

ISSN 2081-5913

M
Y
Ś
Ł

EKONOMICZNA
i
POLITYCZNA

1(76)2023

Uczelnia Łazarskiego

MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA

1 (76) 2023

DOI: 10.26399/meip.1(76).2023

Uczelnia Łazarskiego

RADA PROGRAMOWA / ADVISORY BOARD

Przewodniczący Rady Programowej: prof. zw. dr hab. Józef M. Fiszer, Instytut Studiów Politycznych PAN
prof. dr hab. Andrzej Antoszewski, Uniwersytet Wrocławski (University of Wrocław)
dr hab. Wojciech Bieńkowski, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
prof. dr hab. Tadeusz Bodio, Uniwersytet Warszawski (University of Warsaw)
dr Jens Boysen, Technische Universität Chemnitz (Chemnitz University of Technology)
dr Nathaniel Copsey (Aston University)
dr Małgorzata Gałązka-Sobotka, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
prof. dr Fatima Arib (Cadi Ayyad University)
dr hab. Krzysztof Łazarski, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
dr hab. Jakub Wódka, Instytut Studiów Politycznych PAN
prof. dr hab. Bogdan Szlachta, Uniwersytet Jagielloński (Jagiellonian University)
prof. dr Anna Phirtskhalashvili (Grigol Robakidze University)
prof. dr hab. Ana Yetano Sánchez de Muniaín (University of Zaragoza)
dr hab. Marcin Roman Czubala Ostapiuk (Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madryt)

KOLEGIUM REDAKCYJNE / EDITORIAL BOARD

Adrian Chojan, redaktor naczelny (editor-in-chief)
Krzysztof Beck, zastępca redaktora naczelnego (deputy editor-in-chief)
Mateusz Kuliński, sekretarz (secretary), Martin Dahl, członek (member)

REDAKTOR NAUKOWY

dr Adrian Chojan

REDAKTORZY JĘZYKOWI / COPY EDITORS

Natallia Artsiomenka – język białoruski, język rosyjski (Belarusian language, Russian language)
Grzegorz Butrym – język angielski (English language), Martin Dahl – język niemiecki (German language)
Karol Jene – język angielski (English language), Ostap Kushnir – język ukraiński (Ukrainian language),
Elwira Stefańska – język rosyjski (Russian language)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI / STATISTIC EDITORS

Wojciech Bieńkowski, Paweł Najechalski

REDAKTORZY DZIEDZINOWI / SUBJECT EDITORS

nauki ekonomiczne (economics) – dr hab. Joanna Działo
nauki polityczne (political science), stosunki międzynarodowe (international relations),
europeistyka (European studies) – prof. dr hab. Józef M. Fiszer
finanse i bankowość (finance and banking) – dr Piotr Stolarczyk, statystyka (statistics) – dr Krystyna Bąk
nauki o zarządzaniu (management) – dr hab. Aleksandra Laskowska-Rutkowska

WERYFIKACJA JĘZYKOWA, TŁUMACZENIE, KOREKTA / COPY EDITING, TRANSLATION, PROOFREADING

język angielski / English language: Grzegorz Butrym
język polski / Polish language: Hanna Januszewska

Pełne teksty artykułów wraz ze spisem treści i streszczeniami w językach polskim i angielskim są zamieszczone na stronie internetowej (Full texts of the articles along with the table of contents and abstracts in Polish and English are published online under URL):

<https://mysl.lazarski.pl/pl/numery-online/archiwum/>

oraz w bazach i otwartych repozytoriach naukowych: ERIH PLUS, EBSCO, CEJSH, CEEAS, Google Scholar, ICI Journal Master List/ICI World of Journals, BazEkon, BazHum, Arianta, CeON, Biblioteka Nauki, Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona.

Copyright © by Uczelnia Łazarskiego, Warszawa 2023

ISSN 2081-5913, ISSN online: ISSN 2545-0964

<https://mysl.lazarski.pl>

Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego
02-662 Warszawa, ul. Świeradowska 43
e-mail: wydawnictwo@lazarski.edu.pl

Opracowanie komputerowe (DTP):
Dom Wydawniczy ELIPSA
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel. 22 635 03 01, e-mail: elipsa@elipsa.pl

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	6
-------------------	---

ARTYKUŁY I STUDIA

Jacek Brdulak, Dariusz Kotlewski

Wpływ rozwoju infrastruktury na regionalny wzrost gospodarczy w świetle rachunku produktywności KLEMS	10
--	----

Krzysztof Skotarek

Problemy rozwoju infrastruktury przesyłowej w elektroenergetyce ...	27
---	----

Michał Jasiński

Aspekty monokulturowe pomocowo-przekazowej choroby holenderskiej Globalnego Południa	44
---	----

Monika Niedziółka

Nowy wymiar przestrzeni w kontekście potrzeb osób z niepełnosprawnościami	77
--	----

Tomasz Gardziński

Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce w czasie wojny w Ukrainie	92
--	----

Galyna Trypolska

Europejski Zielony Ład w energetyce: wyzwania i możliwości dla Polski i powojennej Ukrainy	127
---	-----

Anna Rutkowska-Gurak

Rolnictwo w mieście przyszłości?	167
--	-----

RECENZJE I SPRAWOZDANIA

J. Brdulak, D. Kotlewski, M. Kruhlaya, M. Molenda, M. Mróz, D. Niedziółka, P. Pawlak, <i>Rola energii w zrównoważonym rozwoju</i> , Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2022, ss. 127 (Adrian Chojan)	187
---	-----

CONTENTS

Editorial	6
-----------------	---

ARTICLES AND STUDIES

Jacek Brdulak, Dariusz Kotlewski

Impact of Infrastructure Development on Regional Economic Growth in the Light of the KLEMS Productivity Accounting	10
---	----

Krzysztof Skotarek

Problems of Developing Transmission Infrastructure in Power Industry	27
---	----

Michał Jasiński

Monocultural Aspects of Development Aid and Remittances Dutch Disease of the Global South	44
--	----

Monika Niedziółka

A New Dimension of Space in the Context of Needs People with Disabilities	77
--	----

Tomasz Gardziński

Social Enterprises in Poland During the War in Ukraine	92
--	----

Galyna Trypolska

The European Green Deal in Energy Sector: Challenges and Possibilities for Poland and Post-War Ukraine	127
---	-----

Anna Rutkowska-Gurak

Agriculture in the City of the Future?	167
--	-----

REVIEWS AND REPORTS

J. Brdulak, D. Kotlewski, M. Kruhlaya, M. Molenda, M. Mróz, D. Niedziółka, P. Pawlak, <i>Rola energii w zrównoważonym rozwoju</i> , Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2022, ss. 127 (Adrian Chojan)	187
---	-----

OD REDAKCJI

Niniejszy numer „Myśli Ekonomicznej i Politycznej”, który oddajemy do rąk Szanownych Czytelników, składa się z trzech zasadniczych bloków tematycznych:

- 1) zagadnienia infrastrukturalne nabierające znaczenia w zrównoważonym rozwoju życia społeczno-gospodarczego poszczególnych regionów i świata;
- 2) głosy w dyskusji o cywilizacyjnym wymiarze prospołeczności w praktyce społecznej i gospodarczej;
- 3) „zielony”, ekologiczny wymiar tworzenia infrastruktury energetycznej oraz kształtowania procesów urbanistycznych.

Problemy rozwoju infrastruktury technicznej gospodarki oraz społecznej bazy egzystencji ludzkiej nie zawsze znajdują swoje prawidłowe, teoretyczne odbicie w praktyce. Obecnie poszukuje się uniwersalnych, globalnych miar poziomu rozwoju i produktywności przestrzeni w wymiarze regionalnym. Tym właśnie zagadnieniom poświęcony został tekst Jacka Brdulaka i Dariusza Kotlewskiego. Postuluje się w nim uwzględnienie inwestycji infrastrukturalnych w rachunku produktywności regionów (tu: polskich województw) typu KLEMS. To pierwsza tego typu propozycja metodologiczna i zasługuje ona na dalsze pogłębienie oraz rozwój analityczny w kontekście zróżnicowania rozwoju polskiej przestrzeni społeczno-gospodarczej.

Kolejny tekst, autorstwa Krzysztofa Skotarka, związany jest z infrastrukturą przesyłową polskiej elektroenergetyki. To dalszy ciąg badań statutowych autora prowadzonych w Katedrze Geografii Ekonomicznej SGH w Warszawie. Wywód można odebrać jako gorący, udokumentowany apel do decydentów naszego życia politycznego o uwzględnianie linii przesyłowych w systemie elektroenergetycznym państwa. Wieloletnie zaniedbania w ich rozbudowie, modernizacji, zapewnianiu bezpiecznego funkcjonowania oraz włączaniu w sieci międzynarodowe, skutkują obecnie niemożnością sprawnego handlu nadwyżkami produkcji energetycznej, przeciwdziałania okresowym brakom energii i przede wszystkim szybszego, zrównoważonego rozwojowi odnawialnych źródeł energii (OZE).

Infrastruktura życia społeczno-gospodarczego powinna być jednym z najistotniejszych komponentów pomocy rozwojowej dla państw słabszych gospodarczo. Nie zawsze tak jest i pojawia się wtedy problem skuteczności takiej pomocy i właściwej dominanty realizowanych polityk rozwojowych przez zarządzających poszczególnymi gospodarkami. Badania w tym zakresie przedstawia Michał Jasiński. Kontrowersyjnie zatytułowany wywód stanowi faktograficznie udokumentowaną specyfikację sytuacji pomocowej ponad połowy słabszych gospodarczo państw świata.

Drugą, prospołeczną sferę zagadnień rozwojowych poruszają dwa kolejne opracowania. Monika Niedziółka pisze o przestrzennych problemach życia ludzi z niepełnosprawnościami. Przybliża uwarunkowania prawne rozwiązywania tych problemów i postuluje ich realne wdrażanie w politykach społecznych wszystkich szczebli, z czym mamy ciągle duże kłopoty. Przeciwdziałanie marginalizacji ludzi z niepełnosprawnościami staje się wymogiem cywilizacyjnym i ekonomicznie przekłada się na efektywne wykorzystywanie potencjału tych ludzi. Tomasz Gardziński natomiast relacjonuje swoje obszerne badania dotyczące zaangażowania polskich przedsiębiorstw w prospołeczną pomoc dotkniętej wojną Ukrainie. Po okresie pandemii wirusowej to drugi, kryzysowy czas funkcjonowania tysięcy przedsiębiorstw produkcyjnych i zarazem najczęściej pozytywny dowód dużej wrażliwości społecznej polskich przedsiębiorców. Przedstawione badania stanowią także analityczne potwierdzenie koncepcji ordoliberalnego ładu społeczno-gospodarczego, sprawdzającego się zdaniem tego Autora w polskich warunkach.

Teksty kończące prezentowany numer kwartalnika oraz recenzja wybranej monografii naukowej odnoszą się do problemów środowiskowych i konieczności propagowania tzw. Zielonego Ładu w ramach polityki zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego. Reprezentantka Ukraińskiej Akademii Nauk z siedzibą w Kijowie – Galyna Trypolska analizuje przemiany jakościowe systemu energetycznego swojego kraju w trudnych warunkach wojennych. Okazuje się, że Ukraina ma duże osiągnięcia w sferze wprowadzania odnawialnych źródeł energii (OZE), ogromny potencjał wytwórczy w dziedzinie biopaliw, możliwości ekonomicznie uzasadnionego wytwarzania wodoru na dużą skalę. Rozwinięta jest energetyka jądrowa. Brakuje natomiast sieciowej integracji systemu przesyłowego z państwami europejskimi, w tym połączeń z Polską. Trwa obecnie rewitalizacja niektórych z nich (magistralna linia przesyłowa do Wiedeki pod Rzeszowem); budowane są nowe połączenia (do Lublina, Przemyśla). Zerwanie dotychczasowych związków systemów elektroenergetycznych Ukrainy i Rosji stwarza szanse obustronnie korzystnej współpracy energetyków Polski i Ukrainy. Anna Rutkowska-Gurak pisze natomiast

o rolnictwie w miastach przyszłości. Zachodzące w zamożniejszych społeczeństwach procesy deglomeracyjne, ograniczanie uciążliwości nadmiernych koncentracji urbanistycznych oraz coraz szersze docenianie skandynawskiej szkoły urbanistyki miejskiej prowadzą do zamierzonej i planowanej rozbudowy „zielonych przestrzeni” w miastach. Mogą je stanowić także obszary upraw rolnych. Z drugiej strony ciekawe są przykłady urbanizujących się wiejskich jednostek osadniczych, które siłą rzeczy pozostają „zielone”. Dla ludności pozarolniczej coraz częściej stanowią one interesującą alternatywę lokalizacyjną, uwarunkowaną jednak dobrym skomunikowaniem się z miejscem pracy w miastach.

Wszystkie omówione krótko teksty oraz recenzowana książka są efektem autorskich prac badawczych z przełomu lat 2022 i 2023. Staraliśmy się przedstawić oryginalne przemyślenia naukowe, zgodnie z wcześniejszą deklaracją Redakcji, że w niektórych zeszytach kwartalnika dokonywać będziemy zestawień branżowych, problemowych lub nawet instytucjonalnych. Pozostaje zatem jedynie życzyć Szanownym Czytelnikom interesującej lektury.

dr hab. Jacek Brdulak
redaktor tematyczny

A R T Y K U Ł Y I S T U D I A

A R T I C L E S A N D S T U D I E S

Jacek Brdulak*, Dariusz Kotlewski**

WPŁYW ROZWOJU INFRASTRUKTURY NA REGIONALNY WZROST GOSPODARCZY W ŚWIETLE RACHUNKU PRODUKTYWNOŚCI KLEMS

DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.01/j.brdulak/d.kotlewski

WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł jest rozwinięciem myśli zainicjowanych w pracy pt. *Oszacowanie wpływu rozwoju infrastruktury na wzrost gospodarczy w świetle rachunku produktywności KLEMS*¹. We wspomnianej pracy zaprezentowano i przedyskutowano dylematy związane z rozwojem infrastruktury, dostarczając przy tej okazji uzasadnienia celowości podjęcia badań nad nowym ujęciem ilościowym tego zagadnienia. W tym ujęciu ilościowym zaproponowano zastosowanie rachunku produktywności KLEMS. Innowacyjną ideą była koncepcja pewnej modyfikacji wzorów na dekompozycję wzrostu gospodarczego (ściślej, dekompozycję wartości dodanej brutto – dalej określanej jako WDB), która była zainspirowana pierwszą i jak dotąd jedyną taką próbą podjętą przez Matilde Mas². W wyżej wskazanym *Oszacowaniu...* zaproponowana nowa

* Jacek Brdulak – dr hab., Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, e-mail: jbrdul@sgh.waw.pl, ORCID: 0000-0002-6746-8770.

** Dariusz Kotlewski – dr, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, e-mail: dkotle@sgh.waw.pl, ORCID: 0000-0003-1059-7114.

¹ D. Kotlewski, *Oszacowanie wpływu rozwoju infrastruktury na wzrost gospodarczy w świetle rachunku produktywności KLEMS*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2022, nr 3(74).

² M. Mas, *Infrastructures and New Technologies: as Sources of Spanish Economic Growth* [w:] OECD, *Productivity Measurement and Analysis*, Paryż: OECD Publishing, 2009, s. 357–378.

postać dekompozycji obejmowała wydzielenie kapitału infrastrukturalnego z pozostałych kategorii kapitału jako odrębnego czynnika produkcji, dzięki czemu stało się możliwe oszacowanie wkładu (inaczej kontrybucji) infrastruktury we wzrost WDB w świetle założeń teoretycznych i metodologicznych obowiązujących w rachunku produktywności KLEMS³. Zaprezentowano również przykład takiej analizy na podstawie autorsko zrealizowanych obliczeń, bazujących na rzeczywistych danych statystycznych.

W niniejszym artykule podejmuje się na nowo to zagadnienie, kontynuując analizę ilościową zainicjowaną w wyżej wskazanym *Oszacowaniu...*, dzięki pewnemu zasadniczemu rozwinięciu. Otóż, przeprowadza się obliczenia nie tylko na poziomie zagregowanym gospodarki, lecz również odrębnie dla poszczególnych 16 województw, co było poprzedzone obszerną pracą badawczą nad rozwinięciem regionalnego rachunku produktywności KLEMS⁴, której ubocznym skutkiem jest możliwość zbadania znaczenia infrastruktury we wzroście gospodarczym w aspekcie regionalnym. Dzięki takiemu rozwinięciu nadaje się analizom związanym z rolą infrastruktury wymiar przestrzenny – można wskazać na jedno ze źródeł zróżnicowania przestrzennego gospodarki, jakim jest infrastruktura i je przedyskutować w celu wyciągnięcia istotnych wniosków. W następujących kolejno trzech częściach prezentuje się najpierw elementy metodologiczne i metodykę zaprezentowania danych wynikowych przyjętą w niniejszym artykule, następnie przedstawia się uzyskane wyniki obliczeń będące podstawą do dyskusji, którą przeprowadza się w części trzeciej. Ostateczne wnioski zaprezentowano w podsumowaniu.

³ Podstawy metodologiczne rachunku produktywności KLEMS stworzyli głównie: D.W. Jorgenson i Z. Griliches, *The Explanation of Productivity Change*, „The Review of Economic Studies” 1967, nr 34(3), s. 249–283; D.W. Jorgenson, F.M. Gollop, B.M. Fraumeni, *Productivity and US Economic Growth*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1987; D.W. Jorgenson, M.S. Ho, K.J. Stiroh, *Information Technology and the American Growth Resurgence*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2005. Podstawowa metodologia KLEMS została dobrze podsumowana w: M. Timmer i in., *EU KLEMS Growth and Productivity Accounts: PART I Methodology*, Groningen: EU KLEMS Consortium, 2007 oraz w: M. O’Mahony, M.P. Timmer, *Output, Input and Productivity Measures at the Industry Level: The EU KLEMS Database*, „The Economic Journal” 2009, nr 119(538), s. F374–F403.

⁴ D. Kotlewski, *Rachunek produktywności KLEMS dla polskiej gospodarki*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2020.

1. ASPEKTY METODOLOGICZNE I METODYKA PREZENTACJI WYNIKÓW

W wyżej wymienionym *Oszacowaniu* zaprezentowano metodologię⁵ badania bazującą na koncepcji dekompozycji wzrostu gospodarczego Roberta Solowa⁶, rozwiniętej dalej do współczesnej wersji w postaci rachunku przyrostu produktywności gospodarki KLEMS (dalej rachunku produktywności KLEMS) głównie przez Dale'a Jorgensona i współpracowników⁷. W *Oszacowaniu* sformułowano ostatecznie następujący wzór na dekompozycję wzrostu WDB:

$$\Delta \ln Y_{jt} = \Delta \ln A_{jt} + \overline{\alpha}_{ITjt} \Delta \ln(K_{ITjt}) + \overline{\alpha}_{Ojt} \Delta \ln(K_{Ojt}) + \overline{\alpha}_{INFjt} \Delta \ln(K_{INFjt}) + \overline{\beta}_{jt} (\Delta \ln L_{jt}) \quad (1)$$

We wzorze tym Y_{jt} to WDB według agregacji j oraz okresów zwykle rocznych t – subskrypty te podobnie opisują pozostałe wartości ujęte w tym wzorze. A_{jt} to wieloczynnikowa produktywność (*multifactor productivity* – MFP), będąca wariantem mającym zastosowanie w rachunku produktywności KLEMS rezydualnie obliczanej produktywności, określanej zwykle jako łączna produktywność czynników produkcji (czyli *total factor productivity* – TFP). K_{ITjt} , K_{Ojt} oraz K_{INFjt} to różne rodzaje kapitału – czyli odpowiednio rozdzielone niezależnie oddziaływujące na wzrost gospodarczy w sensie zastosowanej metodologii kategorii kapitału. Są to odpowiednio: zwykle krótkożyciowy kapitał ICT obejmujący sprzęt komputerowy, sprzęt telekomunikacyjny i oprogramowanie, kapitał pozostały o zwykle średnim czasie życia (w porównaniu z innymi kategoriami kapitału) oraz kapitał infrastrukturalny o zwykle długim czasie życia. Wreszcie L_{jt} to usługi czynnika produkcji praca. W rachunku produktywności KLEMS mają zastosowanie wkłady usług czynników produkcji, a nie wkłady ich zasobów, jak w starszej dekompozycji typu Solowa – różnica ta jednak nie ma zasadniczego znaczenia dla niniejszych analiz⁸. Współczynniki $\overline{\alpha}_{ITjt}$, $\overline{\alpha}_{Ojt}$, $\overline{\alpha}_{INFjt}$ oraz $\overline{\beta}_{jt}$ to wagi poszczególnych czynników produkcji, które po przyjęciu pewnych szczególnych neoklasycznych założeń dotyczących funkcjonowania gospodarki

⁵ Wyczerpujący opis metodologii rachunku produktywności KLEMS jest podany w pracy jw. W niniejszej pracy podaje się jedynie najważniejsze informacje oraz rozwinięcia związane z infrastrukturą, będące kontynuacją wywodów zawartych w D. Kotlewski, *Oszacowanie...*, *op. cit.*

⁶ R.M. Solow, *Technical Change and the Aggregate Production Function*, „Review of Economics and Statistics” 1957, nr 39(3), s. 312–320 oraz R.M. Solow, *A Contribution to the Theory of Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1956, nr 70(1), s. 65–70.

⁷ Patrz trzeci przypis w niniejszym artykule.

⁸ Definicje i pojęcia stosowane w rachunku produktywności KLEMS są obszernie opisane i wyjaśnione w: D. Kotlewski, *Rachunek produktywności KLEMS...*, *op. cit.*

rynkowej (o występowaniu w niej stałych przychodów skali i doskonałej konkurencji) są z definicji równe udziałom poszczególnych czynników produkcji w podziale całego dochodu w gospodarce – zatem sumują się one do jedności. Znak średniej nad tymi współczynnikami oznacza, że są one obliczane jako średnie międzyokresowe pomiędzy okresem uprzednim a obecnym.

Istotą wzoru (1) w stosunku do standardowych wzorów na dekompozycję WDB w ramach rachunku produktywności KLEMS jest wydzielenie w nim wkładu kapitału infrastrukturalnego K_{INFjt} , co polegało na rozdzieleniu stosowanego zwykle w tym rachunku kapitału non-ICT na ww. kapitał infrastrukturalny i kapitał pozostały K_{Ojt} . Wzór (1) stwarza możliwość przeprowadzenia operacji dekompozycji na poziomie agregacji j , które standardowo w rachunku KLEMS są sektorami Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD), czyli grupami sekcji, sekcjami, grupami działów i działami, ale które w zasadzie mogą być każdymi wybranymi agregatami gospodarczymi. Zatem wzór (1) teoretycznie umożliwia także np. porównania pomiędzy sektorem przemysłowym i usługowym – w tym wypadku również porównanie wkładów infrastruktury do wzrostu tych sektorów, o ile założy się wystarczającą dokładność danych na poziomie wybranych do analizy agregacji. W takiej sytuacji subskrypt j we wzorze (1) może oznaczać także poszczególne województwa. Na poziomie zagregowanym gospodarki obliczone dane zostały zebrane w tabeli 1.

Tabela 1

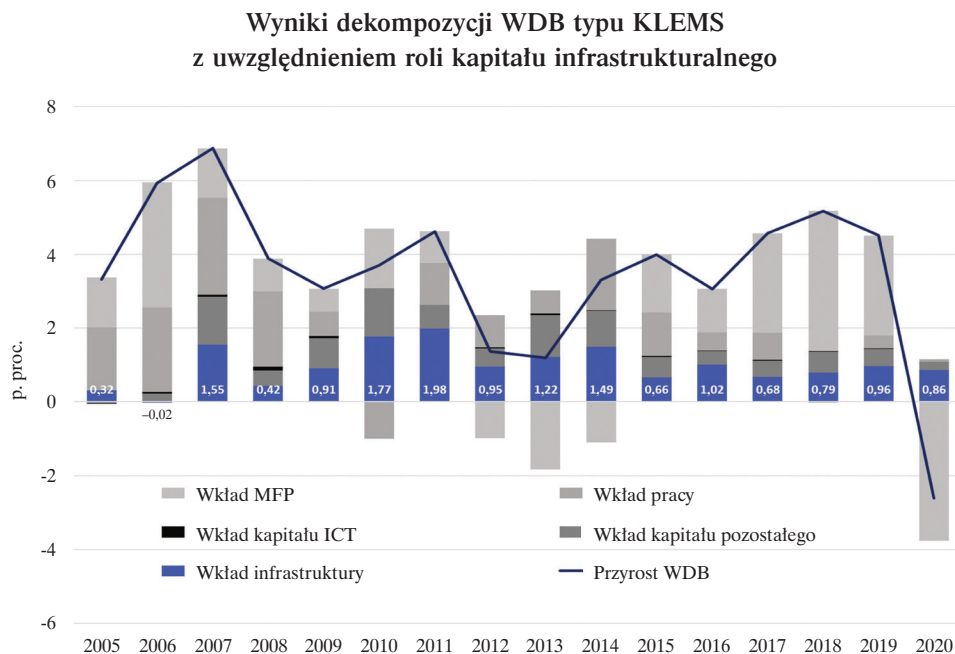
**Wyniki dekompozycji WDB typu KLEMS
z uwzględnieniem roli kapitału infrastrukturalnego**

KATEGORIA	LATA															
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	w procentach dla przyrostu WDB i punktach procentowych dla wkładów															
Przyrost WDB	3,32	5,93	6,87	3,88	3,07	3,71	4,62	1,37	1,19	3,31	4,00	3,06	4,57	5,17	4,51	-2,61
Wkład MFP	1,34	3,39	1,35	0,90	0,64	1,62	0,86	-0,98	-1,83	-1,11	1,58	1,18	2,70	3,81	2,71	-3,76
Wkład kapitału ICT	-0,02	0,04	0,06	0,10	0,06	0,00	0,01	0,03	0,04	0,02	0,04	0,03	0,03	0,02	0,01	0,01
Wkład kapitału pozostałego	-0,03	0,23	1,30	0,43	0,82	1,31	0,64	0,50	1,14	0,97	0,55	0,35	0,44	0,56	0,47	0,22
Wkład infrastruktury	0,32	-0,02	1,55	0,42	0,91	1,77	1,98	0,95	1,22	1,49	0,66	1,02	0,68	0,79	0,96	0,86
Wkład pracy	1,71	2,29	2,61	2,04	0,65	-1,00	1,13	0,87	0,62	1,94	1,17	0,49	0,73	-0,02	0,35	0,06

Uwaga: oprócz wkładu MFP pozostałe wkłady to wkłady usług wyróżnionych czynników produkcji.

Źródło: D. Kotlewski, *Oszacowanie...*, op. cit., s. 92, dane zaktualizowane w całym szeregu czasowym 2005–2020 na podstawie własnych obliczeń oraz zaprezentowane do drugiego miejsca po przecinku. Dane wsadowe do obliczeń pochodzą z GUS.

Wykres 1

Uwaga: jak dla tabeli 1; liczby przy słupkach dotyczą wkładów szeroko rozumianej infrastruktury do przyrostu WDB w punktach procentowych.

Źródło: jak dla tabeli 1, s. 93.

W powyższej tabeli oprócz zaktualizowania danych w stosunku do wyżej wymienionego *Oszacowania* wydłużono szereg czasowy o lata 2019–2020. Pozwala to stwierdzić, że inwestycje infrastrukturalne generalnie były kontynuowane w tych latach, pomimo kryzysu związanego z pandemią COVID-19. Dla ułatwienia szybkiego wglądu wyniki tabeli zaprezentowano także na wykresie 1 umieszczonym pod tabelą. Zaletą powyższego ujęcia wyników jest to, że można m.in. dokonywać także porównań pomiędzy wkładem infrastruktury a innymi wkładami. Jednak w sytuacji znacznego powiększenia zbioru danych wynikowych o dane dla każdego województwa, należy w bieżącym badaniu ograniczyć ich redundancję, aby ułatwić skuteczne przeprowadzenie ich analizy. W tym celu wszystkie wkłady inne niż wkład infrastruktury zostaną połączone, jak w następującym wzorze⁹:

⁹ Nie można zastosować sformułowania $\Delta \ln$ przed jakimś symbolem wielkości, gdyż nie da się połączyć kategorii kapitału z kategorią produktywności MFP, ponieważ są to odmienne jakości. Jednak możliwe jest dodanie wkładów tych kategorii określanych jednoznacznie w punktach procentowych.

$$\Sigma W_{jt} = \Delta \ln A_{jt} + \overline{\alpha_{ITjt}} \Delta \ln(K_{ITjt}) + \overline{\alpha_{Ojt}} \Delta \ln(K_{Ojt}) + \overline{\beta_{jt}} (\Delta \ln L_{jt}). \quad (2)$$

Dzięki tej operacji wzór (1) można zapisać jako:

$$\Delta \ln Y_{jt} + \overline{\alpha_{INFjt}} \Delta \ln(K_{INFjt}) + \Sigma W_{jt}. \quad (3)$$

Taka mniej skomplikowana postać zaprezentowanych danych w ogromnej mierze ułatwi ich analizę zorientowaną na zbadanie roli infrastruktury we wzroście gospodarczym w sytuacji ich zwielokrotnienia przez liczbę województw. Tabelę i wykres 1. zmodyfikowano zatem do tabeli i wykresu 2.

Pozostaje jednak omówienie, w jaki sposób dane zostały przygotowane na mezoekonomicznym poziomie jednostek terytorialnych, jakimi są województwa. Zagadnienie to okazało się na tyle skomplikowane, że dekompozycji regionalnych (według podziału terytorialnego stosowanego przez dany kraj) w zasadzie na świecie się nie wykonuje, z bardzo nielicznymi wyjątkami (Hiszpania i Chiny¹⁰). Dla polskiej gospodarki opracowano jednak odpowiednią metodologię szacowania brakujących danych według województw, dzięki wykorzystaniu różnych prawidłowości statystycznych w gospodarce, które umożliwiają przenoszenie struktur z jednych danych na inne. To zagadnienie zostało szeroko omówione w pracy pt. *Rachunek produktywności KLEMS dla polskiej gospodarki*¹¹: „Ograniczenia w dostępie do odpowiednich danych bardzo często wynikają z tego, że takie dane są podawane w nieodpowiednich cenach z punktu widzenia potrzeb rachunków dekompozycji, w tym także dekompozycji typu KLEMS (czy innych). Zdarza się też, że dane o odpowiedniej szczegółowości są dostępne dla innych wielkości ekonomicznych niż te wymagane w danym rachunku dekompozycji, choć są podobne lub powiązane z nimi merytorycznie. Badacz zajmujący się oszacowaniem brakujących danych może dostrzec taką sytuację i ją wykorzystać”¹². W wyżej wymienionej pracy sformułowano odpowiednie wzory, które pozwoliły wykonać dekompozycję wzrostu gospodarczego według polskich województw, co stworzyło także możliwość zaprezentowania wyników dotyczących roli infrastruktury we wzroście gospodarczym według tego podziału terytorialnego.

¹⁰ W Hiszpanii wykonano regionalny rachunek produktywności KLEMS, w Chinach dekompozycję wzrostu według nieco innej metodologii, choć również opartej na pierwotnej idei Solowa.

¹¹ D. Kotlewski, *Rachunek produktywności KLEMS...*, op. cit., s. 85–104.

¹² *Ibidem*, s. 86.

Tabela 2

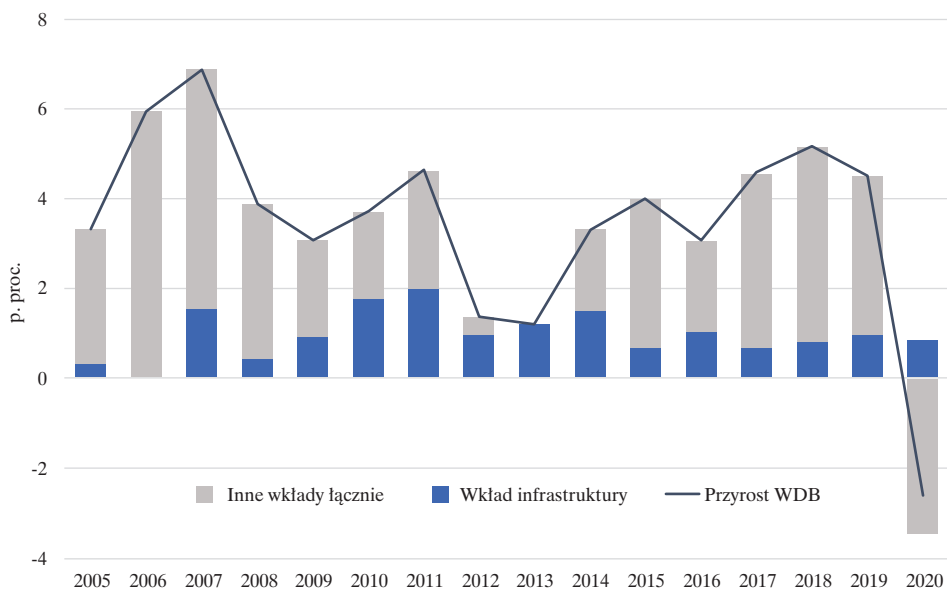
**Wyniki dekompozycji WDB typu KLEMS
na wkład infrastruktury i inne wkłady łącznie**

KATEGORIA	LATA															
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	w procentach dla przyrostu WDB i punktach procentowych dla wkładów															
Przyrost WDB	3,32	5,93	6,87	3,88	3,07	3,71	4,62	1,37	1,19	3,31	4,00	3,06	4,57	5,17	4,51	-2,61
Inne wkłady łącznie	3,00	5,95	5,32	3,46	2,16	1,93	2,64	0,41	-0,03	1,82	3,33	2,05	3,90	4,37	3,55	-3,47
Wkład infrastruktury	0,32	-0,02	1,55	0,42	0,91	1,77	1,98	0,95	1,22	1,49	0,66	1,02	0,68	0,79	0,96	0,86

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 1.

Wykres 2

**Wyniki dekompozycji WDB typu KLEMS
na wkład infrastruktury i inne wkłady łącznie**

Źródło: jak dla tabeli 2.

2. PREZENTACJA WYNIKÓW OBLICZEŃ NA POZIOMIE AGREGACJI WOJEWÓDZKICH

Wyniki obliczeń na poziomie zagregowanym oraz dla agregacji wojewódzkich zaprezentowano w tabeli 3. Symbole 00, 02, 04 ... 32 to kody stosowane w statystyce polskiej (tj. przez GUS) na oznaczenie kategorii terytorialnych. Kod 00 oznacza dane dla zagregowanej polskiej gospodarki, zaś pozostałe kody są podane obok nazw województw na wykresie 3. Dla zwiększenia przejrzystości i ułatwienia korzystania z danych w dalszej dyskusji pozostawiono w tabeli tylko kategorie „Przyrost WDB” i „Wkład infrastruktury”, zaś pominięto kategorię „Inne wkłady łącznie”. Wyniki zaprezentowano również pod tabelą, na wykresie 3.

Tabela 3

Przyrost WDB oraz wkład infrastruktury do przyrostu WDB dla zagregowanej gospodarki i województw

KOD	KATEGORIA	LATA															
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
		w procentach dla WDB i punktach procentowych dla infrastruktury															
00	Przyrost WDB	3,32	5,93	6,87	3,88	3,07	3,71	4,62	1,37	1,19	3,31	4,00	3,06	4,57	5,17	4,51	-2,61
	Wkład infrastruktury	0,32	-0,02	1,55	0,42	0,91	1,77	1,98	0,95	1,22	1,49	0,66	1,02	0,68	0,79	0,96	0,86
02	Przyrost WDB	5,38	9,59	8,90	3,08	3,97	7,31	5,33	1,26	0,39	3,18	3,94	2,64	4,15	4,38	4,41	-3,26
	Wkład infrastruktury	0,49	-0,09	1,77	0,54	0,78	1,80	1,79	1,28	1,47	1,41	0,50	1,23	0,41	0,27	1,04	1,25
04	Przyrost WDB	1,78	6,30	6,25	4,25	1,61	3,25	2,99	0,61	1,71	2,66	3,67	2,72	3,69	5,35	2,24	-2,39
	Wkład infrastruktury	-0,50	0,11	0,92	0,27	0,95	1,50	2,30	0,32	1,35	1,13	1,37	0,36	0,68	0,75	0,33	0,67
06	Przyrost WDB	1,79	4,06	7,12	5,23	0,23	3,28	4,26	2,02	1,84	1,98	1,90	2,85	3,49	2,40	4,54	-1,72
	Wkład infrastruktury	0,06	-0,05	0,37	0,06	0,09	0,77	0,82	0,98	0,59	1,06	0,53	0,41	0,33	0,11	0,61	0,40
08	Przyrost WDB	5,56	5,54	5,91	1,14	1,53	3,37	2,17	1,56	1,78	4,40	2,72	2,97	2,30	4,37	2,98	-3,07
	Wkład infrastruktury	0,65	0,23	2,21	-0,42	1,30	1,67	1,14	2,82	3,54	0,77	1,21	1,22	0,99	0,84	0,42	0,10
10	Przyrost WDB	3,39	5,47	6,40	4,64	1,42	4,34	4,47	1,34	0,85	3,35	2,90	2,66	3,83	4,99	5,21	-2,58
	Wkład infrastruktury	0,53	0,05	0,65	0,38	0,63	0,07	2,87	1,04	1,13	2,50	0,38	0,86	0,63	0,33	0,76	0,41
12	Przyrost WDB	3,45	8,17	5,75	4,61	2,58	2,95	6,37	1,26	1,49	4,13	5,49	3,97	6,07	5,96	4,19	-2,47
	Wkład infrastruktury	0,33	-0,14	1,04	0,09	1,03	1,38	1,49	0,94	1,12	0,75	0,83	1,05	0,29	0,36	0,44	0,37

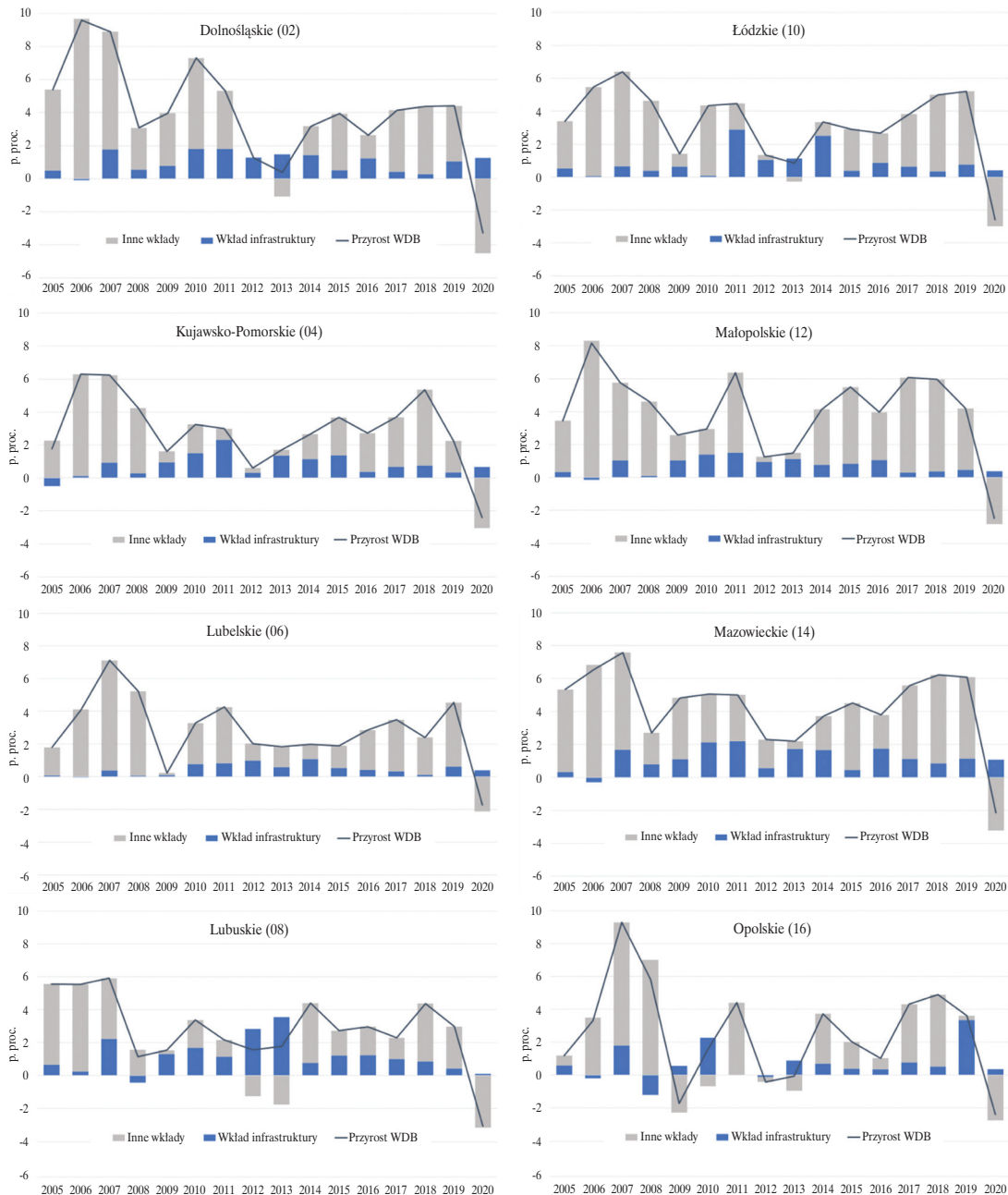
Tabela 3 cd.

KOD	KATEGORIA	LATA															
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
		w procentach dla WDB i punktach procentowych dla infrastruktury															
14	Przyrost WDB	5,34	6,55	7,58	2,71	4,82	5,05	5,01	2,30	2,19	3,72	4,51	3,79	5,58	6,22	6,09	-2,15
	Wkład infrastruktury	0,32	-0,29	1,67	0,78	1,09	2,11	2,19	0,55	1,72	1,65	0,44	1,74	1,11	0,84	1,12	1,08
16	Przyrost WDB	1,18	3,30	9,28	5,81	-1,72	1,58	4,40	-0,42	-0,06	3,72	2,02	1,02	4,31	4,88	3,61	-2,39
	Wkład infrastruktury	0,58	-0,19	1,78	-1,20	0,57	2,27	0,00	-0,11	0,89	0,68	0,37	0,34	0,76	0,50	3,33	0,36
18	Przyrost WDB	2,68	5,48	5,83	6,12	2,17	3,04	5,52	0,90	2,56	3,14	3,49	2,33	3,99	6,13	4,50	-2,82
	Wkład infrastruktury	0,11	0,14	1,17	0,24	0,62	1,23	0,94	0,07	1,20	0,94	0,37	0,60	0,31	0,52	0,22	0,62
20	Przyrost WDB	3,48	3,73	7,73	2,34	4,75	2,87	3,67	-0,98	2,33	3,05	1,72	1,88	4,66	4,43	4,55	-1,53
	Wkład infrastruktury	0,11	0,07	0,54	0,19	0,32	0,92	1,50	0,29	1,27	1,45	0,84	0,36	0,35	0,83	0,67	0,70
22	Przyrost WDB	4,26	6,37	7,25	1,27	6,45	2,74	5,36	3,47	0,06	2,41	4,96	3,97	5,15	6,19	5,29	-2,78
	Wkład infrastruktury	0,15	0,19	1,60	0,33	0,80	1,79	1,74	0,13	2,19	1,69	0,63	1,02	0,56	0,95	0,42	1,12
24	Przyrost WDB	-0,36	3,57	6,31	4,10	1,13	3,03	4,14	0,03	-0,36	2,51	4,07	2,65	3,79	4,79	2,86	-3,76
	Wkład infrastruktury	0,13	0,17	1,43	0,30	0,77	1,82	1,91	0,14	2,24	1,70	0,66	1,14	0,68	1,27	0,58	1,46
26	Przyrost WDB	-0,87	7,52	7,91	7,31	-0,72	1,78	3,06	-0,67	-2,06	3,26	1,83	1,42	3,78	5,51	2,33	-2,03
	Wkład infrastruktury	0,09	0,11	0,96	0,21	0,54	1,33	1,36	0,10	1,69	1,35	0,52	0,86	0,50	0,97	0,46	1,17
28	Przyrost WDB	3,12	5,03	5,27	4,19	3,71	2,96	3,37	0,47	0,71	3,44	2,59	2,62	2,18	3,18	3,18	-2,03
	Wkład infrastruktury	0,12	0,15	1,24	0,26	0,67	1,57	1,55	0,12	2,07	1,64	0,62	1,06	0,63	1,13	0,52	1,34
30	Przyrost WDB	4,48	5,31	6,58	4,92	5,76	1,75	4,85	2,03	2,58	3,78	5,10	3,59	5,08	4,43	5,07	-2,64
	Wkład infrastruktury	0,15	0,19	1,53	0,31	0,78	1,80	1,77	0,13	2,11	1,66	0,62	1,01	0,57	1,01	0,44	1,14
32	Przyrost WDB	3,54	4,92	4,48	4,74	0,72	2,68	3,05	1,24	0,07	3,89	3,81	1,62	4,16	4,43	3,57	-2,45
	Wkład infrastruktury	0,14	0,18	1,48	0,31	0,79	1,81	1,83	0,14	2,28	1,84	0,72	1,22	0,69	1,21	0,57	1,47

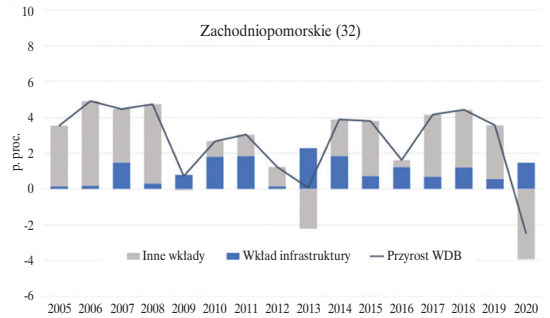
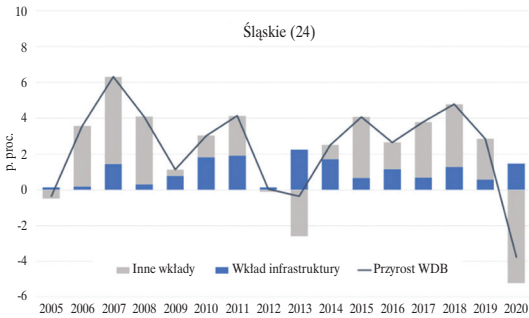
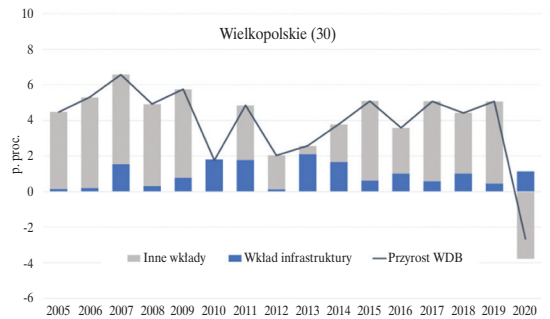
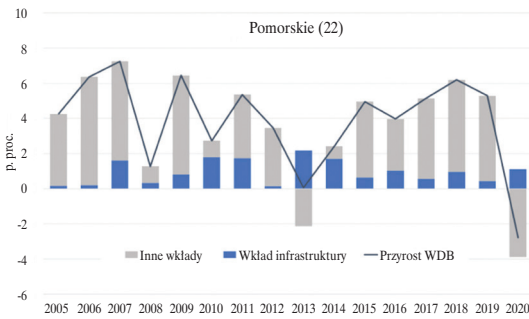
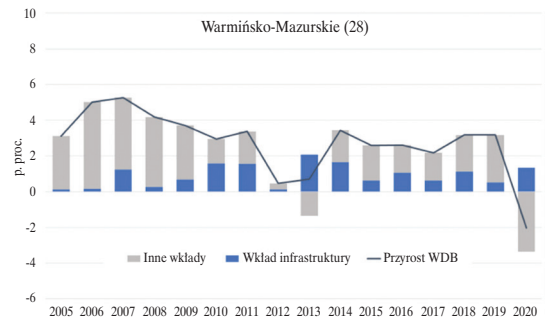
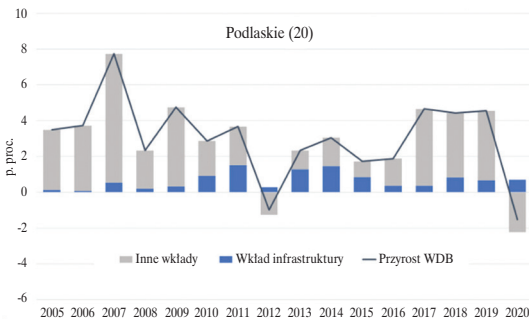
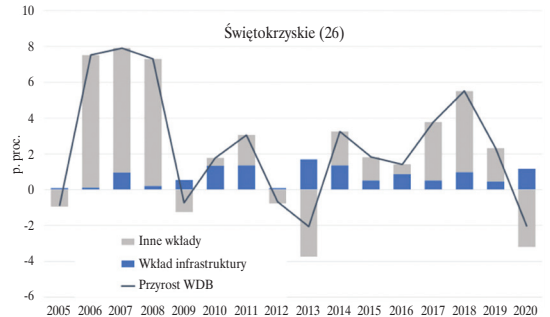
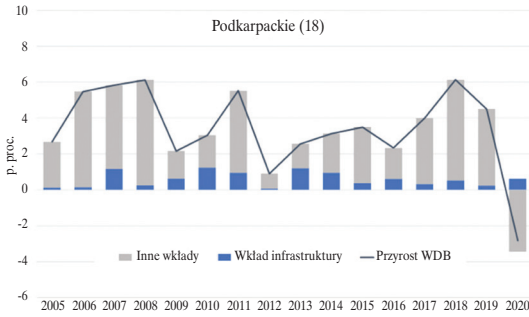
Źródło: opracowanie własne na podstawie własnych obliczeń. Dane wsadowe pochodzą z GUS.

Wykres 3

Przyrost WDB oraz wkład infrastruktury i inne wkłady łącznie do przyrostu WDB dla polskich województw

Wykres 3 cd.

Źródło: opracowanie własne na podstawie własnych obliczeń. Dane wsadowe pochodzą z GUS.

3. WNIOSKI WYNIKAJĄCE Z PRZEPROWADZONEGO RACHUNKU DEKOMPOZYCJI

Dotychczasowe rozważania miały obliczeniowy charakter. Dekompozycja WDB typu KLEMS z uwzględnieniem roli kapitału infrastrukturalnego (wykres 3) wskazuje w warunkach polskich województw na relatywnie duży udział nakładów infrastrukturalnych w rozwoju regionalnym. Uwzględniając szerokie spektrum czynników przesądzających o produktywności gospodarki (w tym wkład MFP) okazuje się, że inwestycje infrastrukturalne zapewniają ok. 1,0–1,5 p. proc. wkładu do wzrostu produktywności określonych regionów. W związku z tym stawia się tezę, że tak wyliczony wkład infrastruktury do wzrostu produktywności naszego kraju jest na początku XXI wieku wyjątkowo istotny w porównaniu z innymi, wysoko rozwiniętymi państwami Unii Europejskiej. Polskie województwa mają szansę obecnie zniwelować, również z pomocą dedykowanych unijnych środków finansowych, wielowiekowe historyczne opóźnienia infrastrukturalne, szczególnie w drogownictwie, transporcie kolejowym, łączności, gospodarce wodnej i elektroenergetyce. Prowadzone w okresie poakcesyjnym badania przestrzenne potwierdzają te ustalenia.

Najłatwiej szukać potwierdzenia dla infrastrukturalnego znaczenia wzrostu produktywności gospodarczej regionów (województw) w sieciowych, ogólnokrajowych dziedzinach aktywności usługowej związanej z omawianym działem gospodarki. Należą do nich na przykład usługi transportowe, opierające się o drogi i punkty transportowe, stanowiące stałe elementy zagospodarowania przestrzennego. Wiąże się to z cechami samej infrastruktury oraz inwestycji infrastrukturalnych. Są one przede wszystkim:

- 1) kapitałochłonne;
- 2) długowieczne (okres amortyzacji infrastruktury liniowej wynosi często 100 lat);
- 3) bryłowe, a więc niepodzielne, ponieważ należy budować obiekty i urządzenia o odpowiednim potencjale, szczególnie gdy trzeba zapewnić ich funkcjonowanie także w dalszej przyszłości;
- 4) nieprzenaszalne, gdyż stanowią trwałe elementy zagospodarowania przestrzennego regionów;
- 5) niezastępowalne, z uwagi na odrębność poszczególnych układów infrastrukturalnych.

W regionach słabiej rozwiniętych infrastrukturalnie duże inwestycje transportowe – drogi magistralne, modernizowane linie kolejowe – mają większy udział w ogólnych nakładach inwestycyjnych, przy jednoczesnym rozproszeniu

ich beneficjentów w życiu społeczno-gospodarczym. Nowe inwestycje transportowe zapewniają lepsze skomunikowanie regionów, zwiększenie mobilności ich mieszkańców, obniżenie kosztów usług transportowych. Produktyność lepiej zagospodarowanej infrastrukturalnie przestrzeni wzrasta. Zwiększa się ona jednak radykalnie w momencie pojawienia się inwestorów zachęconych korzystnymi zmianami uwarunkowań działalności produkcyjnej. Taka sytuacja ma miejsce na przykład na Podlasiu Południowym (północne krańce województwa lubelskiego). Budowa autostrad A2 (Warszawa – granica państwa) i S19 (Via Carpathia) skutkuje lokalizacją nowych, dużych zakładów przemysłu rolno-spożywczego. W Polsce północno-wschodniej, na Podlasiu, powstawanie magistralnych dróg S19 i S61 (Via Baltica) przyspieszyło decyzje lokalizacyjne koncernu drzewnego „Forte” związane z budową kolejnych, dużych zakładów produkujących płyty drzewne w okolicach Ostrowi Mazowieckiej i Suwałk. Ponieważ realizacja najważniejszych inwestycji drogowych w Polsce wschodniej trwać będzie co najmniej do roku 2030, ich istotniejszy wpływ na wzrost produktywności regionów będzie zauważalny po upływie obecnej dekady.

Inna sytuacja w zakresie wpływu inwestycji transportowych, a szczególnie w drogownictwie, na produktywność regionów ma miejsce w przestrzeni lepiej zagospodarowanej. Udział inwestycji infrastrukturalnych w ogólnych nakładach inwestycyjnych regionów lepiej rozwiniętych jest zwykle niższy. Kapitał wytwórczy najczęściej jest już strukturalnie ukształtowany i rozwijany nie tylko ilościowo, ale również jakościowo. O decyzjach lokalizacyjnych przesądza z reguły szersze spektrum uwarunkowań niż w regionach słabszych. Nie oznacza to oczywiście, że inwestycje infrastrukturalne tracą na znaczeniu. Pozostają one niezmiennie bazą wszelkich procesów społeczno-gospodarczych. Zmianie mogą ulegać jedynie proporcje w partycypacji inwestycji infrastrukturalnych we wroście gospodarczym danego regionu. Doskonałą ilustracją tego jest sytuacja Dolnego Śląska. Region ten ma szansę stać się w nadchodzących latach najsilniejszym gospodarczo w Polsce. Górny Śląsk podlega trudnej społecznie restrukturyzacji, a w aglomeracji warszawskiej przewagę zyskują funkcje usługowe o nieprodukcyjnym charakterze. Natomiast Dolny Śląsk, posiadający silny przemysł i wysokotowarowe rolnictwo, stał się największym w kraju odbiorcą zagranicznych inwestycji bezpośrednich (BIZ). Stanowią one istotne i ciekawe lokalizacyjnie uzupełnienie polskich inwestycji produkcyjnych. W większości przypadków inwestycje infrastrukturalne stanowią relatywnie niewielki ich koszt i często rozkładają się na szereg podejmowanych projektów produkcyjnych. Tak jest na przykład z dużymi zakładami silników samochodowych koncernu Daimler Benz w Jaworze. Na działce budowlanej

zlokalizowanej w bezpośredniej bliskości realizowanej drogi magistralnej S3 (Świnoujście – Lubawka na granicy z Czechami) oraz kluczowego skrzyżowania autostradowego A4 i S3 powstały nowoczesne zakłady produkcji silników czterozaworowych do wszystkich typów samochodów „Mercedes”. Wartość rocznej produkcji tych zautomatyzowanych i zrobotyzowanych zakładów szacowana jest w zależności od zmiennej struktury produkcji finalnej na 0,5–1,0 mld euro rocznie. Analogiczną wielkość osiąga eksport z uwagi na więzi kooperacyjne z montowniami samochodów koncernu. Dobre zaplecze transportowe (drogi i pobliska linia kolejowa) stało się istotnym czynnikiem rozbudowy kompleksu produkcyjnego Daimler Benz w Jaworze. Obecnie trwa budowa dużego, nowoczesnego zakładu wytwarzania baterii dla samochodów elektrycznych wartości ok. 0,5 mld euro. Inwestor i władze polskie nie ogłosili w związku z tym potrzeby zmian w projektach inwestycji infrastrukturalnych. Należy jednak podkreślić, że duże zagraniczne inwestycje w podwrocławskich miejscowościach (Bielany Wrocławskie, Kąty Wrocławskie), Legnicy, Jaworze, Złotoryi przesądziły o zwiększeniu skali przebudowy autostrady A4 między Wrocławiem i Krzyżową. Będzie ona połączeniem 6-pasmowym (po trzy pasy ruchu w każdym kierunku oraz pasy techniczne). Nakłady finansowe na planowaną rozbudowę A4 można zatem uznać za wkład do wzrostu produktywności regionu dolnośląskiego.

Przykładem lokalizacji inwestycji zagranicznej o międzynarodowym znaczeniu w regionie rozwiniętym jest zapowiedziana budowa zakładów produkcji chipów komputerowych firmy Intel w Miękinii, na zachód od Wrocławia. Wartość tej inwestycji przekracza 4 mld euro, a wartość produkcji osiągnie po zakończeniu inwestycji ok. 1,5 mld euro rocznie. Tylko pozornie inwestycja BIZ o takiej skali nie jest związana z istotnymi nakładami na infrastrukturę transportową. Korzystnymi czynnikami lokalizacyjnym okazały się w tym przypadku: rozwijające się lotnisko regionalne we Wrocławiu, modernizowane linie kolejowe oraz wybudowana obwodnica drogowa o randze drogi wojewódzkiej Brzeg Dolny, Miękinia do skrzyżowania z drogą krajową DK94 (Środa Śląska – Wrocław). Także w tym przypadku nakłady finansowe na infrastrukturę złożyły się na istotny wzrost produktywności regionu.

PODSUMOWANIE

W świecie trwa obecnie poszukiwanie uniwersalnych miar rozwoju i produktywności. Niniejsze opracowanie stanowi jedną z pierwszych prób dekompozycji WDB typu KLEMS z uwzględnieniem roli kapitału infrastrukturalnego.

Ekonomiści koncentrowali się do tej pory na rachunku efektywności ekonomicznej poszczególnych inwestycji, w tym także transportowych. Wydaje się, że postęp naukowo-techniczny umożliwi aktualnie zbiór i gromadzenie tak szerokiej informacji statystycznej, iż prowadzone obliczenia ekonomiczne mogą obejmować także skutki produkcyjne angażowanego w rozwój kapitału. Nie jest to łatwe, choćby z uwagi na zróżnicowanie zagospodarowania analizowanych regionów. Autorzy próbowali zwrócić na to uwagę w przedstawionych rozważaniach. Doniosłość problematyki wskazuje na potrzebę jej dalszego pogłębiania.

BIBLIOGRAFIA

- Brdulak A., *The importance of sustainable development – the ecological aspect*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu” 2014, nr 1.
- Brdulak J., Pawlak P., Krysiuk C., Zakrzewski B., *Podstawowe teorie lokalizacji działalności gospodarczej oraz znaczenie czynnika transportu*, „Logistyka” 2014, nr 6.
- Brdulak J., *Problemy teoretyczne związane z pojęciem „systemu transportowego”*, „Problemy Ekonomiki Transportu” 1989, nr 67(3).
- Jorgenson D.W., Griliches Z., *The Explanation of Productivity Change*, „The Review of Economic Studies” 1967, nr 34(3), s. 249–283.
- Jorgenson D.W., Gollop F.M., Fraumeni B.M., *Productivity and US Economic Growth*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1987.
- Jorgenson D.W., Ho M.S., Stiroh K.J., *Information Technology and the American Growth Resurgence*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2005.
- Kotlewski D., *Oszacowanie wpływu rozwoju infrastruktury na wzrost gospodarczy w świetle rachunku produktywności KLEMS*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2022, nr 3(74).
- Kotlewski D., *Rachunek produktywności KLEMS dla polskiej gospodarki*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2020.
- Mas M., *Infrastructures and New Technologies: as Sources of Spanish Economic Growth*, [w:] OECD, *Productivity Measurement and Analysis*, Paryż: OECD Publishing 2009, s. 357–378.
- Solow R.M., *A Contribution to the Theory of Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1956, nr 70(1), s. 65–70.
- Solow R.M., *Technical Change and the Aggregate Production Function*, „Review of Economics and Statistics” 1957, nr 39(3), s. 312–320.

Timmer M., van Moergastel T., Stuivenwold E., Ypma G., O'Mahony M., Kangasniemi M., *EU KLEMS Growth and Productivity Accounts: PART I Methodology*, Groningen: EU KLEMS Consortium, 2007.

WPLYW ROZWOJU INFRASTRUKTURY NA REGIONALNY WZROST GOSPODARCZY W ŚWIETLE RACHUNKU PRODUKTYWNOŚCI KLEMS

Streszczenie

Opracowanie jest rozwinięciem pracy: D. Kotlewski, *Oszacowanie wpływu rozwoju infrastruktury na wzrost gospodarczy w świetle rachunku produktywności KLEMS*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2022, nr 3(74), w której zaprezentowano i przedyskutowano dylematy związane z rozwojem infrastruktury oraz zaproponowano zastosowanie rachunku produktywności KLEMS do ilościowego badania tego zagadnienia. Rozwinięcie to polega na dokonaniu odpowiednich obliczeń w ramach tego rachunku również na poziomie województw, a nie tylko na poziomie zagregowanym gospodarki. Wyniki opatrzone komentarzem, w którym m.in. wskazuje się, że w ten sposób można obecnie badać skutki produkcyjne zaangażowanego w rozwój kapitału.

Słowa kluczowe: województwa, infrastruktura, wzrost gospodarczy, rachunkowość wzrostu, KLEMS

IMPACT OF INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT ON REGIONAL ECONOMIC GROWTH IN THE LIGHT OF THE KLEMS PRODUCTIVITY ACCOUNTING

Abstract

The article is a development of the work: D. Kotlewski, *Oszacowanie wpływu rozwoju infrastruktury na wzrost gospodarczy w świetle rachunku produktywności KLEMS*, “Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2022, No. 3(74), in which the dilemmas of infrastructure development are presented and discussed, and the application of KLEMS productivity accounting to the quantitative study of this issue is proposed. The mentioned work is developed by making the relevant calculations within this accounting also at the Polish voivodeship level, rather than only at the aggregate level of the economy. The results are accompanied by a commentary which, among other things, points out that

the productive effects of capital engaged in development can now be studied in this way.

Keywords: voievodeships, infrastructure, economic growth, growth accounting, KLEMS

Cytuj jako:

Brdulak J., Kotlewski D., *Wpływ rozwoju infrastruktury na regionalny wzrost gospodarczy w świetle rachunku produktywności KLEMS*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2023, nr 1(76), s. 10–26. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.01/j.brdulak/d.kotlewski

Cite as:

Brdulak J., Kotlewski D. (2023). ‘Impact of infrastructure development on regional economic growth in the light of the KLEMS productivity accounting’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(76), 10–26. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.01/j.brdulak/d.kotlewski

Krzysztof Skotarek*

PROBLEMY ROZWOJU INFRASTRUKTURY PRZESYŁOWEJ W ELEKTROENERGETYCE

DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.02/k.skotarek

WPROWADZENIE

W roku 2022 czynniki geopolityczne zmieniły uwarunkowania przestrzenne i zdynamizowały sytuację na wielu rynkach, w tym w szczególności na rynku energetycznym. W wyniku tych zmian elektroenergetyka musi przeorganizować przestrzeń i zmierzyć się z rewizją założeń strategicznych oraz wieloletnich przyzwyczajzeń. Przesłanki ekologiczne, które do tej pory były jedynym motorem napędowym zmian, zostały silnie wsparte argumentami związanymi z bezpieczeństwem energetycznym. Niezależnie od tego instytucje odpowiedzialne za elektroenergetykę w Polsce wydają się niepotrzebnie przedłużać moment zawahania, związany z inicjacją niezbędnej transformacji. Poniższe opracowanie stanowi zaczątek badań nad ekonomicznymi problemami systemu elektroenergetycznego w Polsce i jest próbą znalezienia zagadnień wartych dalszej analizy. Dla określenia tych zagadnień zostaną sformułowane problemy, które będą w przyszłości podlegały aktualizacji oraz syntezie w celu określenia szerszych pytań badawczych.

* Krzysztof Skotarek – doktorant Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, przedsiębiorca działający w branży handlowej oraz edukacyjnej, e-mail: skotarek.krzysztof@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9384-893X.

1. STAN OBECNY

Dynamiczna sytuacja geopolityczna, ograniczona podaż konwencjonalnych surowców energetycznych oraz trudno przewidywalne ceny wymuszają pilną zmianę w podejściu do sposobów wytwarzania oraz przesyłania energii elektrycznej. Mimo iż uwarunkowania ekologiczne wydają się być spychane na drugi plan, to paradoksalnie właśnie odnawialne źródła energii mogą stanowić ratunek dla krajów uzależnionych od importu surowców energetycznych. W tym celu zmianie muszą ulec wieloletnie przyzwyczajenia związane ze sposobami i miejscami wytwarzania, a także kierunkami przesyłu. Już jakiś czas temu zauważono wysoki potencjał energetyczny północnych części Polski, który jest związany z występowaniem sprzyjającego ukształtowania terenu oraz warunków klimatycznych dla energetyki wiatrowej oraz praktycznie nieograniczonych zasobów wody morskiej do chłodzenia reaktorów w elektrowniach atomowych. Z kolei coraz bardziej kosztowne i niebezpieczne staje się wydobycie węgla kamiennego z głęboko położonych pokładów, co będzie powodowało powolne wygaszanie elektrowni węglowych w południowej i środkowej Polsce. Niewystarczające zasoby oraz problemy z importem gazu ziemnego zdają się wykluczać go do stosowania jako paliwa w energetyce na szeroką skalę.

To wszystko powoduje, że zmianie będą ulegać tradycyjne kierunki przesyłania energii elektrycznej. „Kręgosłup energetyczny” nadal będzie stanowiła oś północ-południe, jednak teraz to nadwyżki z północy kraju będą musiały zostać przetransportowane do tradycyjnie uprzemysłowionych terenów na południu Polski. Diagnoza stanu obecnego wskazuje, że dziś Polska nie jest gotowa na rewolucję przesyłową, a proces dochodzenia do stanu pożądanego zajmie dziesięciolecia.

2. PROBLEMY

Dla lepszego zrozumienia skali czekających nas przedsięwzięć oraz stopnia ich złożoności warto zadać pytania dotyczące teraźniejszych problemów. Sukcesywne i skrupulatne rozwiązywanie tych problemów pozwoli dokonać niezbędnej transformacji. Uświadomienie sobie istnienia problemu jest inicjatorem zmiany, dlatego wyszukiwanie i diagnozowanie problemów musi stanowić proces. Proces, który pozwoli nadać za zmieniającymi się uwarunkowaniami.

Wśród najistotniejszych problemów związanych z rozwojem elektroenergetyki, w tym w szczególności z rozwojem sieci elektroenergetycznej, należy zaznaczyć:

- 1) brak wystarczająco wydajnego „kręgosłupa” przesyłowego z nowych obszarów wytwarzania na północy Polski,
- 2) problemy z bilansowaniem sieci wynikające z charakterystyki wytwarzania energii ze źródeł odnawialnych,
- 3) brak magazynów energii, które mogłyby przechowywać nadwyżki wyprodukowane przy sprzyjających warunkach atmosferycznych,
- 4) utylitarne podejście do międzynarodowej integracji sieci elektroenergetycznej (w tym niewykorzystany potencjał linii energetycznej 750 kV łączącej Polskę z Ukrainą),
- 5) trudności związane z prognozowaniem zapotrzebowania,
- 6) wysoki stopień upolitycznienia i skomplikowania procesów decyzyjnych i inwestycyjnych w elektroenergetyce,
- 7) brak gotowości sieci do przyłączania dużej ilości rozproszonych producentów energii.

3. MIĘDZYNARODOWA INTEGRACJA SEKTORA ELEKTROENERGETYCZNEGO

Korzyści płynące z międzynarodowej integracji sektora elektroenergetycznego obejmują¹:

- 1) uniezależnienie wielkości obiektów wytwórczych od rozmiarów ośrodków wytwórczych,
- 2) efekty skali uzyskane przez budowanie większych elektrowni wyposażonych w ustandaryzowane urządzenia,
- 3) obniżenie niezbędnych rezerw mocy, wymaganych w dużych sieciach elektroenergetycznych,
- 4) przesunięcie szczytowe związane z rozciągłością równoleżnikową zintegrowanych systemów,
- 5) łatwiejsze uzgodnienie bezpieczeństwa dostaw z konkurencyjnością rynkową.

W dokumencie TYNDP 2020 zawarte były koncepcyjne projekty dotyczące nowych połączeń transgranicznych pomiędzy Polską a Niemcami oraz Polską i Danią, tj. GerPol Power Bridge II (Nr 229) oraz DKE-PL-1 (Nr 234). Niestety,

¹ D.C. Kotlewski, *Regionalna integracja elektroenergetyki*, Warszawa: Difin SA, 2015, s. 8–9.

ze względu na brak woli politycznej oraz klimatu do rozmów, PSE nie jest zainteresowane ich realizacją oraz wnioskuje o usunięcie ich z TYNDP 2022. Przedstawiciele PSE powołują się na brak efektywności ekonomicznej oraz opłacalności z punktu widzenia polskiego sektora energii elektrycznej, oraz brak stosownych uzgodnień pomiędzy rządami krajów członkowskich.

Wyjaśnienia zamieszczone przez PSE S.A. zdają się bazować bardziej na uprzedzeniach politycznych w najwyższych kręgach władzy niż na rzetelnej analizie. Chwilowo na przeszkodzie rozwiązaniom integracyjnym może stać brak wystarczających umiejętności negocjacyjnych, a także niekorzystny klimat do rozmów międzynarodowych z partnerami z zachodu, niemniej jednak z uwagi na bezpieczeństwo energetyczne kraju ogólna strategia operatora sieci elektroenergetycznej powinna zawierać integrację, aby jak najszybciej nadrobić stracony czas w przypadku poprawy stosunków międzynarodowych z sąsiadami.

Poniżej przytoczono listę inwestycji związanych z międzynarodową integracją sieci wymienionych w dokumentach strategicznych operatora sieci elektroenergetycznej w Polsce. Niestety, ustalenia te nie są wiążące i nie ma pewności, czy i kiedy dojdzie do ich realizacji.

GerPol Power Bridge I

Budowa linii 400 kV Baczyna-Krajnik

Budowa linii 400 kV Mikułowa-Świebodzice wraz z rozbudową stacji 400/220/110 kV Świebodzice i stacji 400/220/110 kV Mikułowa

Budowa linii 400 kV Baczyna-Plewiska

Budowa stacji 400/220/110 kV Baczyna wraz z wprowadzeniem linii 400 kV Krajnik-Plewiska oraz linii 220 kV Krajnik-Gorzów

LitPol Link Stage II

Budowa linii 400 kV Ostrołęka-Stanisławów wraz z rozbudową stacji 400 kV Stanisławów oraz stacji 400/220/110 kV Ostrołęka wraz z wprowadzeniem do stacji 400(220)/110 kV Wyszków

Baltic States Synchronization with Continental Europe

Modernizacja linii 400 kV Żarnowiec-Gdańsk I/Gdańsk Przyjaźń-Gdańsk Błonia

Modernizacja linii 400 kV Morzyczyn-Dunowo-Słupsk-Żarnowiec

Modernizacja linii 400 kV Krajnik-Morzyczyn

Budowa linii 400 kV Piła Krzewina-Żydowo Kierzkowo

Budowa linii 400 kV Dunowo-Żydowo Kierzkowo

Budowa połączenia kablowego HVDC Polska-Litwa

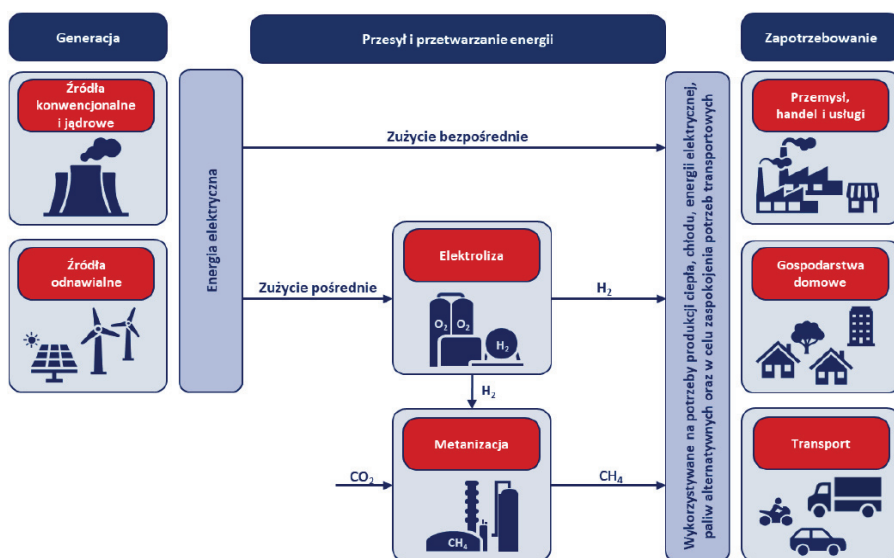
4. MAGAZYNOWANIE ENERGII ELEKTRYCZNEJ

Jednym z najistotniejszych wyzwań związanych z wykorzystaniem źródeł odnawialnych w elektroenergetyce jest magazynowanie energii. O ile energia pochodząca z wiatru jest wytwarzana w sposób względnie nieprzerwany (choć o zmiennej intensywności), to szeroko dziś rozpowszechniona produkcja energii słonecznej uzyskiwane wyłącznie w ciągu dnia i w przeważającej części w porze wiosenno-letniej. Szczyty produkcji rzadko pokrywają się ze szczytami zapotrzebowania. To wymusza poszukiwanie sposobów magazynowania energii. Dziś najbardziej rozpowszechnioną metodą magazynowania są akumulatory, które jednak posiadają szereg wad ograniczających ich stosowanie na szeroką skalę w energetyce. Są stosunkowo drogie, wymagają stosowania rzadkich pierwiastków, mają ograniczony okres eksploatacji oraz są trudne do zutylizowania. O te same zasoby energetyka musiałaby konkurować z przemysłem motoryzacyjnym, elektronicznym i elektrotechnicznym.

Z pomocą mogą przyjść innowacje. Jednym z proponowanych rozwiązań jest przechowywanie energii elektrycznej pod postacią wodoru wytwarzanego w procesie elektrolizy.

Rysunek 1

Możliwe sposoby wykorzystania chwilowych nadwyżek energii produkowanych ze źródeł odnawialnych

Źródło: PSE S.A. [online:] www.pse.pl/biuro-prasowe/aktualnosci/ [dostęp: 28.08.2022].

Wodór posiada szereg własności, które umożliwiają wykorzystywanie go w roli magazynu energii, jako paliwa w transporcie, czy też w procesie dekarbonizacji tych segmentów gospodarki, w których utrudnione jest zastosowanie elektryfikacji.

Jedną z potencjalnych metod umożliwiających funkcjonowanie źródeł OZE niezależnie od profilu zapotrzebowania na energię jest przemiana energii elektrycznej w energię zmagazynowaną w wodorze, a następnie ponowna przemiana w energię elektryczną (P2P – Power-to-Power). Nadwyżki energii elektrycznej w systemie elektroenergetycznym, pochodzące z farm wiatrowych czy fotowoltaicznych, miałyby być wykorzystane do zasilenia elektrolizerów. Zgromadzony w magazynach wodór w momencie niedoboru mocy w systemie może zasilić ogniwa paliwowe lub turbiny gazowe wytwarzające energię elektryczną. Taki układ nie będzie obciążony śladem węglowym. Wyprodukowany w ten sposób wodór może również posłużyć jako paliwo w transporcie.

Proces elektrolizy przy obecnej efektywności technologicznej pozostaje nieopłacalny. Jako problem należy zaznaczyć brak konsekwencji, woli politycznej a co za tym idzie wsparcia w dążeniu udoskonalania procesu elektrolizy niezbędnego do rozwoju instalacji P2P. Wspierane powinny być również inne inicjatywy mające na celu udoskonalenie procesu magazynowania energii. Zważywszy na to, że handel konwencjonalnymi surowcami energetycznymi jest tradycyjnie wykorzystywany jako narzędzie nacisku, a także jest przedmiotem intensywnych działań spekulacyjnych, trwanie przy próbach ustabilizowania sytuacji może niepotrzebnie wydłużyć niezbędną transformację i narazić nas na trudne do oszacowania skutki kryzysu energetycznego.

5. ZAŁOŻENIA PLANISTYCZNE DO ROZWOJU SIECI ELEKTROENERGETYCZNEJ W POLSCE NA LATA 2023–2032

Poniżej przytoczone zostały zapisy z „Planu rozwoju w zakresie zaspokojenia obecnego i przyszłego zapotrzebowania na energię elektryczną na lata 2023–2032” sporządzonego przez PSE S.A. Problemem w tym przypadku są znaczące opóźnienie względem prognozowanych potrzeb oraz konieczność sukcesywnego i konsekwentnego dążenia do zaplanowanych w dokumencie celów. W obliczu wzrostu dynamizmu zmian geopolitycznych oraz przy braku woli politycznej należy z jednej strony oczekiwać skrócenia czasu na wdrożenie zmian, a z drugiej kolejnych opóźnień przy ich wprowadzaniu.

Podstawą założeń do rozwoju otoczenia sieci przesyłowej są obowiązujące dokumenty strategiczne, w szczególności: Krajowy Plan na Rzecz Energii

i Klimatu, Polityka Energetyczna Polski, Program Polskiej Energetyki Jądrowej, Ustawa o promowaniu wytwarzania energii w morskich elektrowniach wiatrowych. Wymienione dokumenty zakładają między innymi, że:

- W perspektywie najbliższych 10 lat elektrownie fotowoltaiczne oraz elektrownie wiatrowe mogą rozwijać się szybciej, niż to wynika z dokumentów strategicznych. W 2032 roku polska sieć przesyłowa powinna pozwolić na osiągnięcie poziomu 50% udziału generacji OZE w zużyciu energii elektrycznej netto, bez znaczących ograniczeń w wydawaniu warunków przyłączenia do sieci dla lokalizacji nowych źródeł OZE, wynikających z aktualnych wniosków o określenie warunków przyłączenia.
- Sieć przesyłowa powinna umożliwiać dalszy wzrost udziału OZE (ponad ww. 50%) w odpowiednich lokalizacjach z punktu widzenia technicznych uwarunkowań pracy sieci oraz możliwości rozwoju infrastruktury sieciowej.
- Będzie postępować „transformacja oraz łączenie sektorów” – wzrost zapotrzebowania na energię elektryczną netto bazowo może wynosić 1,7% średniorocznie, a wzrost zapotrzebowania na moc szczytową 2,5%. Niemniej jednak sieć przesyłowa powinna być gotowa na szybszy wzrost i w 2032 roku pozwolić na przesyłanie energii w celu pokrycia ponad 200 TWh rocznego zużycia energii elektrycznej netto i nawet 35 GW szczytowego zapotrzebowania na moc.
- Sieć przesyłowa powinna umożliwiać przyłączenie nowych wielkich odbiorców energii lokalizowanych w specjalnych strefach ekonomicznych o łącznym dodatkowym zapotrzebowaniu na moc rzędu 4 GW oraz ewentualnych źródeł energii towarzyszących tym odbiorcom.
- Sieć przesyłowa powinna umożliwiać przyłączenie nowych magazynów energii oraz instalacji P2P w odpowiednich lokalizacjach z punktu widzenia technicznych uwarunkowań pracy sieci oraz możliwości rozwoju infrastruktury sieciowej.
- Sieć przesyłowa powinna posiadać zdolności do obsłużenia samowystarczального pod względem generacji systemu elektroenergetycznego oraz do prowadzenia swobodnej wymiany handlowej i technicznej z innymi systemami. Inwestycje w sieć przesyłową powinny wspierać optymalizację wykorzystania istniejących oraz budowanych obecnie połączeń transgranicznych zapewniającą możliwość istotnego udziału tych połączeń w bilansie mocy i energii w KSE. Projekty nowych połączeń transgranicznych mogą być inicjowane tylko w oparciu o jednoznacznie wykazane, wielowymiarowe korzyści, w stosunku do których istnieje konsensus wśród interesariuszy.

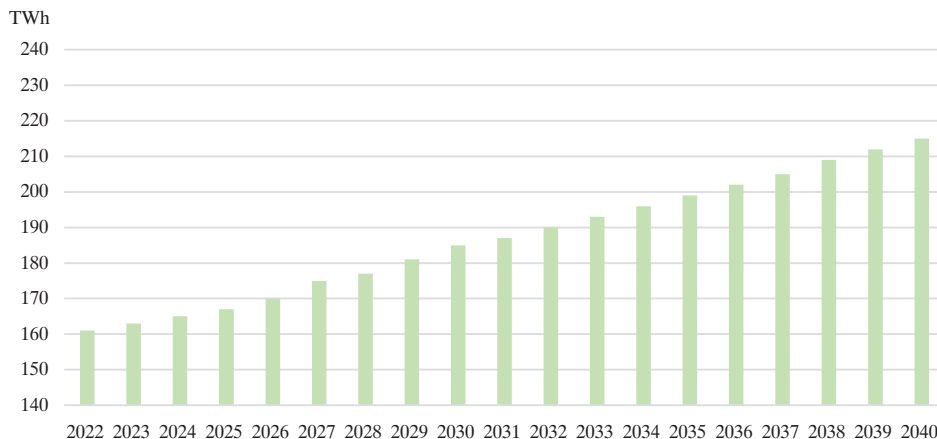
- Sieć przesyłowa powinna umożliwiać przyłączenie i wyprowadzenie mocy z elektrowni jądrowej w lokalizacji aktualnie preferowanej przez spółkę Polskie Elektrownie Jądrowe.
- Sieć przesyłowa powinna posiadać możliwości dalszego rozwoju, odpowiadającego zmianie otoczenia w długoterminowej perspektywie czasowej, w tym lokalizacji nowych elektrowni jądrowych, oraz postępowi transformacji.
- Rozwój sieci przesyłowej nie może prowadzić do szokowego wzrostu taryf przesyłowych oraz powinien minimalizować ryzyko powstawania kosztów osieroconych. Wzrost taryf przesyłowych powinien wynikać z uzasadnionych nakładów i kosztów transformacji.

6. PROGNOZA ZAPOTRZEBOWANIA NA ENERGIĘ ELEKTRYCZNĄ

Pomimo obiektywnych problemów z oszacowaniem prognoz zapotrzebowania należy podejmować próby jego szacowania, które będą brały pod uwagę czynniki związane z rozwojem znanych i nieznanymi obecnie technologii. Elektromobilność czy wizja konieczności używania energii elektrycznej do ogrzewania w przypadku niewystarczającej podaży surowców opałowych dodatkowo komplikują kalkulacje. Pewne jest jedynie, że energia elektryczna jest gospodarce niezbędna i będzie miała w przyszłości coraz większy udział w rozwoju gospodarczym.

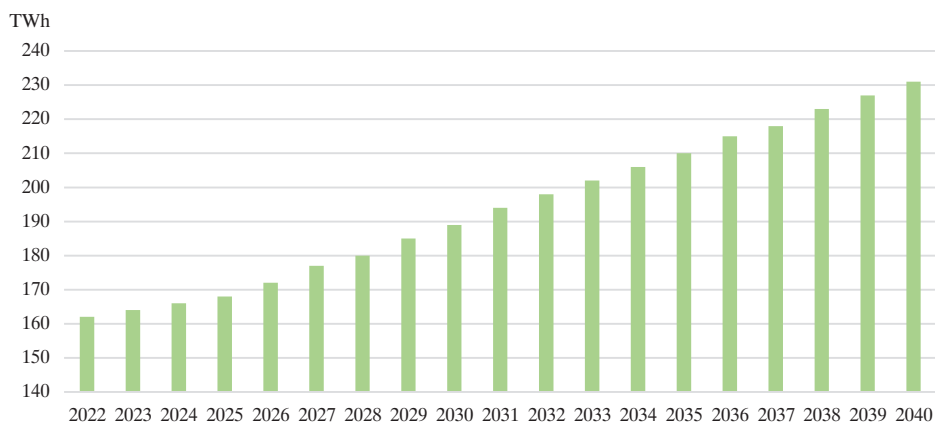
Zespół planistów Polskich Sieci Elektroenergetycznych S.A. opracował prognozę minimalnego i maksymalnego zapotrzebowania na energię elektryczną netto w Polsce na lata 2021–2040.

Wykres 1

**Roczne minimalne zapotrzebowanie na energię elektryczną netto
w latach 2021–2040 [TWh]**

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z PSE S.A.

Wykres 2

**Roczne maksymalne zapotrzebowanie na energię elektryczną netto
w latach 2021–2040 [TWh]**

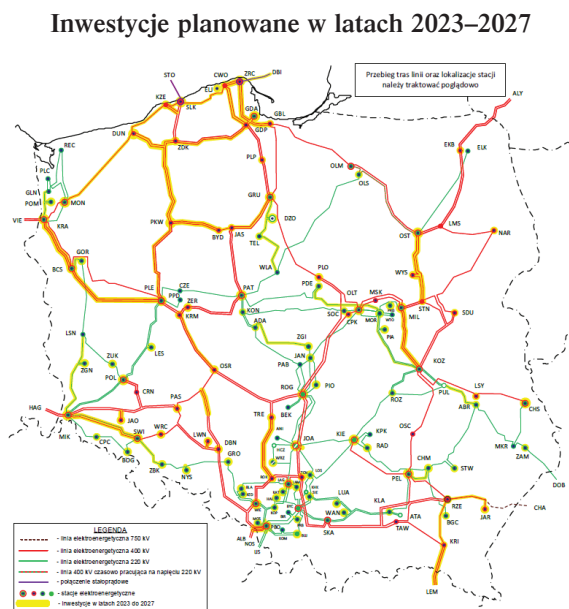
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z PSE S.A.

7. PLANY INWESTYCYJNE PSE S.A.

Dla zaspokojenia prognozowanego zapotrzebowania PSE S.A. zaplanowano szereg inwestycji pogrupowanych na trzy przedziały czasowe w przyszłości. Niestety, w pierwszym przedziale czasowym, przewidywanym na lata 2023–2027, zaplanowany zakres prac jest stosunkowo niewielki. Istotne przyspieszenie jest widoczne w kolejnym okresie. Na lata 2028–2032 zaplanowano między innymi budowę linii stałoprądowej, mającej połączyć wybrzeże ze Śląskiem, oraz linii 400kV łączącej elektrownię atomową z Mazowszem (w okolicach Centralnego Portu Komunikacyjnego) i południem kraju. Ostatni z zaplanowanych etapów, przypadający na lata 2033–2037, zakłada dalsze wzmacnianie „kręgosłupa przesyłowego” na osi północ – południe.

Poniższe rysunki są elementem opracowań sporządzonych przez PSE S.A. i obrazują przybliżone przebiegi nowych oraz istniejących linii przesyłowych. Należy zaznaczyć, że rysunki mają charakter poglądowy, a dokładny przebieg planowanych tras będzie uszczegółowiony na dalszym etapie.

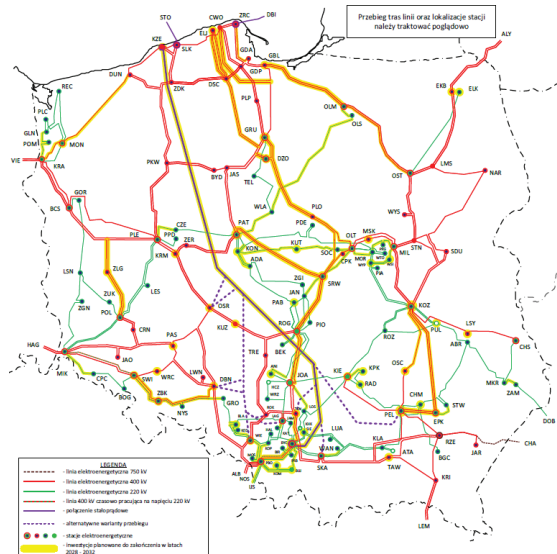
Rysunek 2

Źródło: PSE S.A. [online:] www.pse.pl/biuro-prasowe/aktualnosci/ [dostęp: 28.08.2022].

Rysunek 3

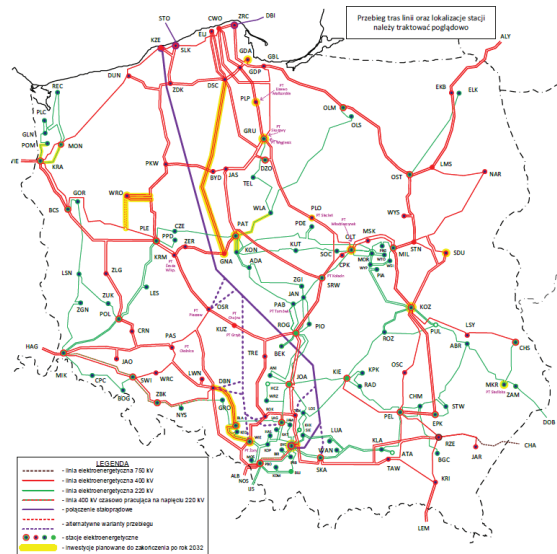
Investycje planowane w latach 2028–2032

Źródło: PSE S.A. [online:] www.pse.pl/biuro-prasowe/aktualnosci/ [dostęp: 28.08.2022].

Rysunek 4

Investycje planowane w po roku 2032

Źródło: PSE S.A. [online:] www.pse.pl/biuro-prasowe/aktualnosci/ [dostęp: 28.08.2022].

Jako problemy związane z planowanymi przez PSE S.A. przebiegami połączeń energetycznych należy zaznaczyć przede wszystkim zbyt wolne tempo zmian oraz niewielki udział połączeń równoleżnikowych, które po zintegrowaniu z sąsiednimi krajami mogłyby wspomóc bilansowanie sieci.

8. PRZESYŁ ENERGII PÓŁNOC – POŁUDNIE

Sytuacja geopolityczna, mająca w szczególności swoje odbicie w niestabilności cen i dostaw surowców energetycznych, oraz konieczność ograniczania emisji gazów cieplarnianych do atmosfery, wymusza daleko idące zmiany w tradycyjnym sposobie wytwarzania energii elektrycznej. Najbliższe 10 lat ma przynieść nienotowane dotąd zmiany w sposobach wytwarzania, jak i kierunkach przepływu. Planowane jest między innymi wycofanie znacznej części źródeł konwencjonalnych na południu kraju z jednoczesnym uruchomieniem źródeł wiatrowych na północy. Będzie to skutkowało niespotykanym dotychczas przepływem energii z północy kraju na południe, co nieuchronnie będzie się wiązało ze wzrostem obciążenia sieci przesyłowej. Dodatkowe obciążenie sieci może spowodować wzrost wymiany transgranicznej, m.in. na skutek wdrożenia wymogu CEP70.

W planach PSE można odnaleźć projekt linii przesyłowej prądu stałego (HVDC). Wśród znaczących zalet tego rozwiązania należy wymienić możliwość sterowania przepływem energii i niezależność tego przepływu od rozptyłu mocy w sieci AC (sieć prądu zmiennego). W praktyce linia HVDC stanowi środek pozwalający na „przeniesienie” nadwyżki mocy z północy kraju na południe z pominięciem sieci AC. Odległość pomiędzy stacjami połączonymi linią HVDC ma w tym przypadku pomijalne znaczenie, ponieważ ta technologia minimalizuje straty. Pojedyncza linia HVDC gwarantuje także zdecydowanie większą przepustowość w porównaniu z linią AC przy podobnej nośności konstrukcji wsporczej i zajętości terenu pod linią.

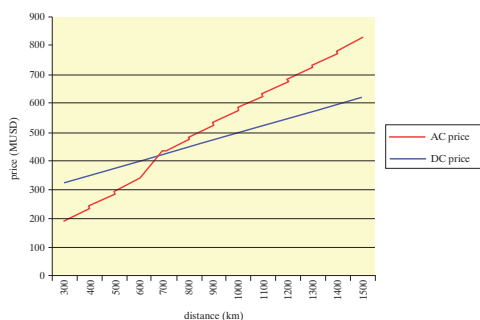
„Linie przesyłowe wysokiego napięcia prądu stałego stosuje się tam, gdzie ze względu na dużą odległość nie opłaca się zastosować linii wysokiego napięcia prądu przemiennego. Długość linii prądu przemiennego jest ograniczona, gdyż zachodzi zjawisko ładowania linii, szczególnie w liniach długich i słabo obciążonych. Zjawisko to przekłada się na pobór mocy biernej, a co za tym idzie straty energii nawet do 40%. Długość graniczna linii zależy od jej typu oraz obciążenia. Pojęcie długości granicznej nie dotyczy linii HVDC, gdyż ładowanie linii tego typu zachodzi tylko przy włączeniu zasilania lub podczas zmiany napięcia. Dzięki temu straty przesyłowe minimalizuje się do ok 7%.

Technologia HVDC jest opłacalna w przypadku linii napowietrznych o długości powyżej 550–800 km oraz linii kablowych (np. podmorskich) powyżej 50 km. Dokładne wartości zależą od warunków lokalnych, wymagań dotyczących wykonania linii i charakterystyki współpracującego systemu prądu przemiennego. Decydujące znaczenie ma tutaj koszt budowy stacji przekształtnikowych, w tym koszt falowników wysokonapięciowych. Szacuje się, że koszty falowników i związanych z nimi urządzeń będą stopniowo maleć, co wpłynie na zmniejszenie się odległości, dla których linie HVDC są opłacalne. Linie napowietrzne prądu stałego mają konstrukcję i budowę znacznie prostszą i tańszą, niż linie prądu przemiennego o tej samej przepustowości, ponieważ słupy są lżejsze i wymagana jest mniejsza ilość przewodów i izolatorów².

Przy szeregu obiektywnych zalet linia przesyłowa prądu stałego charakteryzuje się innym rozkładem kosztów budowy. W pewnym przybliżeniu można powiedzieć, że opłacalność budowy sieci przesyłowej prądu zmiennego rośnie wraz z jej długością. Przy krótkich odcinkach istotny udział w kosztach mają stacje przekształtnikowe, które zmieniają prąd stały na korzystniejszy z punktu widzenia zasilania maszyn i urządzeń elektrycznych prąd zmienny. Wraz ze wzrostem całkowitej długości takiej linii łączny koszt inwestycji maleje, ze względu na mniejszą masę przewodów oraz urządzeń podtrzymujących. Jak przytoczono powyżej, linie przesyłowe prądu stałego generują też mniejsze straty w późniejszej eksploatacji, dlatego aby rzetelnie porównać koszty systemu HVDC względem analogicznej instalacji przesyłowej prądu zmiennego, zaleca się przeprowadzenie analizy kosztów cyklu życia.

Rysunek 5

Porównanie kosztów związanych z budową linii stałoprądowych i zmiennoprądowych

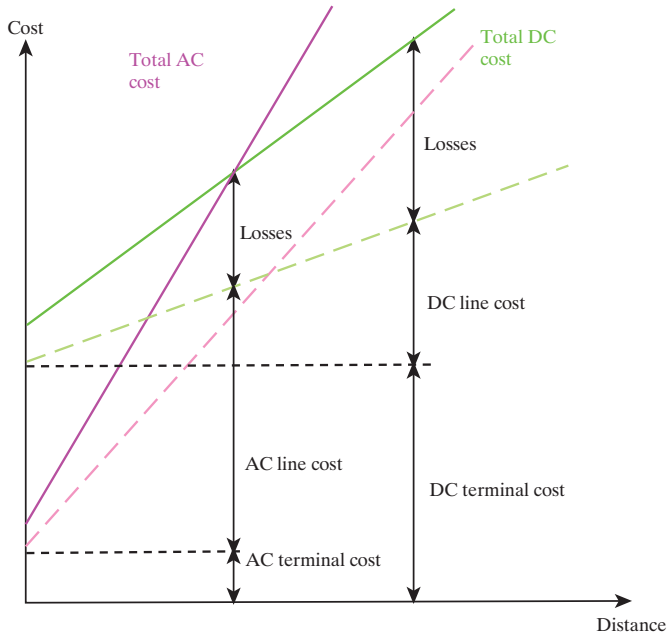

Źródło: <https://crushtymks.com/pl/> [dostęp: 26.08 2022].

² Zob. [online:] www.energoelektronika.pl [dostęp: 29.03.2017].

Rysunek 6

Porównanie kosztów związanych z budową linii stałoprądowych i zmiennoprądowych z uwzględnieniem kosztów eksploatacji

Źródło: <https://crushtymks.com/pl/> [dostęp: 28.08.2022].

9. MAGAZYNOWANIE ENERGII

Z uwagi na prognozowane wzrosty zużycia energii elektrycznej konieczne będzie zapewnienie mocy dyspozycyjnej, w celu zachowania kryteriów bezpieczeństwa pracy systemu elektroenergetycznego. Realizacja tego celu jest planowana poprzez budowę nowych, sterowalnych źródeł wytwórczych oraz (równoległe bądź alternatywnie) magazynów energii elektrycznej. Rozwiązanie równoległe jawi się jako korzystny i pożądany kompromis, wymaga jednak wielokrotnionych nakładów w postaci zarówno środków finansowych, jak i czasu. W obliczu dynamicznie zmieniającej się sytuacji geopolitycznej żadne z tych nakładów nie występują w nadmiarze. Dodatkowo należy nadmienić, że rozproszenie zasobów w celu realizacji alternatywnych metod zapewnienia mocy dyspozycyjnej samo w sobie stanowi zagrożenie, i chociaż z logicznego punktu widzenia wydaje się korzystne, to niesie ryzyko wydłużenia procesu realizacji niezbędnych zmian.

Pomimo wymienionych powyżej zagrożeń, PSE posiada w swoich planach budowę jednego lub wielu sterowalnych źródeł wytwórczych opalanych gazem lub innym paliwem płynnym, bazującego na turbinie gazowej lub zespole silników tłokowych o łącznej mocy około 500 MW. Pozostałe plany zakładają budowę baterijnego magazynu energii elektrycznej lub wielu takich magazynów o podobnej mocy co planowane źródła energii, ale o pojemności pozwalającej na co najmniej 8 godz. pracy z mocą osiągalną. W obecnej sytuacji ceny i dostępność paliw płynnych stanowią istotną barierę dla realizacji planów nakreślonych przez PSE. Problemy z podażą węgla jeszcze bardziej uwydatniają konieczność rewizji strategii opartej na budowie sterowalnych źródeł wytwórczych opartych na spalaniu paliw konwencjonalnych. W celu zapewnienia ciągłości dostaw oraz aby sprostać prognozowanemu wzrostowi zużycia energii elektrycznej, należałoby dokonać głębokiej rewizji strategii PSE, zwrócić się w stronę odnawialnych źródeł energii oraz skoncentrować wysiłki na udoskonaleniu procesu magazynowania energii elektrycznej, na przykład za pomocą wodoru. Mając na uwadze obecną sytuację geopolityczną, w której surowce energetyczne stanowią narzędzia polityczne i spekulacyjne, to wybór strategii opartej na innowacji, chociaż jest drogą trudniejszą, jawi się mimo wszystko jako rozwiązanie bezpieczniejsze. Rozproszenie zasobów, mimo iż na pierwszy rzut oka jest korzystniejsze, to w ostatecznym rozrachunku może prowadzić do skokowego wzrostu cen lub wystąpienia problemów z dostępnością energii elektrycznej, wynikających z opóźnień we wdrażaniu niezbędnych zmian.

PODSUMOWANIE

Pomimo że niniejsze opracowanie nie wyczerpuje wszystkich problemów związanych z elektroenergetyką w Polsce i w dobie tak dynamicznych zmian jego aktualność jest ulotna, to zamiarem autora było ukazanie potrzeby konsekwentnych, dynamicznych i innowacyjnych zmian. Brak któregokolwiek z wymienionych cech tych zmian może nieść za sobą przykre konsekwencje dla bezpieczeństwa energetycznego. W szczególności brak wsparcia i koordynacji innowacyjnych inicjatyw będzie niepotrzebnie dławił gospodarkę poprzez utrzymywanie jej w uzależnieniu od węglowodorów, które pozostają tradycyjnym narzędziem nacisku i spekulacji.

Zejście z utartych szlaków i wyzbycie się wieloletnich przyzwyczajzeń zawsze jest trudne, tym trudniejsze, że dotyczy publicznych instytucji o znacznej inercji działania i uzależnionych od decyzji politycznych. Niestety konsekwencja

i dynamizm we wprowadzaniu zmian nie jest domeną obszarów zarządzanych przez państwo, niemniej jednak zmiany są nieuniknione, a od tempa i jakości ich wdrożenia zależy przyszły i obecny rozwój gospodarczy kraju.

BIBLIOGRAFIA

Kotlewski D.C., *Regionalna integracja elektroenergetyki*, Warszawa: Difin SA, 2015.

Plan rozwoju w zakresie zaspokojenia obecnego i przyszłego zapotrzebowania na energię elektryczną na lata 2023–2032, Warszawa: Polskie Sieci Elektroenergetyczne, 2022.

Niedziółka D. (red.), *Zielona energia w Polsce*, Warszawa: CeDeWu, 2012.

<https://crushtymks.com/pl/>.

<https://www.pse.pl/documents/20182/3002919375/map-bg.png>.

PROBLEMY ROZWOJU INFRASTRUKTURY PRZESYŁOWEJ W ELEKTROENERGETYCE

Streszczenie

W przedstawionym tekście zwrócono uwagę z jednej strony na korzyści wynikające z upublicznienia, a z drugiej na zagrożenia, które niesie powiązane z upublicznieniem upolitycznienie części rynku elektroenergetycznego. W kolejnych częściach tekstu zwrócono uwagę na niektóre, najistotniejsze z punktu widzenia autora, problemy wynikające z upolitycznienia. Wśród nich należy wyliczyć: opóźnienia inwestycyjne, problemy związane z charakterystyką produkcji i przyłączania energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych oraz niewystarczające wykorzystanie potencjału integracji międzynarodowej sieci elektroenergetycznej. Opracowanie odnosi się również do funkcji motywacyjnej, jaką w gospodarce wolnorynkowej odgrywa konkurencja oraz procesy globalizacyjne.

Słowa kluczowe: sieci przesyłowe, elektroenergetyka, *power supply management*

PROBLEMS OF DEVELOPING TRANSMISSION INFRASTRUCTURE IN POWER INDUSTRY

Abstract

The presented text highlights the benefits of making parts of electricity market public comparing to the risks associated with the politicization. The following parts of the article highlight some of the most important problems arising from politicization. These include: investment delays, problems related to the characteristics of the production and connection of energy from renewable sources, and insufficient use of the international integration potential of the power grid. The article also refers to the motivational function of market competition and globalization processes.

Keywords: transmission grid, electricity, *power supply management*

Cytuj jako:

Skotarek K., *Problemy rozwoju infrastruktury przesyłowej w elektroenergetyce*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2023, nr 1(76), s. 27–43. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.02/k.skotarek

Cite as:

Skotarek K. (2023). ‘Problems of developing transmission infrastructure in power industry’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(76), 27–43. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.02/k.skotarek

Michał Jasiński*

ASPEKTY MONOKULTUROWE POMOCOWO-PRZEKAZOWEJ CHOROBY HOLENDERSKIEJ GLOBALNEGO POŁUDNIA

DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.03/m.jasinski

WPROWADZENIE

W literaturze przedmiotu od kilku dziesięcioleci trwa debata, której celem jest próba udzielenia jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy przekazy (zarobków) od emigrantów (*Remittances*) przyczyniają się do pobudzenia procesów rozwoju społeczno-ekonomicznego, czy też rozwiązaniem problemów zacofania Globalnego Południa jest pomoc rozwojowa (*Official Development Assistance* – ODA). Oba te strumienie wraz ze zmianami ich wielkości powodują kolejne fale badań tej problematyki. W części państw Południa napływ zarówno przekazów od emigrantów, jak i pomocy rozwojowej jest znaczny, niekiedy stanowiący dominujące źródło dochodów danej gospodarki. Przypadki te stanowią ciekawy aspekt badawczy w kontekście choroby holenderskiej (*Dutch Disease*).

Aspekt dominującego charakteru pomocy rozwojowej i przekazów od emigrantów spowodował konieczność dokonania hierarchizacji ekonomicznego znaczenia strumieni tych środków finansowych dla gospodarek Południa oraz wyodrębnienia grupy państw (terytoriów) o cechach „monokultury pomocowo-przekazowej” – zjawiska określonego na potrzeby rozważań

* Michał Jasiński – dr, Katedra Unii Europejskiej im. J. Monneta, Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, e-mail: michal.jasinski@sgh.waw.pl, ORCID: 0000-0002-0546-5048.

syndromem MIRAB. Wskazanie gospodarek dotkniętych tym syndromem będzie poprzedzone analizą literatury przedmiotu w zakresie specyfiki i zagrożeń wynikających z tego zjawiska.

Klasyfikacja znaczenia pomocy rozwojowej oraz przekazów od emigrantów zostanie dokonana przy zastosowaniu skonstruowanych na potrzeby badania dwóch wskaźników: pomocy rozwojowej w gospodarce (WPRG) oraz przekazów od emigrantów w gospodarce (WPEG). Analizie poddane zostaną 134 jednostki geopolityczne Globalnego Południa. Zaaplikowane dane dotyczyć będą 2019 r. Dobór jednostek, jak i przedział czasowy badania podyktowany był listą odbiorców pomocy rozwojowej (lista DAC obowiązująca na lata 2018–2020¹), jak i dostępnością danych statycznych.

1. PRZEGLĄD LITERATURY PRZEDMIOTOWEJ

W nurcie badań nad problematyką rozwoju (i zacofania) małych wyspiarskich jednostek geopolitycznych Południa wyróżniono (w drugiej połowie lat 80. XX w.) specyficzny model gospodarowania, określony jako MIRAB. Został on oparty na podstawie obserwacji procesów gospodarczych najmniejszych jednostek regionu Oceanii (Kiribati, Niue, Tokelau, Tuvalu, Wyspy Cooka). MIRAB stanowi akronim od słów: *migration* (migracje) – MI, *remittances* (przekazy) – R, *aid* (pomoc) – A, *bureaucracy* (biurokracja) – B. Elementy te w obrazowy sposób ukazują funkcjonowanie tego typu gospodarki. Dominujące źródła dochodów stanowią dwa elementy. Pierwszym są przekazy środków finansowych (czy też rzeczowych) pochodzące od emigrantów (zarobkowych). Drugim są środki finansowe z tytułu pomocy rozwojowej, które (wraz z jej wzrostem) przyczyniają się do rozrostu aparatu biurokratycznego (potrzeba zwiększenia kadry urzędniczej do rozdysponowania środków pomocowych)².

Ujęcie tej „skrajnej” choroby holenderskiej w specyficznej hybrydzie „monokultury pomocowej” i „monokultury przekazowej”³ wraz ze wzrostem globalnych przepływów finansowych (z obu kategorii), jak i coraz liczniejszymi

¹ W badaniu nie uwzględniono państw, których bilans ODA był ujemny (m.in. Chiny).

² G. Bertram, R.F. Watters, *New Zealand and its Small Island Neighbours: A Review of New Zealand Policy Toward the Cook Islands, Niue, Tokelau, Kiribati and Tuvalu*, Institute of Policy Studies, Victoria University of Wellington, 1984; G. Bertram, R.F. Watters, *The MIRAB Economy in South Pacific Microstates*, „Pacific Viewpoint”, 1985 nr 6(3), s. 497–519; G. Bertram, R.F. Watters, *The MIRAB Process: Earlier Analysis in Context*, „Pacific Viewpoint” 1986 nr 27(1), s. 47–59.

³ M. Jasiński, *Kirgiski syndrom MIRAB*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2018 nr 53(2), s. 49.

tego typu przypadkami skutkowało dalszymi badaniami zjawiska⁴. Wraz z kolejnymi publikacjami sformułowanie MIRAB upowszechniło się w literaturze (szczególnie z zakresu studiów nad wyspami), stając się jednym z trzech (wraz z SITE i PROFIT) szeroko akceptowanych modeli rozwoju małych obszarów wyspiarskich Południa⁵.

Wpisanie „wyspiarskiego” syndromu MIRAB w mechanizm choroby holenderskiej (czy też w twierdzenie Rybczyńskiego⁶) jest niewątpliwie zasadne. W tym przypadku należy jednak rozważyć dwie podstawowe kwestie. Pierwszą jest mechanizm wywołany przez strumienie pomocy rozwojowej prowadzący do zniekształceń w gospodarce beneficjenta – powodujący zamknięcie (zakleszczenie) w „monokulturze pomocowej”. Sytuacji, w której środki pomocowe stają się dominującym źródłem finansowania rozwoju, czy niekiedy podstawowym warunkiem funkcjonowania państw-biorców. Specyficznego paradoksu polegającego na tym, że im obficiej płyną środki pomocowe do danego kraju, tym bardziej rośnie prawdopodobieństwo, że będzie

⁴ Por. m.in. K.E. James, *Migration and Remittances: A Tongan Village Perspective*, „Pacific Viewpoint” 1991, nr 32(1), s. 1–23; G. Hayes, „MIRAB” Processes and Development on Small Pacific Islands: A Case Study from Southern Massim, Papua New Guinea, „Pacific Viewpoint” 1993, nr 34(2), s. 153–178; A. Hooper, *The MIRAB Transition in Fakaofu, Tokelau*, „Pacific Viewpoint” 1993, nr 34(2), s. 241–264; M.L. Treadgold, *Breaking out of the MIRAB mould: historical evidence from Norfolk Island*, „Asia Pacific Viewpoint” 1999, nr 40(3), s. 235–249.

⁵ Por. m.in. G. Bertram, *The MIRAB Model Twelve Years On*, „The Contemporary Pacific” 1999, nr 11(1), s. 105–138; M. Jędrusik, *Wyspy tropikalne. W poszukiwaniu dobrobytu*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2005, s. 149 i n.; G. Bertram, *The MIRAB model in the twenty-first century*, „Asia Pacific Viewpoint” 2006, nr 47(1), s. 1–13; G. Bertram, B. Poirine, *Political Economy*, [w:] G. Baldacchino (red.), *A World of Islands. An Island Studies Reader*, Institute of Island Studies, University of Prince Edward Island, 2007, s. 340 i n.; M. Jasiński, *Modele rozwoju gospodarczego a poziom rozwoju społecznego i zamożności w małych państwach wyspiarskich na świecie*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2017, nr 49(2), s. 319–323; B.M.W. Ratter, *Geography of Small Islands. Outposts of Globalisation*, Cham, Switzerland: Springer International Publishing AG, 2018, s. 149 i n.; K. Podhorodecka, *Turystyka na obszarach wyspiarskich wobec światowego kryzysu gospodarczego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2019, s. 55 i n.; G. Bertram, B. Poirine, *Economics and Development*, [w:] G. Baldacchino (red.), *The Routledge International Handbook of Island Studies. A World of Islands*, London and New York: Routledge, 2020, s. 226 i n.; J.E. Randall, *An Introduction to Island Studies*, London: Rowman & Littlefield, 2021, s. 141 i n., 171, 172.

⁶ Por. T.M. Rybczynski, *Factor Endowment and Relative Commodity Prices*, „Economica, New Series” 1955, nr 22(88), s. 336–341.

że będzie się on wolniej rozwijał⁷. Drugą z kwestii jest mechanizm będący wynikiem nieskuteczności pomocy rozwojowej (doprowadzający m.in. do „monokultury pomocowej”), który „wymusza” konieczność pozyskiwania przez obywateli środków finansowych za granicą (emigracja zarobkowa). W konsekwencji wraz ze wzrostem przekazów specyficzne „uzależnienie” z tego tytułu („monokultura przekazowa”)⁸. W celu głębszej analizy syndromu MIRAB, jako specyficznej formy choroby holenderskiej, niewątpliwie oba te strumienie finansowe (pomoc rozwojową i przekazy) należy wpisać w kontekst problematyki Południa, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki małych gospodarstw wspiarskich.

W głównym nurcie badań nad problematyką rozwoju (i zacofania) Południa pomocy rozwojowej, jako narzędziu przełamania „błędnego koła ubóstwa” poświęcono wiele miejsca. Opinie co do jej skuteczności są podzielone, jakkolwiek dominuje nurt krytyczny. Zarzutów, jak i przykładów dotyczących jej nieefektywności, czy wręcz destrukcyjnego wpływu na społeczeństwa i gospodarki beneficjentów w literaturze przedmiotu jest wiele⁹. Uogólniając, stwierdzić można, że nieskuteczność współczesnej pomocy rozwojowej trafnie oddaje zdanie H.D. Thoreau z 1854 r. W swoim manifestie „*Walden, czyli życie w lesie*”, krytykując pomoc skierowaną w stronę ubogiej części ówczesnego społeczeństwa amerykańskiego, stwierdził on: „na tysiąc ludzi odrąbujących gałęzie zła, tylko jeden karczkuje korzenie”¹⁰. Analizując współczesną pomoc rozwojową z tej perspektywy, nietrudno nie przychylić się do poglądu, że przy tak znacznych sumach i długim okresie czasu od kiedy pomoc rozwojowa jest udzielana, stosunkowo niewiele jest udokumentowanych trwałych sukcesów rozwojowych. Znane są również przypadki państw (głównie na kontynencie afrykańskim), które mimo wieloletniego wsparcia obecnie znajdują

⁷ M. Jasiński, *Aspekty monokulturowe pomocowej choroby holenderskiej*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego, Studia i Prace” 2017, nr 3(31), s. 155–162, 165; *Poziom rozwoju społecznego i zamożności a pomoc rozwojowa i przekazy w państwach o niekorzystnym położeniu geograficznym*, [w:] J. Szlachta, M. Zaleska, K. Zukrowska, R. Towalski (red.), *Społeczny kontekst ekonomii*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2017, s. 322, 325.

⁸ M. Jasiński, *Kirgiski...*, *op. cit.*, s. 48, 49.

⁹ Por. szczególnie: W. Easterly, *Brzeźnię białego człowieka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008; D. Moyo, *Dead Aid. Why Aid Is Not Working and How There Is a Better Way for Africa*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009; A. Leszczyński, *Eksperymenty na biednych. Polityczny, moralny i ekonomiczny spór o to, jak pomagać skutecznie*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2016.

¹⁰ H.D. Thoreau, *Walden, czyli życie w lesie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2005, s. 104.

się na niższym poziomie rozwoju niż w momencie uzyskiwania niepodległości (m.in. Demokratyczna Republika Kongo). Jakkolwiek przy tego typu rozumowaniu należy pamiętać, że kondycja ekonomiczna państw-biorców nie może być traktowana jako prosta pochodna otrzymywanej pomocy. Formułowanie wniosków w kwestii jej skuteczności na podstawie wielkości otrzymywanych środków jest zbyt dużym uproszczeniem¹¹.

Jednym z szeregu problemów podnoszonych przy analizowaniu kwestii pomocy rozwojowej, które mogą mieć ujemny wpływ na jej skuteczność, są jej „możliwości absorpcyjne” oraz wywołana przez nią choroba holenderska. Absorpcja pomocy, jak wskazują liczne badania, poddana jest prawu malejących przychodów. Wraz ze wzrostem nakładów z jej tytułu, szczególnie po przekroczeniu tzw. progu nasycenia (*aid saturation point*) krańcowa skuteczność pomocy obniża się (zwiększają się krańcowe koszty lub zmniejszają krańcowe korzyści). Silna wersja tej hipotezy zakłada, że pomoc rozwojowa może (po przekroczeniu poziomu nasycenia) przynosić negatywne stopy wzrostu (być szkodliwa). Krańcowy spadek efektywności pomocy w literaturze przedmiotu tłumaczony jest m.in. ograniczeniami administracyjnymi, niską jakością otoczenia politycznego, słabym stanem infrastruktury, wzrostem konsumpcji (wynikającym często z braku produktywnych alternatyw dla rentownego wykorzystania funduszy pomocowych), czy też chorobą holenderską¹².

Z reguły możliwości absorpcyjne pomocy wiążą się z kwestią rzadkości zasobów Południa (m.in. czasu wykwalifikowanego urzędnika, liczby lekarzy, kilometrów dróg itp.) oraz popytem, który kreuje pomoc w stosunku do tych zasobów – prowadząc w efekcie do „wąskich gardeł”. Typowym przykładem jest przekroczenie limitu absorpcji przez pomoc rzeczową w postaci leków. Ich przyjmowanie przez pacjentów jest ograniczone (niemożliwe) w wyniku braku wykształconego personelu medycznego, który by nadzorował ich aplikowanie. Analogiczna sytuacja występuje w przypadku braku możliwości wdrażania kolejnych programów rozwojowych ze względów na rzadkość zasobu, jakim są wykwalifikowani specjaliści zatrudnieni w sektorze publicznym. Tęgo rodzaju „wąskie gardła” występują w państwach, które charakteryzują się niskim stopniem rozwoju instytucjonalnego i kapitału ludzkiego. Przekroczenie progu nasycenia pomocą wiąże się z coraz mniejszymi krańcowymi efektami pomocy

¹¹ D. Kopiński, *Pomoc rozwojowa. Teoria i polityka*, Warszawa: Difin, 2011, s. 173, 174.

¹² *Ibidem*, s. 186.

rozwojowej, jak i coraz większymi zniekształceniami w gospodarce, które wywołane są rosnącym popytem („uzależnieniem od pomocy”¹³)¹⁴.

Uniwersalne określenie wartości progu możliwości absorpcyjnych pomocy rozwojowej jest praktycznie niemożliwe. Zdaniem części badaczy problematyki zależy on od jakości polityki. W przypadku państw charakteryzujących się lepszym jakościowo otoczeniem politycznym – próg ten jest wyższy. W gorzej zarządzanych – niższy. Z reguły jest on szacowany na poziomie 15–45% PKB. Wartość ta zależy od specyfiki danego państwa¹⁵. Pomimo świadomości wymienionych mechanizmów, zmian zachodzących w świadczeniu pomocy rozwojowej i stopniowemu odchodzeniu od jej „uzależniającego” charakteru¹⁶, w wielu przypadkach u państw-biorców poziom progu absorpcyjnego jest nadal przekroczony. Odwołując się do danych z 2019 r., w 25 państwach wartość otrzymanej ODA w odniesieniu do PNB¹⁷ była dwucyfrowa (patrz: tabela 1, kolumna A). W czterech przypadkach (Tuvalu, Syria, Republika Środkowej Afryki i Nauru) wyniosła ona ponad 30%.

Zgodnie z modelowym założeniem, głównym zewnętrznym symptomem choroby holenderskiej jest realna aprecjacja waluty krajowej, do której dochodzi w wyniku dynamicznego wzrostu dochodów eksportowych. Analogicznie, jak w przypadku „surowcowej”, tę wywołaną przez środki pomocowe rozpatruje się również z perspektywy dwóch równolegle występujących zjawisk: efektu wydatkowego i efektu przesunięcia zasobów¹⁸. Pomoc rozwojowa może być skoncentrowana nierównomiernie na finansowaniu dóbr i usług niehandlowych, takich jak budownictwo, ochrona zdrowia czy edukacja, które w państwach Południa charakteryzują się szczególnie dużym popytem. Oczekiwanym efektem w tych przypadkach będzie wzrost płac w tych sektorach. Stanowiąc to będzie bodziec do napływu dodatkowej siły roboczej. Realokacja

¹³ P. Bagiński, M. Kowalska, *Finansowanie rozwoju krajów słabiej rozwiniętych jako element polityki zagranicznej państw rozwiniętych*, [w:] E. Latoszek (red.), *Pomoc rozwojowa dla krajów rozwijających się na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2010, s. 113, 114.

¹⁴ D. Kopiński, *Pomoc rozwojowa...*, *op. cit.*, s. 186, 187.

¹⁵ T. Addison, G. Mavrotas, M. McGillivray, *Aid, Debt Relief and New Sources of Finance for Meeting the Millennium Development Goals*, „WIDER Research Paper” 2005, nr 9, s. 4, 5.

¹⁶ P. Bagiński, M. Kowalska, *Finansowanie...*, *op. cit.*, s. 96.

¹⁷ Bank Światowy odnosi wielkość środków z tytułu ODA do PNB (nie do PKB).

¹⁸ M. Corden, J.P. Neary, *Booming Sector and De-industrialization in a Small Open Economy*, „Economic Journal” 1982, nr 92, s. 825–848; M. Corden, *Booming Sector and Dutch Disease Economic: Survey and Consolidation*, „Oxford Economic Papers” 1984, nr 36(3), s. 359–380.

tego rodzaju będzie kontynuowana do momentu ogólnego wzrostu poziomu płac. Wyższe płace wpłyną ujemnie na dochodowość i konkurencyjność w eksporcie dochodowym. Spowoduje to osłabienie (spadek) eksportu. W konsekwencji jest to typowy dla choroby holenderskiej efekt przesunięcia zasobów. Efekt wydatkowy natomiast wynika z równoległego zjawiska i dotyczy wyższego dochodu i popytu, które zostanie uruchomione przez wyższe płace – podnosząc tym ceny dóbr niehandlowych w relacji do dóbr handlowych. To spowoduje przyciągnięcie przedsiębiorstw i zasobów do sektora dóbr niehandlowych, dodatkowo osłabiając sektor eksportowy¹⁹.

Literatura przedmiotu nie daje jednoznacznej odpowiedzi w kwestii wpływu pomocy rozwojowej na wzrost gospodarczy za pośrednictwem realnej aprecjacji kursu walutowego. Wyróżnia się trzy punkty widzenia. Zgodnie z pierwszym, przyjmuje się, że przekazywana pomoc w sposób jednoznaczny oddziałuje na kurs walutowy, który umacnia się, wywołując negatywne skutki dla przemysłu pracochłonnego i sektora eksportowego. Zgodnie z drugim, nie stwierdza się symptomów choroby holenderskiej w badanej grupie państw afrykańskich, które otrzymywały znaczną pomoc rozwojową. W przypadku trzeciego, argumentuje się, że wpływ realnej aprecjacji waluty na wzrost gospodarczy jest niewielki przy przyjęciu perspektywy długookresowej – choroba holenderska na ogół odnoszona jest krótkiego okresu²⁰. Środki z tytułu pomocy rozwojowej finansują również stronę podażową (inwestycje w infrastrukturę, edukację, ochronę zdrowia), oddziałując na poprawę wydajności gospodarki w długim okresie. Korzyści te mogą równoważyć straty poniesione w zakresie konkurencyjności, na której koncentruje się choroba holenderska. Ponadto istotne jest wskazanie, że poziom dobrobytu mieszkańców państw biednych zależy w znacznym stopniu od poziomu bieżącej konsumpcji i inwestycji, które są finansowane przez pomoc, a nie tylko od poziomu produkcji. Korzyści płynące z dodatkowej konsumpcji mogą być znacznie większe od strat po stronie produkcji. Podobnie, choroba holenderska może nie wystąpić w państwach o niskim dochodzie, gdzie występują nadwyżki nieangażowanych czynników produkcji. Klóci się to z podstawowym założeniem pierwotnego modelu, w którym zakłada się występowanie pełnego zatrudnienia. Nadwyżki mogą zostać uruchomione do zaspokojenia dodatkowego popytu na dobra niehandlowe wywołanego przez napływ pomocy bez wywoływania stanu

¹⁹ D. Kopiński, *Pomoc rozwojowa...*, *op. cit.*, s. 179; M. Jasiński, *Aspekty...*, *op. cit.*, s. 153.

²⁰ Szerzej patrz M. Nkusu, *Aid and the Dutch Disease In Low-Income Countries: Informed Diagnoses for Prudent Prognoses*, „IMF Working Paper” 2004, nr 4 (49), s. 14, 15.

nierównowagi. Dodatkowo jest możliwość przeciwdziałania chorobie holenderskiej w państwach Południa dzięki polityce monetarnej („sterylizacja”)²¹.

Realna aprecjacja waluty jako zjawisko nie ma inklinacji negatywnych. Towarzyszy ona wielu państwom, które weszły na ścieżkę industrializacji i ze względu na to zwiększają produktywność, produkcję oraz dochód. Ma to związek z efektem Balassy-Samuelsona, zgodnie z którym wzrost produktywności w sektorze handlowym powoduje wzrost płac w gospodarce, również w sektorze niehandlowym. Ponieważ nie dochodzi do wzrostu produktywności – wzrastają również ceny w sektorze niehandlowym. Rośnie ogólny poziom cen i dochodzi do realnej aprecjacji kursu walutowego. Problem w odniesieniu do pomocy rozwojowej polega głównie na zjawisku wyprzedzenia przez realną aprecjację wzrostu produktywności i produkcji w gospodarce. Środki z jej tytułu finansują dodatkową konsumpcję i inwestycje powyżej poziomu, który umożliwiają wewnętrzną zdolności produkcyjne danej gospodarki²².

Zamykając rozważania dotyczące „pomocowej” choroby holenderskiej, należy również dodać, że w przypadku pomocy projektowej niekorzystne zmiany kursu walutowego oraz sam efekt choroby są mniej prawdopodobne. Najogólniej, należy przyjąć, że ryzyko jej wystąpienia rośnie wraz ze wzrostem: wielkości pomocy, relacji pomocy przekazywanej przez budżet (np. wsparcie budżetowe) w stosunku do pomocy projektowej oraz stopnia wykorzystania pomocy na zakup dóbr i usług wytwarzanych na terenie państwa-beneficjenta. Na przykład pomoc przekazywana na profilaktykę i leczenie HIV/AIDS nie wiąże się z zagrożeniem inflacji czy nadmiernej aprecjacji kursu walutowego, gdyż zostanie w większości przeznaczona na wydatki importowe (leki, sprzęt medyczny)²³.

Przy rozpatrywaniu możliwości absorpcji pomocy rozwojowej i „popychaniu” przez środki finansowe z jej tytułu do „skrajnej” choroby holenderskiej („uzależnienia od pomocy”) należy zwrócić uwagę nie tyle na wielkość samych środków, co na wielkość państwa-biorcy. Istotna wydaje się bowiem relacja pomocy rozwojowej do wielkości gospodarki. Przy relatywnie niewielkich środkach finansowych mogą one być znaczące dla małego państwa²⁴.

²¹ D. Kopiński, *Pomoc rozwojowa...*, op. cit., s. 179, 180.

²² *Ibidem*, s. 180, 181.

²³ *Ibidem*, s. 181.

²⁴ W literaturze przedmiotu najpowszechniej za wyznacznik małego państwa przyjmuje się liczbę jego mieszkańców oraz powierzchnię terytorium. W pierwszym przypadku na ogół przytaczane są cztery arbitralne wielkości: 1 mln; 1,5 mln; 3 mln oraz 5 mln stałych mieszkańców jako górna granica „małego” państwa. Z perspektywy ekonomicznej jest to jak najbardziej zasadne kryterium – mała populacja to m.in. niewielkie

Dlatego też najpowszechniej zjawisko „monokultury pomocowej” występuje w niewielkich, najsłabiej rozwiniętych państwach wyspiarskich²⁵. W części przypadków nieskuteczność pomocy, jak nadmieniono przy kwestii syndromu MIRAB, „wymusza” wzmoczoną migrację zarobkową. W przypadkach „wyspiarskich” – często znaczną. Literatura przedmiotu wskazuje liczne przypadki, gdy ponad połowa mieszkańców żyje w diasporze poza granicami²⁶.

Migracja zarobkowa i związane z nią przekazy nie są cechą charakterystyczną dla Południa. W ostatnich dziesięcioleciach oba te zjawiska wykazują silną tendencję rosnącą, szczególnie w regionach słabiej rozwiniętych. Zmiany te stymulują coraz liczniejsze badania wpływu transferów od migrantów na szereg wskaźników społeczno-ekonomicznych, m.in. takich jak (długoterminowy) wzrost gospodarczy, nierówności, ubóstwo, inwestycje, konsumpcja oraz zmienność dochodów na Globalnym Południu. Pomimo rosnącej liczby badań, nie ma wśród specjalistów pełnej zgodności co do interpretacji ich wyników²⁷.

zasoby siły roboczej czy niewielki rynek wewnętrzny – choć kwestią sporną pozostaje, którą z czterech wymienionych granic przyjąć. W drugim przypadku, najpowszechniej, zwłaszcza w przypadku małych państw wyspiarskich Globalnego Południa (SIDS), przyjmuje się 20 tys. km² jako łączną, lądową górną granicę powierzchni terytorium. W rezultacie niewielkiej populacji i powierzchni, państwa te charakteryzuje również „mała” gospodarka. Mała – mierzona w PKB lub PNB, czy też uwzględniająca fakt niewielkiego jej udziału w wymianie międzynarodowej (np. mniej niż 0,02%) bądź niemożności wpływu na ceny międzynarodowe. Cecha ta w dużym stopniu determinuje jej szczególną podatność na skrajną chorobę holenderską („monokulturę”). M. Jasiński, *Podwójna izolacja jako determinanta rozwoju społeczno-gospodarczego małych państw wyspiarskich Globalnego Południa*, „Studia Polityczne” 2020, nr 48(2), s. 266. W szerszym kontekście kwestie „małego” państwa analizują G. Baldacchino, A. Wivel, *Small states: concepts and theories*, [w:] G. Baldacchino, A. Wivel, (red.), *Handbook on the Politics of Small States*, Cheltenham and Northampton: EE Publishing, 2020, s. 2–19.

²⁵ S. Feeny, M. McGillivray, *Aid and Growth in Small Island Developing States*, „The Journal of Development Studies” 2010, nr 46(5), s. 908, 909; P. Guillaumont, V. Nossek, L. Wagner, *Improving aid allocation for small developing states*, [w:] L. Briguglio (red.), *Handbook of Small States. Economic, Social and Environmental Issues*, London and New York: Routledge, 2018, s. 263 i n.

²⁶ M. Jasiński, *Aspekty...*, *op. cit.*, s. 155 i n.

²⁷ R.P.D. Karpestam, *Dynamic multiplier effects of remittances in developing countries*, „Journal of Economic Studies” 2012, nr 39(5), s. 514, 515; S. Feeny, S. Iamsiraroj, M. McGillivray, *Remittances and Economic Growth: Larger Impacts in Smaller Countries?*, „The Journal of Development Studies” 2014, nr 50(8), s. 1055; J. Staśkiewicz, *Zmiany w przekazach migrantów w krajach rozwijających się*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2018, nr 53(2), s. 339 i n.; A. Teperek, *Przekazy pieniężne od emigrantów*

Trudności w jednoznacznej ocenie wpływu transferów od emigrantów na „poprawę bytu i standardu życia” mieszkańców Południa wynikają m.in. ze złożoności zjawiska i jego specyfiki. Przekazy od emigrantów mają bowiem charakter transferów prywatnych. Ujęte w statystykach międzynarodowych zostają tylko te przekazy, które transferowane są przez banki lub wyspecjalizowane przedsiębiorstwa świadczące usługi finansowe (np. Western Union, Moneybookers, MoneyGram, czy Global Money Transfer). Znaczna część środków przekazywana przez emigrantów nie jest rejestrowana. Zdaniem ekspertów „nieoficjalne” przepływy finansowe od emigrantów są co najmniej 50% wyższe od tych ujętych w statystykach. Inne szacunki zakładają nawet, że nierejestrowane przekazy mogą być dwukrotnie większe od rejestrowanych²⁸.

Przyjmując, że w przypadku części państw Globalnego Południa środki transferowane od emigrantów przewyższają łączny napływ środków finansowych z innych źródeł (np. analizowanej ODA, czy też bezpośrednich inwestycji zagranicznych – FDI), to nie należy automatycznie zakładać, że równie skutecznie przyczynią się do rozwoju gospodarki narodowej. Istotne przy tej kwestii jest świadomość, że w znacznej części środki z tytułu przekazów od emigrantów nie zasilają narodowego systemu finansowego. Państwo ma bowiem ograniczone możliwości wpływu na odbiorców przekazów, aby środki finansowe z przekazów były wykorzystywane w sposób efektywny²⁹.

Równie istotne jest wskazanie, że przekazy w skali makro w dużej mierze są zależne od narzędzi i barier administracyjnych, które tworzone są przez rządy. Wprowadzenie np. sztywnego kursu wymiany waluty narodowej na waluty zagraniczne powoduje, że znaczna część transferowanych środków dociera kanałami nieoficjalnymi. W przypadku stanowczej reakcji państwa przyjmującego emigrantów, które angażuje swoje służby w zwalczanie nielegalnych instytucji finansowych – pośredniczących w przekazywaniu pieniędzy, doprowadza z kolei do wzrostu wielkości oficjalnych przekazów³⁰. Nie bez wpływu na skalę przekazów, co potwierdzają liczne przypadki (m.in. Salwador, czy wyspiarskie państwa oceaniczne) jest również kwestia dolaryzacji.

Przy analizowaniu znaczenia przekazów dla rozwoju Południa równie istotne jest uwzględnienie innych aspektów, m.in. położenia danego państwa

w państwach o małym potencjale ekonomicznym, [w:] D. Niedziółka (red.), *Rozważania o przestrzeni i gospodarce*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2020, s. 239 i n.

²⁸ Szerzej patrz: J. Brzozowski, M. Szarucki, *Ekonomiczne skutki transferowania zarobków przez emigrantów*, „Gospodarka Narodowa” 2010, nr 3, s. 63–65; A. Teperek, *Przekazy pieniężne...*, *op. cit.*, s. 244, 245.

²⁹ J. Brzozowski, M. Szarucki, *Ekonomiczne skutki...*, *op. cit.*, s. 65.

³⁰ *Ibidem*.

(bliskość i dostępność rynku pracy obszarów wyżej rozwiniętych), czy charakteru związków z państwami o wyższym poziomie rozwoju. W ostatnim przypadku wyraźna jest np. zależność pomiędzy świadczeniem pomocy bilateralnej a wzrostem migracji do państwa donatora. Badane tych związków w kontekście „poprawy bytu i standardów życia”, jak również jako tzw. czynnika wypychającego (problemy społeczno-ekonomiczne → nieskuteczność pomocy rozwojowej → „wymuszanie migracji”) wydaje się być szczególnie istotne w przypadku państw małych (czy też ujmując problematykę w nieco odmiennej perspektywie – państw o tzw. małym potencjale ekonomicznym³¹). Zarówno tych (względnie) korzystnie położonych (np. państwa basenu Morza Karaibskiego), jak i tych o znacznych fizycznych odległościach od obszarów Północy (np. państwa oceaniczne). Tak kontynentalnych (m.in. Salwador, Nikaragua, Honduras), jak i wyspiarskich – gdzie od kilku dziesięcioleci wyraźne są syndromy „monokultury przekazowej”³².

Zamykając wątek dotyczący przekazów należy również podkreślić, że zbyt często (zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w powszechnym przekonaniu) akcentuje się fakt, że środki te są w nieproduktywny sposób rozdysponowywane. W powszechnej opinii są one zwyczajnie „przejadane”. Ujmując to inaczej – są w zbyt znaczącym stopniu przeznaczane na konsumpcję (często luksusową) zamiast na inwestycje (np. w edukację, zdrowie itd.). To spojrzenie nie do końca jest trafne – literatura przedmiotu wskazuje wiele pozytywnych przykładów oddziaływania przekazów. Pomimo tego dominuje (szczególnie w przypadkach wyspiarskich³³) pogląd, że płynące w znacznych, rosnących wielkościach przekazy powodują dalsze zniekształcenia w gospodarce beneficjenta („uzależnienie od przekazów”) – podtrzymujące (wzmacniające) je w funkcjonowaniu w modelu MIRAB.

³¹ Por. A. Teperok, *Przekazy pieniężne...*, *op. cit.*

³² J.C. Berthelemy, M. Beuran, M. Maurel, *Aid and Migration: Substitutes or Complements?*, „World Development” 2009, nr 37(10), s. 1589 i n.; S. Feeny, S. Iamsiraroj, M. McGillivray, *Remittances and Economic Growth...*, *op. cit.*, s. 945 i n.; M. Lanati, R. Thiele, *The impact of foreign aid on migration revisited*, „World Development” 2018, nr 111, s. 59 i n.

³³ J. Connell, *Poverty, Migration and Economic Resilience in Small Island Developing States*, [w:] L. Briguglio, G. Cordina, N. Farrugia, C. Vigilance (ed.), *Small States and the Pillars of Economic Resilience*, London: Islands and Small States Institute of University of Malta and the Commonwealth Secretariat, 2008, s. 276–280.

2. METODY BADAŃ

Wprowadzenie wymiaru ilościowego do badań może niekiedy nastroczać trudności. Są cechy niemierzalne lub mierzone w sposób, który dla przedstawicieli nauk ścisłych jest niedopuszczalny w sensie formalnym. Najbardziej znanym tego typu przykładem jest wskaźnik rozwoju społecznego (HDI). Nieakceptowalny przez badaczy uznających sformalizowane ujęcie za niepodważalną ścisłą metodę badań naukowych, a w głównym paradygmacie ekonomii rozwoju – powszechnie stosowany. Jest to wypadkowa wielu elementów m.in. potrzeby dokonania jakiegokolwiek porównania, nawet za cenę rezygnacji z dyscypliny formalnej, czy też uproszczenia (wskaźnik syntetyczny – jednolicebowy) na tyle, aby politycy gospodarczy byli skłonni zwrócić na niego uwagę i wykorzystać w podejmowaniu decyzji³⁴. Należy tu wyakcentować, że nie chodzi o błędy rachunkowe, gdyż pod tym względem nie występują żadne kontrowersje. Kwestią jest fakt uwzględniania w rachunku policzalnych, ale nieporównywalnych jakości, takich jak zamożność oraz poziom wykształcenia – tym jakościom przypisywane są w sposób arbitralny pewne wagi, które w zależności od potrzeb i okoliczności można dowolnie zmienić. Takie podejście przez część środowiska naukowego uważane jest za nienaukowe i dlatego HDI przez naukowców jest generalnie odrzucany. Kwestia ta dotyczy większości wskaźników syntetycznych.

W rozpatrywanym przypadku pomocy rozwojowej i przekazów istnieje niezaprzeczalna potrzeba dokonania pewnych porównań, również potrzeba zastosowania skwantyfikowanego ujęcia – w wyniku tego podjęto się sformułowania dwóch syntetycznych wskaźników. Te uproszczone rachunki stanowią wstęp do dalszych prac nad bardziej sformalizowanym ujęciem.

W celu wykazania ekonomicznego znaczenia ODA oraz przekazów od emigrantów dla analizowanych 134 państw i terytoriów (tabele 1, 2) Globalnego Południa zastosowano wskaźniki: pomocy rozwojowej w gospodarce (WPRG) oraz przekazów od emigrantów w gospodarce (WPEG).

Konstrukcja pierwszego ujmuje trzy perspektywy gospodarczego znaczenia środków finansowych z tytułu ODA dla każdego z analizowanego (x) państwa/terytorium. Pierwszą są łączne wpływy z pomocy rozwojowej zestawione z wielkością gospodarki (mierzonej PNB). Drugą jest odniesienie łącznych wpływów z ODA do wielkości importu towarów i usług. Trzecią jest wartość otrzymanej pomocy rozwojowej przeliczona na jednego (stałego) mieszkańca.

³⁴ Por. m.in. R. Bartkowiak, *Ekonomia rozwoju*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2013, s. 59 i n.

Następnie zastosowano dla wymienionych trzech mierników formułę (min – max), uzyskując trzy wskaźniki, co można zapisać jako:

$$\text{ODA/PNB} = (X - X_{\min}) : (X_{\max} - X_{\min}) \quad (1)$$

$$\text{ODA/ITiU}_x = (X - X_{\min}) : (X_{\max} - X_{\min}) \quad (2)$$

$$\text{ODA per capita}_x = (X - X_{\min}) : (X_{\max} - X_{\min}) \quad (3)$$

gdzie:

ODA/PNB – to oficjalna pomoc rozwojowa w stosunku do produktu narodowego brutto (mierzona w odsetkach),

ODA/ITiU – to oficjalna pomoc rozwojowa w stosunku do importu towarów i usług (mierzona w odsetkach),

ODA *per capita* – to oficjalna pomoc rozwojowa na jednego mieszkańca (mierzona w USD),

X – to wartość wskaźnika dla badanego państwa/terytorium,

X_{\max} – to największa wartość wskaźnika dla badanego państwa/terytorium w badanej grupie,

X_{\min} – to najmniejsza wartość wskaźnika dla badanego państwa/terytorium w badanej grupie.

Następnie uzyskane trzy wskaźniki ODA/PNB, ODA/ITiU oraz ODA *per capita* dla poszczególnego (x) państwa/terytorium zindeksowano (normując uzyskane wartości) wg wzoru:

$$\text{WPRG}_x = (\text{ODA/PNB}_x + \text{ODA/ITiU}_x + \text{ODA per capita}_x) / 3 \quad (4)$$

umożliwiając uzyskanie syntetycznego wskaźnika (WPRG) dla poszczególnego (x) państwa/terytorium. Wskaźnik pomocy rozwojowej w gospodarce może przyjmować wartości od 0 do 1. Wyższa wartość WPRG oznacza silniejsze nasycenie gospodarki przez środki pomocowe.

Następnie, w odniesieniu do pomiaru znaczenia przekazów zastosowano WPEG. Metoda przy jego konstruowaniu była analogiczna jak w przypadku WPRG. We wskaźniku przekazów od emigrantów w gospodarce uwzględniono również trzy perspektywy ich znaczenia dla każdego z analizowanego (x) państwa/terytorium. Pierwszą stanowi łączna wartość przekazów zestawiona z wielkością gospodarki (mierzoną PKB). Drugą jest odniesienie łącznych wpływów z przekazów do wielkości importu towarów i usług. Trzecią jest wartość przekazów przeliczona na jednego (stałego) mieszkańca.

Następnie zastosowano dla wymienionych trzech mierników formułę (min – max), uzyskując trzy wskaźniki, co można zapisać jako:

$$\text{Przekazy/PKB} = (X - X_{\min}) : (X_{\max} - X_{\min}) \quad (5)$$

$$\text{Przekazy/ITiU}_x = (X - X_{\min}) : (X_{\max} - X_{\min}) \quad (6)$$

$$\text{Przekazy per capita}_x = (X - X_{\min}) : (X_{\max} - X_{\min}) \quad (7)$$

gdzie:

Przekazy/PKB – to przekazy (od emigrantów) w stosunku do produktu krajowego brutto (mierzone w odsetkach),

Przekazy/ITiU – to przekazy (od emigrantów) w stosunku do importu towarów i usług (mierzone w odsetkach),

Przekazy *per capita* – to przekazy (od emigrantów) na jednego mieszkańca (mierzone w USD),

X – to wartość wskaźnika dla badanego państwa/terytorium,

X_{max} – to największa wartość wskaźnika dla badanego państwa/terytorium w badanej grupie,

X_{min} – to najmniejsza wartość wskaźnika dla badanego państwa/terytorium w badanej grupie.

Następnie uzyskane trzy wskaźniki Przekazy/PKB, Przekazy/ITiU oraz Przekazy *per capita* dla poszczególnego (x) państwa/terytorium zindeksowano (normując uzyskane wartości) wg wzoru:

$$\text{WPEG}_x = (\text{Przekazy/PKB}_x + \text{Przekazy/ITiU}_x + \text{Przekazy per capita}_x)/3 \quad (8)$$

umożliwiający uzyskanie syntetycznego wskaźnika (WPEG) dla poszczególnego (x) państwa/terytorium. Wskaźnik przekazów od emigrantów w gospodarce może przyjmować wartości od 0 do 1. Wyższa wartość WPEG oznacza silniejsze nasycenie gospodarki przez przekazy.

3. WYNIKI BADAŃ I DISKUSJA

W wyniku aplikacji dostępnych danych z zakresu pomocy rozwojowej za 2019 r. – patrz: tabela 1, stwierdzić należy, że w przypadku 111 państw (terytoriów) ze 134 poddanych analizie, udało się uzyskać WPRG. W 16 z nich

wskaźnik pomocy rozwojowej w gospodarce osiągnął wysokie wartości (powyżej 0,2). W 23 średnie – WPRG od 0,100 do 0,199. W pozostałych 72 wartości wskaźnika były niskie (poniżej 0,099). W przypadku grupy o wysokim WPRG połowę stanowią SIDS – Tuvalu, Wyspy Tonga, Kiribati, Samoa, Wyspy Salomona, Vanuatu, Wyspy Św. Tomasza i Książęca oraz St. Vincent i Grenadyny. W przypadku państw, w których nie udało się wyliczyć WPRG, a dostępne były dane cząstkowe (patrz: tabela 1) stwierdzić można, że w dziesięciu z nich (Syria, Republika Środkowej Afryki, Nauru, Somalia, Wyspy Marshalla, Burundi, Federacyjne Stany Mikronezji, Mali, Palau oraz Sudan Południowy) istnieją przesłanki do określenia tych państw „monokulturami pomocowymi”. Cztery z wymienionej grupy to małe państwa wyspiarskie.

Tabela 1

WPRG w wybranych państwach/terytoriach Globalnego Południa w 2019 r.

LP.	Państwo/terytorium	ODA/PNB (w odsetkach)	ODA/ITiU (w odsetkach)	ODA per capita (w USD)	$\frac{ODA/PNB}{(X_{max} - X_{min})}$ $\frac{(X - X_{min})}{(X_{max} - X_{min})}$	$\frac{ODA/ITiU}{(X_{max} - X_{min})}$ $\frac{(X - X_{min})}{(X_{max} - X_{min})}$	$\frac{ODA\ per\ capita}{(X_{max} - X_{min})}$ $\frac{(X - X_{min})}{(X_{max} - X_{min})}$	WPRG
		A	B	C	D	E	F	
1	Tuvalu	55,8	48,8	3130,0	1,000	0,845	0,620	0,822
2	Afganistan	22,4	57,8	112,6	0,402	1,000	0,022	0,475
3	Liberia	20,1	43,5	121,0	0,361	0,754	0,024	0,379
4	Wyspy Tonga	19,5	31,5	1033,0	0,349	0,545	0,205	0,366
5	Kiribati	15,1	31,6	481,8	0,270	0,547	0,095	0,304
6	Niger	11,1	40,0	63,9	0,198	0,693	0,013	0,301
7	Samoa	15,2	25,0	627,7	0,271	0,432	0,124	0,276
8	Sierra Leone	14,8	31,2	76,1	0,265	0,540	0,015	0,273
9	Malawi	11,2	34,1	64,8	0,201	0,590	0,013	0,268
10	Wyspy Salomona	14,4	27,3	334,3	0,258	0,473	0,066	0,266
11	Vanuatu	12,9	26,4	435,5	0,232	0,456	0,086	0,258
12	Rwanda	11,9	29,2	94,3	0,213	0,505	0,019	0,246
13	Wyspy Św. Tomasza i Książęca	12,1	26,6	238,9	0,216	0,460	0,047	0,241
14	Gambia	10,9	29,0	82,7	0,195	0,503	0,016	0,238
15	Zachodni Brzeg i Strefa Gazy	11,1	23,9	476,9	0,198	0,414	0,094	0,236
16	St. Vincent i Grenadyny	10,3	19,2	763,9	0,185	0,332	0,151	0,223
17	Mozambik	12,6	18,8	62,8	0,226	0,326	0,012	0,188

Tabela 1 cd.

LP.	Państwo/terytorium	ODA/PNB (w odsetkach)	ODA/ITiU (w odsetkach)	ODA <i>per capita</i> (w USD)	ODA/PNB $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	ODA/ITiU $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	ODA <i>per capita</i> $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	WPRG
		A	B	C	D	E	F	
18	Timor Wschodni	8,6	21,3	182,5	0,155	0,369	0,036	0,186
19	Gwinea-Bissau	8,2	21,7	62,7	0,147	0,376	0,012	0,178
20	Republika Komorów	6,7	21,9	92,0	0,120	0,380	0,018	0,173
21	Etiopia	5,0	24,2	42,9	0,090	0,419	0,008	0,172
22	Dominika	8,5	11,7	715,7	0,153	0,203	0,142	0,166
23	Burkina Faso	7,5	20,0	56,5	0,134	0,346	0,011	0,164
24	Uganda	6,1	19,9	47,4	0,109	0,345	0,009	0,154
25	Demokratyczna Republika Kongo	6,2	16,4	34,9	0,111	0,285	0,007	0,134
26	Bhutan	7,9	12,2	237,7	0,141	0,211	0,047	0,133
27	Zimbabwe	5,2	16,9	66,6	0,092	0,293	0,013	0,133
28	Togo	5,7	16,5	50,9	0,102	0,285	0,010	0,132
29	Republika Zielonego Przylądka	7,9	11,2	277,4	0,141	0,193	0,055	0,130
30	Tanzania	3,5	18,2	37,1	0,062	0,316	0,007	0,128
31	Jordania	6,3	12,0	276,9	0,113	0,208	0,055	0,125
32	Sudan	6,6	14,1	37,9	0,119	0,244	0,007	0,123
33	Madagaskar	5,6	14,3	28,0	0,100	0,248	0,006	0,118
34	Haiti	4,9	13,9	64,5	0,088	0,240	0,013	0,114
35	Kenia	3,3	14,4	61,8	0,059	0,250	0,012	0,107
36	Benin	4,2	13,4	51,0	0,076	0,232	0,010	0,106
37	Gwinea	4,5	12,8	45,5	0,081	0,222	0,009	0,104
38	Dżibuti	8,4	5,5	279,9	0,151	0,096	0,055	0,101
39	Kamerun	3,4	13,1	51,6	0,062	0,227	0,010	0,100
40	Mauretania	5,3	10,7	91,1	0,095	0,185	0,018	0,099
41	Zambia	4,3	11,5	54,7	0,076	0,199	0,011	0,095
42	Nepal	3,9	9,7	47,6	0,071	0,168	0,009	0,083
43	Tadżykistan	3,8	9,9	39,3	0,068	0,171	0,008	0,082
44	Kosowo	4,3	7,5	193,0	0,076	0,130	0,038	0,082
45	Mjanmar	3,1	9,8	38,5	0,056	0,169	0,008	0,078

Tabela 1 cd.

LP.	Państwo/terytorium	ODA/PNB (w odsetkach)	ODA/ITiU (w odsetkach)	ODA <i>per capita</i> (w USD)	ODA/PNB $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	ODA/ITiU $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	ODA <i>per capita</i> $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	WPRG
		A	B	C	D	E	F	
46	Kirgistan	5,5	6,9	69,5	0,099	0,120	0,014	0,078
47	Lesoto	5,4	6,2	68,7	0,097	0,107	0,014	0,072
48	Laos	3,6	7,3	88,1	0,064	0,126	0,017	0,069
49	Wybrzeże Kości Słoniowej	2,1	8,0	46,7	0,038	0,139	0,009	0,062
50	Liban	3,0	4,3	222,5	0,053	0,074	0,044	0,057
51	Armenia	3,0	5,1	141,9	0,054	0,088	0,028	0,057
52	Nikaragua	3,2	5,7	59,5	0,057	0,099	0,012	0,056
53	Moldawia	2,7	4,9	128,6	0,049	0,084	0,025	0,053
54	Bangladesz	1,4	6,7	27,5	0,025	0,116	0,005	0,049
55	Fidżi	2,8	3,7	156,3	0,049	0,065	0,031	0,048
56	Gruzja	3,0	3,7	133,5	0,053	0,065	0,026	0,048
57	Kambodża	3,9	3,5	59,7	0,069	0,061	0,012	0,047
58	Boliwia	1,8	5,5	62,2	0,032	0,096	0,012	0,047
59	Bośnia i Hercegowina	2,3	3,9	140,7	0,041	0,068	0,028	0,046
60	Tunezja	2,5	4,0	84,1	0,044	0,068	0,017	0,043
61	Antigua i Barbuda	1,7	2,1	282,6	0,031	0,036	0,056	0,041
62	Mongolia	2,5	2,8	97,5	0,045	0,049	0,019	0,037
63	St. Lucia	1,6	2,8	175,7	0,029	0,048	0,035	0,037
64	Uzbekistan	1,9	4,0	34,4	0,034	0,070	0,007	0,037
65	Gujana	2,2	2,2	144,7	0,040	0,038	0,029	0,035
66	Czarnogóra	1,7	2,5	155,8	0,031	0,043	0,031	0,035
67	Belize	2,1	2,7	96,5	0,037	0,047	0,019	0,034
68	Honduras	2,0	3,3	46,9	0,036	0,057	0,009	0,034
69	Eswatini	1,8	2,9	63,9	0,032	0,051	0,013	0,032
70	Ghana	1,4	3,0	30,8	0,026	0,052	0,006	0,028
71	Grenada	1,3	1,7	131,1	0,024	0,029	0,026	0,026
72	Malediwy	1,4	1,5	135,8	0,026	0,027	0,027	0,026
73	Irak	0,9	2,9	56,3	0,017	0,051	0,011	0,026

Tabela 1 cd.

LP.	Państwo/terytorium	ODA/PNB (w odsetkach)	ODA/ITiU (w odsetkach)	ODA <i>per capita</i> (w USD)	$\frac{ODA/PNB}{(X_{max} - X_{min})}$ $(X - X_{min})$	$\frac{ODA/ITiU}{(X_{max} - X_{min})}$ $(X - X_{min})$	$\frac{ODA \text{ per capita}}{(X_{max} - X_{min})}$ $(X - X_{min})$	WPRG
		A	B	C	D	E	F	G
74	Pakistan	0,8	3,4	10,0	0,014	0,058	0,002	0,025
75	Namibia	1,2	2,3	59,5	0,022	0,040	0,012	0,025
76	Nigeria	0,8	3,1	17,5	0,015	0,054	0,003	0,024
77	Salwador	1,2	2,2	47,4	0,021	0,038	0,009	0,023
78	Serbia	1,2	1,6	82,2	0,021	0,028	0,016	0,022
79	Macedonia Północna	1,2	1,4	68,3	0,021	0,024	0,013	0,019
80	Jamajka	0,8	1,4	43,1	0,015	0,024	0,009	0,016
81	Egipt	0,6	1,9	17,3	0,011	0,033	0,003	0,016
82	Ekwador	0,5	1,8	30,2	0,009	0,031	0,006	0,015
83	Gwatemala	0,5	1,6	23,7	0,009	0,028	0,005	0,014
84	Ukraina	0,7	1,3	25,9	0,013	0,023	0,005	0,014
85	Libia	0,6	1,2	46,6	0,011	0,021	0,009	0,014
86	Maroko	0,6	1,3	20,8	0,012	0,023	0,004	0,013
87	Surinam	0,7	0,8	40,2	0,012	0,014	0,008	0,011
88	Kolumbia	0,3	1,1	17,9	0,005	0,019	0,004	0,009
89	Algieria	0,1	0,3	4,1	0,002	0,024	0,001	0,009
90	Botswana	0,4	0,8	29,9	0,007	0,013	0,006	0,009
91	Paragwaj	0,4	0,9	18,4	0,006	0,015	0,004	0,008
92	Republika Południowej Afryki	0,3	0,8	16,6	0,005	0,014	0,003	0,007
93	Peru	0,2	0,8	14,6	0,004	0,013	0,003	0,007
94	Białoruś	0,3	0,5	22,7	0,006	0,008	0,004	0,006
95	Sri Lanka	0,2	0,7	9,1	0,004	0,012	0,002	0,006
96	Wietnam	0,4	0,4	11,3	0,008	0,007	0,002	0,006
97	Azerbejdżan	0,3	0,6	12,1	0,005	0,010	0,002	0,006
98	Filipiny	0,2	0,7	8,4	0,004	0,011	0,002	0,006
99	Dominikana	0,2	0,5	12,5	0,003	0,008	0,002	0,004
100	Albania	0,2	0,4	10,0	0,003	0,006	0,002	0,004
101	Turcja	0,1	0,3	9,9	0,002	0,006	0,002	0,003

Tabela 1 cd.

LP.	Państwo/terytorium	ODA/PNB (w odsetkach)	ODA/ITiU (w odsetkach)	ODA <i>per capita</i> (w USD)	ODA/PNB $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	ODA/ITiU $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	ODA <i>per capita</i> $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	WPRG
		A	B	C	D	E	F	
102	Panama	0,1	0,2	16,8	0,002	0,004	0,003	0,003
103	Indie	0,1	0,4	1,9	0,002	0,007	0,000	0,003
104	Mauritius	0,1	0,1	17,5	0,002	0,002	0,003	0,003
105	Kostaryka	0,1	0,2	11,8	0,002	0,004	0,002	0,003
106	Angola	0,1	0,2	1,6	0,001	0,003	0,000	0,001
107	Meksyk	0,0	0,1	4,2	0,001	0,002	0,001	0,001
108	Kazachstan	0,0	0,1	2,9	0,001	0,001	0,001	0,001
109	Brazylia	0,0	0,1	1,4	0,000	0,001	0,000	0,001
110	Argentyna	0,0	0,0	0,4	0,000	0,000	0,000	0,000
111	Malezja	0,0	0,0	0,2	0,000	0,000	0,000	0,000
112	Syria	46,7	..	600,5	0,837	..	0,119	..
113	Republika Środkowej Afryki	31,6	..	158,9	0,566	..	0,031	..
114	Nauru	31,1	..	5047,4	0,557	..	1,000	..
115	Somalia	29,0	..	120,8	0,519	..	0,024	..
116	Wyspy Marshalla	22,4	..	1122,1	0,401	..	0,222	..
117	Burundi	22,3	..	51,1	0,365	..	0,010	..
118	Federacyjne Stany Mikronezji	20,4	..	813,1	0,365	..	0,161	..
119	Mali	11,2	..	94,8	0,200	..	0,019	..
120	Palau	8,5	..	1385,5	0,153	..	0,274	..
121	Senegal	6,4	..	88,6	0,114	..	0,018	..
122	Czad	6,3	..	44,3	0,114	..	0,009	..
123	Papua Nowa Gwinea	2,8	..	76,0	0,050	..	0,015	..
124	Kongo	1,9	..	34,8	0,033	..	0,007	..
125	Gwinea Równikowa	0,8	..	47,2	0,014	..	0,009	..
126	Gabon	0,8	..	53,7	0,013	..	0,011	..
127	Iran	0,1	..	2,5	0,001	..	0,000	..
128	Turkmenistan	0,1	..	4,3	0,001	..	0,001	..
129	Sudan Południowy	..	43,0	170,4	..	0,745	0,034	..

Tabela 1 cd.

LP.	Państwo/terytorium	ODA/PNB (w odsetkach)	ODA/ITiU (w odsetkach)	ODA <i>per capita</i> (w USD)	$\frac{ODA/PNB}{(X_{max} - X_{min})}$ $(X - X_{min})$	$\frac{ODA/ITiU}{(X_{max} - X_{min})}$ $(X - X_{min})$	$\frac{ODA \text{ per capita}}{(X_{max} - X_{min})}$ $(X - X_{min})$	WPRG
		A	B	C	D	E	F	
130	Jemen	150,8	0,030	..
131	Erytrea	79,2	0,016	..
132	Kuba	44,1	0,009	..
133	Wenezuela	10,0	0,002	..
134	Korea Północna	5,9	0,001	..

Źródło: obliczono na podstawie: Bank Światowy, <https://data.worldbank.org/> [dostęp: 15.05.2022].

W wyniku aplikacji dostępnych danych dotyczących przekazów od emigrantów za 2019 r. (dla przebadanej pod kątem WPRG grupy 134 państw/terytoriów) – patrz: tabela 2, stwierdzić należy, że WPEG udało się uzyskać w 108 przypadkach. Uzyskane dla tych gospodarek wartości wskaźnika przekazów były relatywnie wyższe niż uzyskane w przypadku WPRG – por. tabela 1 i 2. Wysoki WPEG – powyżej 0,2 uzyskano w 27 przypadkach. W siedmiu były to państwa z grupy SIDS (Wyspy Tonga, Samoa, Jamajka, Dominikana, Wyspy Marshalla, Republika Komorów oraz Republika Zielonego Przylądka). Wysoki wskaźnik był również na (wyspiarskim) Haiti. Średni WPEG (od 0,100 do 0,199) był w 14 państwach. Niski (poniżej 0,099) zaś w 67 przypadkach. W państwach, w których nie udało się wyliczyć WPEG, a dostępne były dane cząstkowe (patrz: tabela 2) stwierdzić można, że w 11 z nich (Kiribati, Liberia, St. Vincent i Grenadyny, Dominikana, Gujana, Grenada, Tunezja, Surinam, St. Lucia, czy w pewnym stopniu Palau) są przesłanki do uznania ich za gospodarki w dużym stopniu nasycone przez przekazy. W siedmiu przypadkach (Erytrea, Jemen, Kongo, Korea Północna, Kuba, Nauru i Syria), które były analizowane pod kątem WPRG, brak było danych dotyczących przekazów.

Tabela 2

WPEG w wybranych państwach/terytoriach Globalnego Południa w 2019 r.

LP.	Państwo/terytorium	Przekazy/PKB (w odsetkach)	Przekazy/ import towarów i usług (w odsetkach)	Przekazy per capita (w USD)	Przekazy/ PKB $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy/ import towarów i usług $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy per capita $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	WPEG
1	Wyspy Tonga	37,2	57,0	1821,7	1,000	0,168	1,000	0,723
2	Salwador	21,0	45,5	877,2	0,566	0,134	0,482	0,394
3	Tadżykistan	28,0	68,1	249,1	0,753	0,201	0,137	0,363
4	Kirgistan	27,2	42,4	373,4	0,731	0,125	0,205	0,354
5	Sudan	2,0	339,5	12,2	0,054	1,000	0,007	0,353
6	Samoa	18,2	35,2	787,5	0,490	0,104	0,432	0,342
7	Jamajka	16,2	31,1	869,2	0,436	0,092	0,477	0,335
8	Honduras	21,7	37,3	554,2	0,583	0,110	0,304	0,333
9	Nepal	24,1	58,2	288,2	0,649	0,171	0,158	0,326
10	Zachodni Brzeg i Strefa Gazy	18,4	34,4	672,9	0,495	0,101	0,369	0,322
11	Haiti	22,5	60,1	295,4	0,606	0,177	0,162	0,315
12	Mołdawia	16,0	28,8	716,7	0,429	0,085	0,393	0,303
13	Kosowo	15,8	28,0	698,2	0,426	0,083	0,383	0,297
14	Gwatemala	13,8	49,5	641,7	0,372	0,146	0,352	0,290
15	Czarnogóra	10,5	16,2	939,4	0,284	0,048	0,516	0,282
16	Lesoto	23,0	24,3	255,8	0,618	0,071	0,140	0,277
17	Somalia	24,3	29,1	102,1	0,655	0,086	0,056	0,266
18	Bośnia i Hercegowina	11,4	20,6	696,0	0,306	0,061	0,382	0,250
19	Gruzja	12,9	20,3	607,0	0,348	0,060	0,333	0,247
20	Dominikana	8,3	29,9	691,0	0,225	0,088	0,379	0,231
21	Wyspy Marshalla	13,1	11,8	534,9	0,353	0,035	0,294	0,227
22	Armenia	11,2	20,5	516,6	0,302	0,060	0,284	0,215
23	Republika Komorów	14,1	47,9	198,1	0,380	0,141	0,109	0,210
24	Republika Zielonego Przylądka	12,2	18,7	438,8	0,328	0,055	0,241	0,208
25	Uzbekistan	14,3	32,1	254,5	0,384	0,095	0,140	0,206
26	Gambia	15,2	44,2	117,5	0,410	0,130	0,064	0,201
27	Albania	9,6	21,3	516,0	0,257	0,063	0,283	0,201

Tabela 2 cd.

LP.	Państwo/terytorium	Przekazy/PKB (w odsetkach)	Przekazy/ import towarów i usług (w odsetkach)	Przekazy per capita (w USD)	Przekazy/ PKB $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy/ import towarów i usług $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy per capita $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	WPEG
28	Serbia	8,2	13,5	610,2	0,221	0,040	0,335	0,199
29	Nikaragua	13,4	27,0	257,6	0,360	0,080	0,141	0,194
30	Jordania	9,9	20,0	434,7	0,266	0,059	0,239	0,188
31	Ukraina	10,3	20,8	355,7	0,276	0,061	0,195	0,178
32	Filipiny	9,3	23,1	325,3	0,251	0,068	0,179	0,166
33	Egipt	8,8	34,3	266,8	0,238	0,101	0,146	0,162
34	Sri Lanka	8,0	27,5	309,5	0,216	0,081	0,170	0,156
35	Senegal	10,8	28,1	154,8	0,291	0,083	0,085	0,153
36	Gwinea-Bissau	10,5	29,9	78,7	0,283	0,088	0,043	0,138
37	Vanuatu	8,0	16,1	250,1	0,216	0,047	0,137	0,134
38	Pakistan	8,0	39,4	102,7	0,215	0,116	0,056	0,129
39	Fidzi	5,4	9,2	331,7	0,145	0,027	0,182	0,118
40	Zimbabwe	7,3	22,9	96,8	0,198	0,068	0,053	0,106
41	Bangladesz	6,1	28,3	112,6	0,163	0,083	0,062	0,103
42	Maroko	5,8	12,1	190,9	0,156	0,036	0,105	0,099
43	Belize	4,9	8,3	248,0	0,131	0,024	0,136	0,097
44	Togo	7,0	22,5	62,8	0,189	0,066	0,034	0,097
45	Wietnam	6,5	6,2	176,2	0,175	0,018	0,097	0,097
46	Federacyjne Stany Mikronezji	5,7	7,7	205,1	0,154	0,023	0,113	0,096
47	Nigeria	5,3	26,8	118,5	0,143	0,079	0,065	0,096
48	Antigua i Barbuda	2,2	3,2	380,5	0,059	0,009	0,209	0,092
49	Ghana	5,9	15,1	133,3	0,160	0,044	0,073	0,092
50	Meksyk	3,1	7,9	305,9	0,083	0,023	0,168	0,091
51	Kambodża	5,6	9,0	92,5	0,151	0,027	0,051	0,076
52	Ekwador	3,0	13,0	186,6	0,081	0,038	0,102	0,074
53	Mongolia	3,9	6,1	173,9	0,106	0,018	0,095	0,073
54	Mali	5,9	15,6	52,0	0,159	0,046	0,009	0,071
55	Mauritius	2,3	4,2	251,6	0,061	0,012	0,138	0,071

Tabela 2 cd.

LP.	Państwo/terytorium	Przekazy/PKB (w odsetkach)	Przekazy/ import towarów i usług (w odsetkach)	Przekazy per capita (w USD)	Przekazy/ PKB $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy/ import towarów i usług $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy per capita $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	WPEG
56	Timor Wschodni	4,9	9,0	77,6	0,132	0,026	0,043	0,067
57	Boliwia	3,3	10,4	116,0	0,088	0,031	0,064	0,061
58	Uganda	4,0	18,1	32,2	0,108	0,053	0,018	0,060
59	Kolumbia	2,2	10,2	141,3	0,059	0,030	0,078	0,056
60	Demokratyczna Republika Kongo	4,1	13,7	23,9	0,111	0,040	0,013	0,055
61	Azerbejdżan	2,6	7,2	127,2	0,071	0,021	0,070	0,054
62	Mjanmar	3,7	12,3	47,2	0,100	0,036	0,026	0,054
63	Macedonia Północna	2,5	3,3	152,7	0,068	0,010	0,084	0,054
64	Indie	2,9	13,9	61,0	0,078	0,041	0,033	0,051
65	Białoruś	2,2	3,3	150,6	0,059	0,010	0,083	0,051
66	Kenia	2,8	13,9	54,0	0,076	0,041	0,030	0,049
67	Eswatini	2,6	6,1	103,4	0,071	0,018	0,057	0,049
68	Burkina Faso	2,9	9,3	23,0	0,078	0,027	0,013	0,039
69	Bhutan	2,2	4,6	74,2	0,060	0,014	0,041	0,038
70	Peru	1,5	6,4	102,3	0,039	0,019	0,056	0,038
71	Dżibuti	2,4	1,7	81,6	0,064	0,005	0,045	0,038
72	Paragwaj	1,8	5,0	94,5	0,047	0,015	0,052	0,038
73	Madagaskar	2,9	8,5	15,1	0,078	0,025	0,008	0,037
74	Panama	0,9	2,0	136,8	0,023	0,006	0,075	0,035
75	Rwanda	2,5	7,0	20,6	0,068	0,021	0,011	0,033
76	Niger	2,4	9,1	13,2	0,064	0,027	0,007	0,033
77	Kostaryka	0,9	2,7	109,6	0,023	0,008	0,060	0,030
78	Wyspy Salomona	1,6	3,4	38,0	0,044	0,010	0,021	0,025
79	Burundi	1,8	5,6	4,2	0,049	0,017	0,002	0,023
80	Mozambik	1,9	2,6	9,9	0,052	0,008	0,005	0,022
81	Benin	1,5	4,4	18,4	0,041	0,013	0,010	0,021
82	Algieria	1,0	3,6	41,5	0,028	0,011	0,023	0,020
83	Sierra Leone	1,3	3,4	6,8	0,035	0,010	0,004	0,016

Tabela 2 cd.

LP.	Państwo/terytorium	Przekazy/PKB (w odsetkach)	Przekazy/ import towarów i usług (w odsetkach)	Przekazy per capita (w USD)	Przekazy/ PKB $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy/ import towarów i usług $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy per capita $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	WPEG
84	Gwinea	1,2	2,8	12,4	0,031	0,008	0,007	0,015
85	Kamerun	0,9	3,8	13,7	0,024	0,011	0,008	0,014
86	Malezja	0,4	0,8	50,0	0,012	0,002	0,027	0,014
87	Tanzania	0,7	4,2	7,5	0,019	0,012	0,004	0,012
88	Mauretania	0,8	1,6	14,2	0,022	0,005	0,008	0,012
89	Namibia	0,5	1,1	26,3	0,014	0,003	0,014	0,011
90	Wybrzeże Kości Słoniowej	0,6	2,5	12,8	0,015	0,007	0,007	0,010
91	Iran	0,5	1,7	16,0	0,014	0,005	0,009	0,009
92	Botswana	0,4	0,8	25,8	0,010	0,002	0,014	0,009
93	Irak	0,4	1,2	21,9	0,010	0,004	0,012	0,008
94	Etiopia	0,5	2,4	4,3	0,013	0,007	0,002	0,008
95	Zambia	0,4	1,2	5,5	0,011	0,004	0,003	0,006
96	Republika Południowej Afryki	0,2	0,9	15,2	0,006	0,003	0,008	0,006
97	Brazylia	0,2	1,2	15,2	0,005	0,004	0,008	0,005
98	Kazachstan	0,3	1,0	27,3	0,007	0,003	0,004	0,005
99	Argentyna	0,1	0,8	12,1	0,003	0,002	0,007	0,004
100	Gabon	0,1	0,5	8,5	0,003	0,004	0,005	0,004
101	Turcja	0,1	0,4	9,7	0,003	0,001	0,005	0,003
102	Malediwy	0,1	0,1	8,3	0,002	0,000	0,005	0,002
103	Angola	0,0	0,0	0,1	0,000	0,000	0,000	0,000
104	Liban	0,0	0,0	0,0	0,000	0,000	0,000	0,000
105	Libia	0,0	0,0	0,0	0,000	0,000	0,000	0,000
106	Czad	0,0	0,0	0,0	0,000	0,000	0,000	0,000
107	Gwinea Równikowa	0,0	0,0	0,0	0,000	0,000	0,000	0,000
108	Republika Środkowej Afryki	0,0	0,0	0,0	0,000	0,000	0,000	0,000
109	Kiribati	10,7	..	170,7	0,287	..	0,094	..
110	Liberia	10,4	..	70,1	0,281	..	0,038	..
111	St. Vincent i Grenadyny	9,6	..	717,4	0,259	..	0,394	..

Tabela 2 cd.

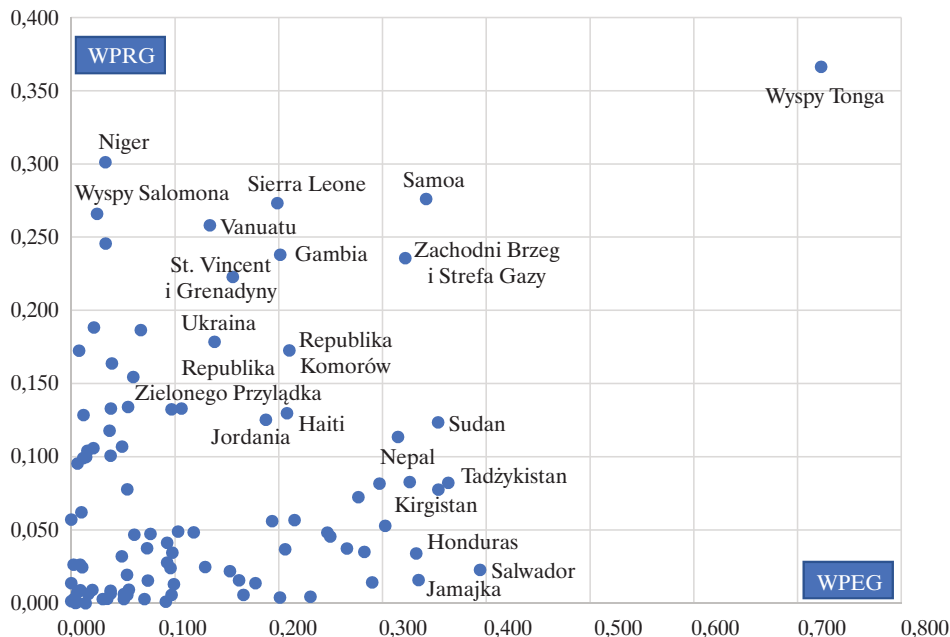
LP.	Państwo/terytorium	Przekazy/PKB (w odsetkach)	Przekazy/ import towarów i usług (w odsetkach)	Przekazy per capita (w USD)	Przekazy/ PKB $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy/ import towarów i usług $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	Przekazy per capita $\frac{(X - X_{\min})}{(X_{\max} - X_{\min})}$	WPEG
112	Dominika	7,8	..	661,6	0,209	..	0,363	..
113	Gujana	7,4	..	485,9	0,198	..	0,267	..
114	Grenada	5,2	..	565,8	0,141	..	0,311	..
115	Tunezja	4,9	..	175,3	0,132	..	0,096	..
116	Afganistan	4,4	..	21,8	0,119	..	0,012	..
117	Wyspy Św. Tomasza i Książęca	2,6	..	51,7	0,070	..	0,028	..
118	Malawi	2,4	..	14,4	0,065	..	0,008	..
119	Surinam	2,4	..	165,4	0,065	..	0,091	..
120	St. Lucia	2,0	..	236,4	0,055	..	0,130	..
121	Tiwalu	1,9	..	77,4	0,051	..	0,042	..
122	Laos	1,6	..	41,4	0,042	..	0,023	..
123	Palau	0,8	..	120,9	0,021	..	0,066	..
124	Papua Nowa Gwinea	0,0	..	0,3	0,000	..	0,000	..
125	Turkmenistan	0,0	..	0,2	0,000	..	0,000	..
126	Wenezuela	9,8	0,005	..
127	Sudan Południowy	7,3	0,004	..

Źródło: jak w tabeli 1.

Zestawiając uzyskane wartości WPRG i WPEG za 2019 r. dla poszczególnych 99 państw (dla których udało się uzyskać oba wskaźniki) stwierdzić należy, że duże nasycenie zarówno pomocą rozwojową, jak i przekazami charakteryzują się szczególnie: Wyspy Tonga (WPRG – 0,366; WPEG – 0,723), Samoa (WPRG – 0,276; WPEG – 0,342) oraz Zachodni Brzeg i Strefa Gazy (WPRG – 0,236; WPEG – 0,322) – patrz: rysunek 1.

Rysunek 1

WPRG i WPEG w wybranych państwach/terytoriach Globalnego Południa
w 2019 r.

Źródło: opracowanie na podstawie tab. 1, 2.

W mniejszym stopniu (z tendencją do wyższego wskaźnika przekazów) nasycone są również: Sudan (WPRG – 0,123; WPEG – 0,353), Haiti (WPRG – 0,114; WPEG – 0,315); czy też Salwador (WPRG – 0,023; WPEG – 0,394), Tadzjikistan (WPRG – 0,082; WPEG – 0,363), Kirgistan (WPRG – 0,078; WPEG – 0,354), Nepal (WPRG – 0,083; WPEG – 0,326), Honduras (WPRG – 0,034; WPEG – 0,333) oraz Jamajka (WPRG – 0,016; WPEG – 0,335). W grupie państw o wyższym nasyceniu widoczna jest również tendencja do wyższego wskaźnika pomocowego: Sierra Leone (WPRG – 0,273; WPEG – 0,199); Gambia (WPRG – 0,236; WPEG – 0,201), Vanuatu (WPRG – 0,258; WPEG – 0,134); St. Vincent i Grenadyny (WPRG – 0,223; WPEG – 0,156); czy Niger (WPRG – 0,301; WPEG – 0,033); Wyspy Salomona (WPRG – 0,266; WPEG – 0,025) oraz Rwanda (WPRG – 0,246; WPEG – 0,033). Za państwa o istotnym znaczeniu dla gospodarki pomocy rozwojowej, jak i przekazów wskazać należy również Republikę Komerów (WPRG – 0,173; WPEG – 0,210), Ukrainę (WPRG – 0,138; WPEG – 0,178); Republikę Zielonego

Przyłądka (WPRG – 0,130; WPEG – 0,208) oraz Jordanię (WPRG – 0,125; WPEG – 0,188) – patrz: rysunek 1.

Reasumując, stwierdzić należy, że syndromem MIRAB charakteryzują się głównie państwa małe, o tzw. niekorzystnym położeniu geograficznym – państwa w dominującym stopniu pozostające w grupie państw najsłabiej rozwiniętych. Równie istotne wydaje się wskazanie, że syndrom MIRAB występuje również w państwach dużych („pokonfliktowych”, czy też postsowieckich) – nie tylko w państwach o większym potencjale rozwojowym niż najsłabiej rozwinięte małe państwa wyspiarskie, ale również w państwach o względnie wysokim poziomie rozwoju. Fakt ten jest istotny, szczególnie w przypadku Ukrainy. W 2019 r. wyraźne były tam znamiona syndromu MIRAB. W kontekście toczącego się konfliktu zbrojnego można przewidywać, że w następnych latach wzrosną zarówno przepływy środków pomocowych, jak i przekazów od emigrantów – mogące „domknąć” gospodarce w „monokulturze pomocowo-przekazowej”.

Fakty te skłaniają m.in. do zrewidowania poglądu dotyczącego współczesnego umniejszania roli geograficznych uwarunkowań rozwoju³⁵, jak również stanowią przesłankę do dalszych pogłębionych badań zjawisk wynikających z zamknięcia (zakleszczenia) na „monokulturowej pomocowo-przekazowej” ścieżce rozwoju, szczególnie w okresie postpandemicznym.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza przy zastosowaniu wskaźników pomocy rozwojowej w gospodarce (WPRG) oraz przekazów od emigrantów w gospodarce (WPEG) na podstawie danych z 2019 r. dla 134 jednostek geopolitycznych Globalnego Południa wykazała, że państwami (terytoriami) dotkniętymi syndromem MIRAB są nie tylko najbardziej na nią podatne najsłabiej rozwinięte małe państwa wyspiarskie, ale również obszary „konfliktowe”, bądź „pokonfliktowe” – również państwa o dużym potencjale rozwojowym, jak i o względnie wysokim poziomie rozwoju.

Monokulturową pomocowo-przekazową chorobę holenderską – syndrom MIRAB, w dużym uogólnieniu sprowadzić można do paradoksu polegającego na tym, że im obficiej płyną środki pomocowe, jak i przekazy od

³⁵ Por. H.A. Armstrong, R. Read, *Determinants of Economic Growth and Resilience in Small States*, [w:] L. Briguglio, G. Cordina, E.J. Kisanga (red.), *Building Economic Resilience of Small States*, London: Islands and Small States Institute of University of Malta and the Commonwealth Secretariat, 2006, s. 140–148.

emigrantów do danego państwa, tym bardziej rośnie prawdopodobieństwo, że będzie się on wolnej rozwijał. Analizując ją z perspektywy historycznej stwierdzić należy, że wielu małym państwom wyspiarskim, które cechowała „monokultura pomocowo-przekazowa” udało się przełamać stagnację i „wyrwać” z zakleszczenia w tym syndromie. Nie jest to zatem sytuacja „skazująca” na porażkę rozwojową. Pojawianie się natomiast zjawiska w innych – dużych państwach, stanowi nowe pole badawcze dla roli pomocy rozwojowej oraz przekazów od emigrantów w walce z problemami Globalnego Południa.

Odnosząc się do narzędzi pomiaru syndromu MIRAB, stwierdzić należy, że zastosowane wskaźniki pomocy rozwojowej w gospodarce (WPRG) oraz przekazów od emigrantów w gospodarce (WPEG) stanowią mogą syntetyczne (proste) narzędzie do pomiaru stopnia nasycenia (czy też przesylenia) gospodarki pomocą rozwojową i przekazami od emigrantów. Osiągane wysokie wartości wskaźników stanowią mogą „sygnał ostrzegawczy”. Jakkolwiek autor ma świadomość, że jego prostota może niektórych zniechęcać. Przez to niewątpliwie WPRG i WPEG mogą być bardzo podatne na krytykę.

BIBLIOGRAFIA

- Addison T., Mavrotas G., McGillivray M., *Aid, Debt Relief and New Sources of Finance for Meeting the Millennium Development Goals*, „WIDER Research Paper” 2005, nr 9.
- Armstrong H.A., Read R., *Determinants of Economic Growth and Resilience in Small States*, [w:] L. Briguglio, G. Cordina, E.J. Kisanga (red.), *Building Economic Resilience of Small States*, London: Islands and Small States Institute of University of Malta and the Commonwealth Secretariat, 2006.
- Bagiński P., Kowalska M., *Finansowanie rozwoju krajów słabiej rozwiniętych jako element polityki zagranicznej państw rozwiniętych*, [w:] E. Latoszek (red.), *Pomoc rozwojowa dla krajów rozwijających się na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2010.
- Baldacchino G., Wivel A., *Small states: concepts and theories*, [w:] G. Baldacchino, A. Wivel, (red.), *Handbook on the Politics of Small States*, Cheltenham and Northampton: EE Publishing, 2020.
- Bank Światowy, <https://data.worldbank.org/> [dostęp: 15.05.2022].
- Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2013.
- Berthelemy J.C., Beuran M., Maurel M., *Aid and Migration: Substitutes or Complements?*, „World Development” 2009, nr 37(10).

- Bertram G., Poirine B., *Economics and Development*, [w:] G. Baldacchino (red.), *The Routledge International Handbook of Island Studies. A World of Islands*, Routledge, London and New York 2020.
- Bertram G., Poirine B., *Political Economy*, [w:] G. Baldacchino (red.), *A World of Islands. An Island Studies Reader*, Institute of Island Studies, University of Prince Edward Island, 2007.
- Bertram G., *The MIRAB model in the twenty-first century*, „Asia Pacific Viewpoint” 2006, nr 47(1).
- Bertram G., *The MIRAB Model Twelve Years On*, „The Contemporary Pacific” 1999, nr 11(1).
- Bertram G., Watters, R.F., *New Zealand and its Small Island Neighbours: A Review of New Zealand Policy Toward the Cook Islands, Niue, Tokelau, Kiribati and Tuvalu*, Institute of Policy Studies, Victoria University of Wellington, 1984.
- Bertram G., Watters, R.F., *The MIRAB Economy in South Pacific Microstates*, „Pacific Viewpoint”, 1985 nr 26(3).
- Bertram G., Watters, R.F., *The MIRAB Process: Earlier Analysis in Context*, „Pacific Viewpoint”, 1986 nr 27(1).
- Brzozowski J., Szarucki M., *Ekonomiczne skutki transferowania zarobków przez emigrantów*, „Gospodarka Narodowa” 2010, nr 3.
- Connell J., *Poverty, Migration and Economic Resilience in Small Island Developing States*, [w:] L. Briguglio, G. Cordina, N. Farrugia, C. Vigilance (red.), *Small States and the Pillars of Economic Resilience*, London: Islands and Small States Institute of University of Malta and the Commonwealth Secretariat, 2008.
- Corden M., *Booming Sector and Dutch Disease Economic: Survey and Consolidation*, „Oxford Economic Papers” 1984, nr 36(3).
- Corden M., Neary J.P., *Booming Sector and De-industrialization in a Small Open Economy*, „Economic Journal” 1982, nr 92.
- Easterly W., *Brzemie białego człowieka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Feeny S., Iamsiraroj S., McGillivray M., *Remittances and Economic Growth: Larger Impacts in Smaller Countries?*, „The Journal of Development Studies” 2014, nr 50(8).
- Feeny S., McGillivray M., *Aid and Growth in Small Island Developing States*, „The Journal of Development Studies” 2010, nr 46(5).
- Guillaumont P., Nossek V., Wagner L., *Improving aid allocation for small developing states*, [w:] L. Briguglio (red.), *Handbook of Small States. Economic, Social and Environmental Issues*, London and New York: Routledge, 2018.

- Hayes G., „MIRAB” Processes and Development on Small Pacific Islands: A Case Study from Southern Massim, Papua New Guinea, „Pacific Viewpoint” 1993, nr 34(2).
- Hooper A., *The MIRAB Transition in Fakaofu, Tokelau*, „Pacific Viewpoint” 1993, nr 34(2).
- James K.E., *Migration and Remittances: A Tongan Village Perspective*, „Pacific Viewpoint” 1991, nr 32(1).
- Jasiński M., *Aspekty monokulturowe pomocowej choroby holenderskiej*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego, Studia i Prace” 2017, nr 3(31).
- Jasiński M., *Kirgiski syndrom MIRAB*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2018, nr 53(2).
- Jasiński M., *Modele rozwoju gospodarczego a poziom rozwoju społecznego i zamożności w małych państwach wyspiarskich na świecie*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2017, nr 49(2).
- Jasiński M., *Podwójna izolacja jako determinanta rozwoju społeczno-gospodarczego małych państw wyspiarskich Globalnego Południa*, „Studia Polityczne” 2020, nr 48(2).
- Jasiński M., *Poziom rozwoju społecznego i zamożności a pomoc rozwojowa i przekazy w państwach o niekorzystnym położeniu geograficznym*, [w:] J. Szlachta, M. Zaleska, K. Żukrowska, R. Towalski (red.), *Społeczny kontekst ekonomii*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2017.
- Jędrusik M., *Wyspy tropikalne. W poszukiwaniu dobrobytu*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2005.
- Karpestam R.P.D., *Dynamic multiplier effects of remittances in developing countries*, „Journal of Economic Studies” 2012, nr 39(5).
- Kopiński D., *Pomoc rozwojowa. Teoria i polityka*, Warszawa: Difin, 2011.
- Lanati M., Thiele R., *The impact of foreign aid on migration revisited*, „World Development” 2018, nr 111.
- Leszczyński A., *Eksperymenty na biednych. Polityczny, moralny i ekonomiczny spór o to, jak pomagać skutecznie*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2016.
- Moyo D., *Dead Aid. Why Aid Is Not Working and How There Is a Better Way for Africa*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009.
- Nkusu M., *Aid and the Dutch Disease In Low-Income Countries: Informed Diagnoses for Prudent Prognoses*, „IMF Working Paper” 2004, nr 4(49).
- Podhorodecka K., *Turystyka na obszarach wyspiarskich wobec światowego kryzysu gospodarczego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2019.

- Randall J.E., *An Introduction to Island Studies*, London: Rowman & Littlefield, 2021.
- Ratter B.M.W., *Geography of Small Islands. Outposts of Globalisation*, Cham, Switzerland: Springer International Publishing AG, 2018.
- Rybczynski T.M., *Factor Endowment and Relative Commodity Prices*, „Económica, New Series” 1955, nr 22(88).
- Staśkiewicz J., *Zmiany w przekazach migrantów w krajach rozwijających się*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2018, nr 53(2).
- Tepererek A., *Przekazy pieniężne od emigrantów w państwach o małym potencjale ekonomicznym*, [w:] D. Niedziółka (red.), *Rozważania o przestrzeni i gospodarce*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2020.
- Thoreau H.D., *Walden, czyli życie w lesie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2005.
- Treadgold M.L., *Breaking out of the MIRAB mould: historical evidence from Norfolk Island*, „Asia Pacific Viewpoint” 1999, nr 40(3).

ASPEKTY MONOKULTUROWE POMOCOWO-PRZEKAZOWEJ CHOROBY HOLENDERSKIEJ GLOBALNEGO POŁUDNIA

Streszczenie

Celem opracowania jest sklasyfikowanie 134 państw i terytoriów Globalnego Południa pod kątem wielkości otrzymywanych środków finansowych z tytułu oficjalnej pomocy rozwojowej (ODA) oraz przekazów od emigrantów. Hierarchizacja ekonomicznego znaczenia ODA i przekazów oraz identyfikacja grupy państw o cechach „monokultury pomocowo-przekazowej” (syndromu MIRAB) dokonana została w wyniku aplikacji danych za 2019 r. do dwóch (skonstruowanych na potrzeby badania) wskaźników: pomocy rozwojowej w gospodarce (WPRG) oraz przekazów od emigrantów w gospodarce (WPEG).

Konstrukcja pierwszego wskaźnika ujmuje trzy perspektywy gospodarczego znaczenia środków finansowych z tytułu ODA. Pierwszą są łączne wpływy z pomocy rozwojowej zestawione z wielkością gospodarki (mierzonej PNB). Drugą jest odniesienie łącznych wpływów z ODA do wielkości importu towarów i usług. Trzecią jest wartość otrzymanej pomocy rozwojowej przeliczona na jednego (stałego) mieszkańca. Drugi ze wskaźników ujmuje trzy perspektywy gospodarczego znaczenia środków finansowych z tytułu przekazów.

Pierwszą jest łączna wartość przekazów zestawiona z wielkością gospodarki (mierzoną PKB). Drugą jest odniesienie łącznych wpływów z przekazów do wielkości importu towarów i usług. Trzecią jest wartość przekazów przeliczona na jednego (stałego) mieszkańca.

Zastosowane wskaźniki pomocy rozwojowej w gospodarce (WPRG) oraz przekazów od emigrantów w gospodarce (WPEG) stanowią syntetyczne (proste) narzędzie do pomiaru stopnia nasycenia (czy też przesylenia) gospodarki pomocą rozwojową i przekazami od emigrantów, czy też diagnozowania syndromu MIRAB. Autor ma świadomość, że prostota prezentowanego tu narzędzia pomiarowego może niektórych zniechęcać, przez co niewątpliwie WPRG i WPEG mogą być bardzo podatne na krytykę.

Słowa kluczowe: pomoc rozwojowa, przekazy od emigrantów, syndrom MIRAB

MONOCULTURAL ASPECTS OF DEVELOPMENT AID AND REMITTANCES DUTCH DISEASE OF THE GLOBAL SOUTH

Abstract

The objective of the article is to assess the economic impact of Official Development Assistance (ODA) and Remittances on the 134 countries of Global South. The hierarchy of the economic importance of ODA and Remittances in the Global South, as well as the identification of a group of countries with MIRAB features will be based on the application of data for 2019 to two indicators constructed for the purposes of the study. The first is an Official Development Assistance Impact Index (ODAI) and second a Remittances Impact Index (RI).

In order to measure the ODAI, the author used three variables, namely (a) net ODA received, total (% of GNI), (b) net ODA received (% of imports of goods, services and primary income) and (c) net ODA received per capita. The second index, which relates to Remittances (RI), is constructed by expressing (a) personal remittances, received (% of GDP), (b) personal remittances, received (% of imports of goods, services and primary income) and (c) personal remittances, received per capita. The author rescaled the variables using the min-max formula.

Using a quantitative approach, the ODAI and the RI indices have been constructed to measure two major impacts of financial flow to the Global

South. The indicators may be synthetic, simple tools for measuring the degree of ODA and Remittances economic saturation. It also might be useful tool for diagnosis of the MIRAB syndrome. However, the author is aware that their simplicity may discourage some from agreeing, and because of this, ODAI and RI are susceptible to criticism.

Keywords: Official Development Assistance, Remittances, MIRAB

Cytuj jako:

Jasiński M., *Aspekty monokulturowe pomocowo-przekazowej choroby holenderskiej Globalnego Południa*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2023, nr 1(76), s. 44–76. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.03/m.jasinski

Cite as:

Jasiński M. (2023). ‘Monocultural aspects of development aid and remittances dutch disease of the Global South’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(76), 44–76. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.03/m.jasinski

NOWY WYMIAR PRZESTRZENI W KONTEKŚCIE POTRZEB OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.04/m.niedziolka

WPROWADZENIE

Świadome kształtowanie przestrzeni jest współcześnie bezdyskusyjnym wyzwaniem, ale także wymaganiem skierowanym do państwa w związku z dynamicznie zmieniającymi się potrzebami społeczeństwa. Coraz większa troska państwa o swoich obywateli spowodowała zmiany, także jeśli chodzi o przestrzeń publiczną i potrzeby osób z niepełnosprawnościami. Tworzone są nowe instrumenty oraz instytucje, podejmowane nowe działania służące dostosowaniu przestrzeni, aby osoby ze szczególnymi potrzebami miały zapewniony przynajmniej minimalny dostęp do infrastruktury miejskiej. Celem niniejszego opracowania jest charakterystyka potrzeb tej szczególnej grupy ludzi oraz aktualnych działań podejmowanych przez państwo polskie, zarówno w sferze prawno-organizacyjnej, jak i fizycznej.

1. DEFINICYJNE UWARUNKOWANIA PRZESTRZENI

Podstawowe koncepcje przestrzeni wywodzą się z filozofii, która to przyjmuje dwa zasadnicze ujęcia przestrzeni i czasu – formalne i realne. W ujęciu realnym przestrzeń jest podstawowym układem odniesienia, substancją, tworzywem. Jest siecią relacji rozpiętych na elementach przestrzeni. W ujęciu

* Monika Niedziółka – dr, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, e-mail: monika.niedziolka@uph.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5284-326X.

formalnym jest traktowana jako konstrukt logiczny i matematyczny¹. Współcześnie, realne podejście do przestrzeni odnosi się głównie do świata fizycznego i obejmuje trzy koncepcje: koncepcję pojemnika, koncepcję substancji pierwotnej oraz koncepcję relacyjną. W rzeczywistości, która ma być kształtowana świadomie i celowo, z czym mamy do czynienia w gospodarce przestrzennej, w grę wchodzi koncepcja pojemnika oraz koncepcja relacyjna pojmowania przestrzeni. W koncepcjach tych mieści się przestrzeń geograficzna – zarówno fizyczno-geograficzna, jak i społeczno-ekonomiczna, które stanowią przedmiot gospodarki przestrzennej². Przestrzeń geograficzna definiowana jest jako fragment skorupy ziemskiej. Może być interpretowana podobnie jak w matematyce tj. jako zbiór elementów materialnych z rozpiętą na tych elementach strukturą. Są to elementy rozmieszczone na konkretnym obszarze – zarówno elementy przyrodnicze (naturalne), jak i sztuczne (antropogeniczne). Obszar ten ma wyraźnie określone granice (i jest pod tym względem skończony). Relacje (wektorowego charakteru) wiążą natomiast ze sobą elementy danego zbioru oraz te elementy z miejscem ich występowania. W ten sposób tworzą strukturę przestrzenną³. Gospodarka przestrzenna jest z kolei zarówno dziedziną wiedzy jak i działalności praktycznej. Nie są to jednak dziedziny autonomiczne, ale silnie wzajemnie powiązane i uzależnione od siebie. Gospodarka przestrzenna, jako dyscyplina naukowa, rozwija się przede wszystkim ze względu na potrzeby działalności praktycznej. Potrzeby te dotyczą metod i sposobów prowadzenia gospodarki przestrzennej oraz możliwości i dróg rozwiązywania bieżących problemów przestrzennych⁴.

Gospodarowanie przestrzenią odnosi się zarówno do przestrzeni prywatnej, jak i publicznej. Zdefiniowanie przestrzeni publicznej nie jest proste i oczywiste. Semantyka tego co publiczne, otwarta na różnorodne interpretacje, najczęściej wykorzystuje przeciwstawienie publicznego prywatnemu. Nawet tak sformułowane przeciwieństwo nie porządkuje sytuacji pojęciowej w sposób zupełny: publiczny może znaczyć powszechnie otwarty, a prywatny ekskluzywnie ograniczony. W takim sensie miejskie parki czy place są

¹ Z. Chojnicki, *Koncepcja terytorialnego systemu społecznego*, „Przegląd Geograficzny” 1989, nr 60(3), s. 491–510.

² J. Parysek, *Przestrzeń, gospodarka przestrzenna, planowanie przestrzenne*, [w:] M. Łuczak (red.), *Przestrzeń we współczesnych naukach społecznych*, Poznań: Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, 2012, s. 55.

³ *Ibidem*.

⁴ J. Parysek, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2006.

przeważnie publiczne, a mieszkania – prywatne. Publiczny zatem to często „związany z państwem”, „oficjalny” czy wspólny⁵.

Stworzono nawet typ idealny przestrzeni publicznej składający się z następujących elementów⁶:

1. Przestrzeń publiczna jako przestrzeń czynienia czegoś wiadomym innym jej uczestnikom⁷. Pojawiające się w przestrzeni publicznej, osoba lub grupa osób, staje wobec innych i komunikuje w niej siebie. Publiczne ujawnianie wiedzy, intencji czy uczuć, czy to w postaci zachowania czy w postaci komunikacji językowej, a tym samym poprzez fakt ich upublicznienia, powodują współwiedzę i współodczuwanie. Tym samym niemożliwe jest istnienie przestrzeni publicznej bez ludzi.
2. Kontrola przestrzeni. Charakter przestrzeni wyznacza, kto sprawuje nad nią kontrolę, np. mieszkańcy, władze państwowe czy władze samorządowe. Kontrola może być stopniowalna, wpływy poszczególnych „aktorów” są różnorodne, o zróżnicowanym nasileniu i zwykle się przenikają.
3. Publiczny interes, któremu przestrzeń służy, będąc uważaną przez wspólnotę za służącą jej interesowi. W przypadku przestrzeni prywatnej korzyści kontrolują i otrzymują jednostki. Przestrzeń publiczna ma służyć dobru wspólnemu, dlatego ma być inkluzyjna⁸. Tu też następuje uzgodnienie interesów indywidualnych z grupowymi. Pamiętać jednak należy, że przestrzeń publiczna może przynosić nie tylko korzyści wspólnocie, ale także prywatnym aktorom. Np. rynek miejski przynosi korzyści miastu, ale także właścicielom znajdujących się tam sklepów czy lokali. I odwrotnie. Przestrzeń będąca w dyspozycji prywatnych aktorów, np. centrum handlowe, może przynosić korzyści całej miejskiej społeczności, np. poprzez zaspokajanie potrzeb konsumpcyjnych.

⁵ M. Baranowski, P. Cichocki, M. Maraszkiwicz, *Przestrzeń publiczna i państwo dobrobytu*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, 2016, s. 9.

⁶ K. Bierwiazzonek, Lewicka, T. Nawrocki, *Rynki, malle i cmentarze. Przestrzeń publiczna miast śląskich w perspektywie socjologicznej*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 2012, s. 34–37.

⁷ M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Przemiany więzi społecznych. Zarys teorii zmiany społecznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2004, s. 274.

⁸ M.A. Ercan, *Less public than before? Public space improvement In Newcastle City*, [w:] A. Madanipour (red.), *Whose Public Space. International Case Studies In Urban Design and Development*, London: Routledge, 2010, s. 24 [za:] K. Bierwiazzonek, T. Nawrocki, *Przestrzeń publiczna a tożsamość miejska miasta i mieszkańców*, [w:] K. Bierwiazzonek, M. Dymnicka, K. Kajdanek, T. Nawrocki, *Miasto. Przestrzeń. Tożsamość. Studium trzech miast. Gdańsk. Gliwice. Wrocław*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2017, s. 54.

4. Zorganizowanie. Przestrzenie publiczne są zawsze w pewien sposób zorganizowane. Albo poprzez wyrażone wprost zasady albo poprzez społecznie uzgadniane regulacje, które istnieją pod nieobecność wyrażonej wprost publicznej kontroli⁹. W przestrzeni publicznej wmontowane są reguły i znaki, które ułatwiają współprzeżywanie w niej większej liczby uczestników. Zaznaczają granice pomiędzy tym co publiczne i tym co prywatne. W przestrzeni publicznej wmontowane są też formalne instytucje, których zadaniem jest podejmowanie decyzji w imieniu całej społeczności¹⁰.
5. Dostępność przestrzeni, którą można rozpatrywać w różnych wymiarach, z których najistotniejsze są dostęp w sensie fizycznym, wizualnym oraz symbolicznym. Dostęp w sensie fizycznym oznacza nie tylko brak barier utrudniających dostęp do przestrzeni, lecz także dobre połączenia pomiędzy miejscami. Dostęp w sensie wizualnym związany jest z możliwością oceny bezpieczeństwa i swobody poruszania się w przestrzeni. Dostęp w sensie symbolicznym związany jest z „obecnością wskazówek w postaci przebywających tam ludzi lub elementów wizualnych, które sugerują, kto w tej przestrzeni jest pożądanym a kto nie¹¹.

Przestrzeń publiczna to także wielowątkowa złożoność nieustannie trwających procesów społecznych, kulturowych i ekonomicznych, które decydują o istocie publicznego charakteru przestrzeni – kształtowanej globalnie, lokalnie czy indywidualnie¹². Potrzeby, wymagania, zmiany powodują nowe działania i kształtowanie przestrzeni według nowych trendów. Przykładowo: epoka przemysłowa zapoczątkowała lawinę gwałtownych przeobrażeń cywilizacyjnych, obejmujących w ogromnym stopniu przemiany społeczne. Stopniowo, wraz z postępowaniem technologicznym rozpoczął się proces tworzenia dzisiejszego społeczeństwa informacyjnego, opartego na wiedzy, komunikacji i konsumpcji. Jednym z największych osiągnięć XX wieku stała się możliwość coraz szybszego i łatwiejszego przemieszczania w przestrzeni. Do opisanych wcześniej przemian społecznych trzeba dopisać jeszcze jeden znaczący czynnik, który ma i będzie miał coraz większe znaczenie dla kształtowania przestrzeni, przestrzeni publicznej oraz gospodarki przestrzennej, a mianowicie starzejące

⁹ D. Massey, *For Space*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: DC Sage, s. 152 [za:] K. Bierwiazonek, T. Nawrocki, *Przestrzeń publiczna a tożsamość...*, *op. cit.*, s. 55.

¹⁰ K. Bierwiazonek, M. Dymnicka, K. Kajdanek, T. Nawrocki, *Miasto. Przestrzeń. Tożsamość...*, *op. cit.*, s. 5.

¹¹ *Ibidem*, s. 53.

¹² D. Wantach-Malta, *Przestrzeń publiczna 2.0*, Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy, 2016, s. 41.

się społeczeństwo i prognozy nadchodzącego „silver tsunami” czyli „ery ludzi starych”. Według prognozy GUS, w 2050 roku odsetek mieszkańców polskich miast w wieku powyżej 65. roku życia przekroczy 35%. Podobna przyszłość czeka większość miast europejskich i światowych¹³. Do tego dochodzi coraz większa grupa osób z niepełnosprawnościami w społeczeństwie. To oznacza ogromne wyzwanie dla kadry zarządzającej, planistów i wszystkich, którzy są zaangażowani w kształtowanie gospodarki przestrzennej.

2. ISTOTA NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI

Niepełnosprawność pojawiła się już w czasach zamierzchłych, lecz osoby dotknięte niepełnosprawnością często nie były traktowane jako pełnoprawni członkowie społeczeństwa, ze względu na to, iż nie byli w stanie pracować oraz wykonywać standardowych czynności, co przekreślało ich szansę na normalne funkcjonowanie. Z czasem podejście do osób z niepełnosprawnościami zmieniło się, a państwa wykazują coraz większą troskę o swoich niepełnosprawnych obywateli. Państwo względem obywateli pełni trzy funkcje ekonomiczne: alokacyjną, stymulacyjną oraz redystrybucyjną. To właśnie w ramach tej ostatniej państwo pełni funkcję opiekuna i na nim spoczywa obowiązek opieki nad osobami, które z różnych powodów nie są w stanie samodzielnie funkcjonować. Może wykorzystywać do tego najróżniejsze instrumenty, zaczynając od podstawowych, zapewniających bezpośrednie finansowe wsparcie, a kończąc na tworzeniu im warunków do samodzielnej egzystencji.

Pojęcie niepełnosprawności jest bardzo wieloznaczne i pojemne, dlatego trudno w sposób jednolity przedstawić jego definicję. Przed zdefiniowaniem samego pojęcia niepełnosprawności warto jeszcze zastanowić się nad poprawnością sformułowania „osoba niepełnosprawna”. Pojęcie to było bardzo długo używane, dopiero od kilku lat mówi się o „osobach z niepełnosprawnościami”. Uważa się bowiem, iż sformułowanie „osoba niepełnosprawna” jest stwierdzeniem stygmatyzującym, zamyka osobę w jej niepełnosprawności oraz podświadomie kojarzy z tą właśnie cechą. Z kolei określenie „osoba z niepełnosprawnością” pozwala na dostrzeżenie w drugim człowieku także jego pozostałych cech, często bardzo wartościowych. Niepełnosprawność staje się wówczas atrybutem, który jednak nie musi być cały czas z nią utożsamiany¹⁴.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ D. Galasiński, *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością?*, „Niepełnosprawność. Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania” 2013, nr IV (9), s. 5.

Na potrzeby niniejszego opracowania będą używane oba określenia, gdyż w starszych dokumentach (np. aktach prawnych) używa się jeszcze pojęcia osoba niepełnosprawna.

Niepełnosprawność oznacza funkcjonalne ograniczenia utrudniające jednostce sprawne poruszanie się, słyszenie, widzenie, mówienie czy myślenie¹⁵. Dane o osobach z niepełnosprawnościami należą do tzw. danych wrażliwych. Ostatnie pełne dane dotyczące zjawiska niepełnosprawności w Polsce pochodzą z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011. W ramach spisu, zbiorowość osób z niepełnosprawnościami podzielono na dwie podstawowe grupy, do których zaliczono: osoby, które posiadały aktualne orzeczenie wydane przez uprawniony organ – niepełnosprawni prawnie oraz osoby nieposiadające orzeczenia o niepełnosprawności (do 16. roku życia) lub o stopniu niepełnosprawności, które miały, bądź odczuwały całkowicie lub poważnie ograniczoną zdolność do wykonywania podstawowych czynności życiowych stosownych dla danego wieku – niepełnosprawni biologicznie. Według wyników spisu liczba osób z niepełnosprawnościami ogółem wynosiła na koniec marca 2011 r. niemal 4,7 mln. Tym samym liczba osób z niepełnosprawnościami w Polsce stanowiła 12,2% ludności kraju wobec 14,3% w 2002 r. (blisko 5,5 mln osób z niepełnosprawnościami w 2002 r.). Udział mężczyzn wśród osób z niepełnosprawnościami wynosił 46,1% wobec 53,9% dla kobiet (Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030). Innego rodzaju statystyk dostarczają wyniki reprezentacyjnego Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) realizowanego w ramach działalności Głównego Urzędu Statystycznego. W 2020 r. w Polsce było prawie 3 mln osób niepełnosprawnych (posiadających orzeczenie o stopniu niepełnosprawności lub równoważne). Większą część stanowiły kobiety (51,02%), przy czym 415 000 (28,74%) posiadało orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności bądź równoważne, 673 000 (46,60%) z nich legitymowało się orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności lub równoważnym, a w przypadku 356 000 (24,66%) orzeczono lekki stopień niepełnosprawności (lub równoważne orzeczenie)¹⁶.

¹⁵ J. Żbikowski, D. Dąbrowski, M. Kuźnicki, *Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkujących na obszarach wiejskich*, Biała Podlaska: PSW, 2012, s. 11.

¹⁶ Dane GUS, <https://stat.gov.pl> [dostęp: wrzesień 2022].

3. PRAWNE I ORGANIZACYJNE UWARUNKOWANIA NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI W POLSCE

Podstawowym źródłem praw i wolności człowieka i obywatela w Polsce jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która wskazuje, iż niedopuszczalne są jakiegokolwiek formy dyskryminacji czy nierównego traktowania wyodrębnionych grup społecznych, bądź pewnej kategorii osób ze względu na cechy psychofizyczne¹⁷.

Natomiast podstawowym aktem prawnym regulującym przepisy dotyczące osób niepełnosprawnych w Polsce jest ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych oraz szereg rozporządzeń wykonawczych. Ustawa dotyczy osób, których niepełnosprawność została potwierdzona orzeczeniem¹⁸.

Istotnym dokumentem prawnym otwierającym drogę osobom z niepełnosprawnością do w miarę normalnego życia jest ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami¹⁹. Głównym celem ustawy jest poprawa warunków życia oraz funkcjonowania obywateli ze szczególnymi potrzebami, którzy niejednokrotnie są dyskryminowani czy wykluczani z życia społecznego. Ustawa szczegółowo określa środki służące zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami oraz obowiązki podmiotów publicznych w tym zakresie. Określone w niej, minimalne wymagania służące zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, obejmują dostępność architektoniczną (m.in.: zapewnienie wolnych od barier poziomych i pionowych przestrzeni komunikacyjnych budynków; instalację urządzeń lub zastosowanie środków technicznych i rozwiązań architektonicznych w budynku, które umożliwiają dostęp do wszystkich pomieszczeń, z wyłączeniem pomieszczeń technicznych; zapewnienie informacji na temat rozkładu pomieszczeń w budynku, co najmniej w sposób wizualny i dotykowy lub głosowy), dostępność cyfrową stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych oraz dostępność informacyjno-komunikacyjną (m.in.: obsługę z wykorzystaniem środków wspierających komunikowanie się lub przez wykorzystanie zdalnego dostępu online do usługi tłumacza przez strony internetowe i aplikacje; instalację urządzeń lub innych środków technicznych do obsługi osób słabosłyszących, w szczególności pętli indukcyjnych

¹⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483).

¹⁸ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 1997 r. Nr 123 poz. 776).

¹⁹ Dz.U. z 2019 r. poz. 1696.

systemów FM lub urządzeń opartych o inne technologie, których celem jest wspomaganie słyszenia)²⁰.

Ustawa ta stanowi ważny element rządowego programu „Dostępność Plus”, którego celem jest zapewnienie swobodnego dostępu do dóbr, usług oraz możliwości udziału w życiu społecznym i publicznym osób o szczególnych potrzebach. Program ten określa działania jakie mają być podjęte w zakresie dostosowania przestrzeni publicznej, architektury, transportu i produktów do wymagań wszystkich obywateli. Realizacja programu angażuje nie tylko stronę rządową, ale również samorządy terytorialne i obejmuje lata 2018–2025. Zgodnie z założeniami programu, nowe inwestycje oraz modernizacja istniejących już obiektów, mają być wspierane środkami rozwojowymi z funduszy europejskich²¹. Na realizację programu przewidziano prawie 23 mld złotych, z czego 14 mld to inwestycje służące poprawie dostępności architektonicznej.

Dostępność zdefiniowana w Programie to właściwość środowiska (przestrzeni fizycznej, rzeczywistości cyfrowej, systemów informacyjno-komunikacyjnych, produktów, usług), która pozwala osobom z trudnościami funkcjonalnymi (fizycznymi, poznawczymi) na korzystanie z niego na zasadzie równości z innymi. Dostępność jest dla wielu osób warunkiem prowadzenia niezależnego życia i uczestnictwa w życiu społecznym i gospodarczym kraju, społeczności lokalnej, szkoły czy miejsca pracy. Dostępność może być zapewniona głównie dzięki zastosowaniu dla nowych inwestycji uniwersalnego projektowania, którego celem jest ułatwienie życia wszystkim członkom społeczeństwa, w tym osobom z niepełnosprawnościami. Dostępność to także usuwanie istniejących barier poprzez racjonalne usprawnienia, w tym technologie kompensacyjne i asystujące. Zapewnianie dostępności – czy inaczej udostępnianie – gwarantuje dotarcie do szerszej grupy odbiorców, otwarcie na nowych użytkowników, klientów, gości, zwiększając rozpoznawalność i aktywność na rynku konsumenckim. Większość rozwiązań technologicznych czy architektonicznych, z których dziś chętnie korzystają wszyscy, pierwotnie tworzona była z myślą o osobach ze szczególnymi potrzebami, na przykład autobusy niskopodłogowe, przestronne toalety, podjazdy, brak progów, regulowane meble, antypoślizgowe powierzchnie, informacja głosowa²².

Dostępność dotyczy głównie osób o szczególnych potrzebach, w tym indywidualnych, wynikających z braku pełnej sprawności, np. osób na wózkach

²⁰ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. z 2019 r. poz. 1696).

²¹ Program Dostępność Plus, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barier/dostepnosc-plus/> [dostęp: 20.09.2022].

²² *Ibidem*.

inwalidzkich, poruszających się o kulach, o ograniczonej możliwości poruszania się, osób niewidomych i słabo widzących, osób głuchych i słabosłyszących, osób głuchoniewidomych, osób z niepełnosprawnościami psychicznymi i intelektualnymi, osób starszych i osłabionych chorobami, kobiet w ciąży, osób z małymi dziećmi, w tym z wózkami dziecięcymi, osób mających trudności w komunikowaniu się z otoczeniem (także z rozumieniem języka pisanego albo mówionego), osób o nietypowym wzroście (w tym również dzieci), osób z ciężkim lub nieporęcznym bagażem, towarem. Proponowana definicja ma zastosowanie zarówno do potrzeb czasowych jak i trwałych²³.

Z punktu widzenia dostępności przestrzeni publicznej, beneficjentami Programu, którzy skorzystają ze środowiska dostępnego będą nie tylko osoby starsze czy z niepełnosprawnościami. Ocenia się, że nawet 30% społeczeństwa może mieć trwałe lub czasowe ograniczenia w mobilności czy percepcji. Wiele z tych osób nie posiada statusu osoby niepełnosprawnej²⁴.

4. KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI ZGODNIE Z WYMAGANIAMI OSÓB ZE SZCZEGÓLNYMI POTRZEBAMI

To właśnie w kontekście ustawy z 2019 r. i obowiązku zapewnienia dostępności architektonicznej zachodzą dzisiaj w przestrzeni zmiany, którą tą dostępność będą wprowadzać. Zgodnie z Ustawą o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, do zapewnienia dostępności architektonicznej zobowiązane są podmioty publiczne. Ponadto zapewnienie dostępności jest również obowiązkiem innych podmiotów, jeżeli realizują zadania finansowane ze środków publicznych. W takim przypadku obowiązek zapewnienia dostępności dotyczy zadania, na które pozyskano takie środki.

W artykule 6.1 ustawy określono zakres zapewnienia dostępności architektonicznej.

Musi on obejmować:

- zapewnienie wolnych od barier poziomych i pionowych przestrzeni komunikacyjnych budynków,
- instalację urządzeń lub zastosowanie środków technicznych i rozwiązań architektonicznych w budynku, które umożliwiają dostęp do wszystkich pomieszczeń, z wyłączeniem pomieszczeń technicznych,

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

- zapewnienie informacji na temat rozkładu pomieszczeń w budynku, co najmniej w sposób wizualny i dotykowy lub głosowy,
- zapewnienie wstępu do budynku osobie korzystającej z psa asystującego,
- zapewnienie osobom ze szczególnymi potrzebami możliwości ewakuacji lub ich uratowania w inny sposób²⁵.

Z kolei zgodnie z artykułem 4 ustawy podmioty publiczne zostały zobowiązane do usuwania barier i zapobiegania ich powstawaniu. Barierej stanowi „każda przeszkoda lub ograniczenie architektoniczne, cyfrowe lub informacyjno-komunikacyjne, które uniemożliwia lub utrudnia osobom ze szczególnymi potrzebami udział w różnych sferach życia na zasadzie równości z innymi osobami”²⁶.

W ustawie o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami określono dwa sposoby zapewnienia dostępności podmiotu publicznego:

- uniwersalne projektowanie tj. „projektowanie produktów, środowiska, programów i usług w taki sposób, by były użyteczne dla wszystkich, w możliwe największym stopniu, bez potrzeb adaptacji lub specjalnego projektowania”.
- racjonalne usprawnienia tj. „konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania nie nakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami”.

Uniwersalne projektowanie obejmuje 7 zasad:

1. Równy dostęp.
2. Elastyczność użytkowania.
3. Prostota i intuicyjność.
4. Czytelna informacja.
5. Tolerancja na błędy.
6. Minimalizowanie wysiłku fizycznego.
7. Parametry i wielkość przestrzeni umożliwiające dostęp i użytkowanie²⁷.

²⁵ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. z 2019 r. poz. 1696).

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ K. Kowalski, *Dostępność architektoniczna w świetle Ustawy o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami*, <https://nimos.pl> › files › articles [dostęp: wrzesień 2022].

Uniwersalne projektowanie jest najwyższym stopniem zapewnienia dostępności. Racjonalne usprawnienie pozwala natomiast na zapewnieniu dostępności w sytuacjach, gdy nie jest możliwe, np. ze względu na brak miejsca, trudności techniczne lub prawne, zapewnienie rozwiązań zgodnych z zasadami uniwersalnego projektowania.

Uniwersalne projektowanie jest strategicznym podejściem do planowania i projektowania zarówno produktów jak i odpowiedniego otoczenia czy przestrzeni, mających na celu promowanie społeczeństwa włączającego wszystkich obywateli oraz zapewniającego im pełną równość oraz możliwość uczestnictwa²⁸.

Uniwersalne projektowanie jest strategią normatywną, dostarczającą podstaw do specyfikacji właściwości produktów i otoczenia tak, aby mogły być one użytkowane w równym stopniu przez wszystkich członków społeczeństwa. Wartość poszczególnych rozwiązań w uniwersalnym projektowaniu powinna być oceniana w kontekście ogólnym. W zamierzeniu, strategię tę wprowadza się w wymiarze społecznym. Powinna być ona także integralną częścią spójnych działań projektowych. Jednym z głównych celów strategii uniwersalnego projektowania jest promowanie równości i zapewnienie pełnego uczestnictwa w życiu społecznym osobom z obniżoną funkcjonalnością poprzez usuwanie istniejących barier i zapobieganie powstawaniu nowych. Koncepcja uniwersalnego projektowania wytycza nowe szlaki myślowe; jest oparta na zasadzie równości w większym stopniu niż koncepcja ogólnej dostępności dla osób z obniżoną funkcjonalnością. Podczas gdy uzyskanie ogólnej dostępności dla osób niepełnosprawnych jest możliwe za pomocą specjalistycznych rozwiązań, zasada uniwersalnego projektowania przewiduje, iż podstawowe działania i rozwiązania będą z założenia odpowiadały potrzebom wszystkich użytkowników²⁹.

Zgodnie z zapisami ustawy o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami można zastosować tzw. dostęp alternatywny w sytuacji, gdy m.in. ze względów technicznych lub prawnych nie jest możliwe zapewnienie dostępności zgodnie z wymaganiami zawartymi w artykule 6 tej ustawy³⁰.

²⁸ Definicja „universell utforming” (uniwersalnego projektowania) w języku norweskim pojawiła się po raz pierwszy w ulotce informacyjnej na temat planowania i projektowania dla wszystkich, wydanej przez Norweską Radę Państwową ds. Niepełnosprawności (Norwegian State Council on Disability) w roku 1997 za: K. Kowalski, *Dostępność architektoniczna...*, *op. cit.* [dostęp: wrzesień 2022].

²⁹ Projektowanie uniwersalne. Objasnienie koncepcji, <https://niepelnosprawni.gov.pl/art,54,projektowanie-uniwersalne> [dostęp: wrzesień 2022].

³⁰ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. z 2019 r. poz. 1696).

Sytuacje takie mogą mieć miejsce np.: gdy wybudowanie windy wymaga naruszenia konstrukcji budynku i grozi katastrofą budowlaną, gdy budynek jest wynajmowany i możliwość wprowadzenia zmian jest ograniczona, gdy bariery występują poza częścią budynku należąca do muzeum, np. na wspólnej dla kilku lokali klatce schodowej.

PODSUMOWANIE

Poprawa dostępności architektonicznej przestrzeni publicznej stała się w ostatnim czasie sporym wyzwaniem dla kadry zarządzającej nie tylko na poziomie całego państwa, ale także w ujęciu regionalnym, lokalnym czy dla instytucji publicznych. W dobie starzejącego się społeczeństwa oraz rosnącej świadomości o szczególnych potrzebach pewnej grupy osób, zapewnienie równego dostępu do przestrzeni publicznej staje się ważnym celem prowadzonych działań inwestycyjnych. Niestety, mimo znacznych środków finansowych przeznaczonych na nowe realizacje, często nie udaje się zapewnić pełnej dostępności. Przeszkody często są natury architektonicznej, czasem planistycznej czy organizacyjnej. Ponadto, nadchodzący kryzys gospodarczy, prawdopodobnie spowoduje uszczuplenie środków finansowych państwa, samorządów czy instytucji publicznych na inwestycje, w tym inwestycje poprawiające dostępność. Także mimo dość wysokiej świadomości społecznej odnośnie potrzeb np., osób z niepełnosprawnościami, poziom obiektywnej wiedzy na temat tych potrzeb jest dość niski. To oznacza, iż wprawdzie zmiany idą w dobrym kierunku, ale ich tempo jest zbyt niskie.

BIBLIOGRAFIA

- Baranowski M., Cichocki P., Maraszkiewicz M., *Przestrzeń publiczna i państwo dobrobytu*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, 2016.
- Bierwiazonek K., Lewicka, Nawrocki T., *Rynki, malle i cmentarze. Przestrzeń publiczna miast śląskich w perspektywie socjologicznej*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 2012.
- Bierwiazonek K., Dymnicka M., Kajdanek K., Nawrocki T., *Miasto. Przestrzeń. Tożsamość, Studium trzech miast. Gdańsk. Gliwice. Wrocław*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2017.

- Chojnicki Z., *Koncepcja terytorialnego systemu społecznego*, „Przegląd Geograficzny” 1989, nr 60(3).
- Dane GUS, <https://stat.gov.pl> [dostęp: wrzesień 2022].
- Ercan M.A., *Less public than before? Public space improvement In Newcastle City*, [w:] A. Madanipour (red.), *Whose Public Space. International Case Studies In Urban Design and Development*, London: Routledge, 2010 [za:] K. Bierwiazzonek, T. Nawrocki, *Przestrzeń publiczna a tożsamość miejska miasta i mieszkańców*, [w:] K. Bierwiazzonek, M. Dymnicka, K. Kajdanek, T. Nawrocki, *Miasto. Przestrzeń. Tożsamość, Studium trzech miast. Gdańsk. Gliwice. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2017.*
- Galasiński D., *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością?*, „Niepełnosprawność. Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania” 2013, nr IV (9).
- Kowalski K., *Dostępność architektoniczna w świetle Ustawy o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami*, <https://nimoz.pl> > files > articles [dostęp: wrzesień 2022].
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483).
- Marody M., Giza-Poleszczuk A., *Przemiany więzi społecznych. Zarys teorii zmiany społecznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2004.
- Massey D., *For Space*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: DC Sage, [za:] K. Bierwiazzonek, T. Nawrocki, *Przestrzeń publiczna a tożsamość miejska miasta i mieszkańców*, [w:] K. Bierwiazzonek, M. Dymnicka, K. Kajdanek, T. Nawrocki, *Miasto. Przestrzeń. Tożsamość, Studium trzech miast. Gdańsk. Gliwice. Wrocław, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2017.*
- Parysek J., *Przestrzeń, gospodarka przestrzenna, planowanie przestrzenne*, [w:] M. Łuczak (red.), *Przestrzeń we współczesnych naukach społecznych*, Poznań: Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, 2012.
- Parysek J., *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2006.
- Program Dostępność Plus, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barrier/dostepnosc-plus/> [dostęp: 20.09.2022].
- Projektowanie uniwersalne. Objasnienie koncepcji, <https://niepelnosprawni.gov.pl/art,54,projektowanie-uniwersalne>, [dostęp: wrzesień 2022].
- Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. z 2019 r. poz. 1696).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 1997 r. Nr 123 poz. 776).

Wantach-Malta D., *Przestrzeń publiczna 2.0*, Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy, 2016.

Żbikowski J., Dąbrowski D., Kuźnicki M., *Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkujących na obszarach wiejskich*, Biała Podlaska: PSW, 2012.

NOWY WYMIAR PRZESTRZENI W KONTEKŚCIE POTRZEB OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

Streszczenie

Świadome kształtowanie przestrzeni jest współcześnie bezdyskusyjnym wyzwaniem, ale także wymaganiem skierowanym do państwa w związku z dynamicznie zmieniającymi się potrzebami społeczeństwa. Coraz większa troska państwa o swoich obywateli spowodowała zmiany także jeśli chodzi o przestrzeń publiczną i potrzeby osób z niepełnosprawnościami. Tworzone są nowe instrumenty oraz instytucje, podejmowane są działania służące dostosowaniu przestrzeni, aby osoby ze szczególnymi potrzebami miały zapewniony przynajmniej minimalny dostęp do infrastruktury miejskiej. Celem niniejszego opracowania jest charakterystyka potrzeb tej szczególnej grupy ludzi oraz aktualnych działań podejmowanych przez państwo polskie. W pracy zostało zdefiniowane pojęcie przestrzeni, głównie publicznej, oraz dostępności architektonicznej. Scharakteryzowano uwarunkowania prawne oraz organizacyjne stworzone po to, by zapewnić dostępność architektoniczną.

Słowa kluczowe: przestrzeń, dostępność architektoniczna, osoba z niepełnosprawnością, projektowanie uniwersalne

A NEW DIMENSION OF SPACE IN THE CONTEXT OF NEEDS PEOPLE WITH DISABILITIES

Abstract

Conscious shaping of space is nowadays an indisputable challenge, but also a requirement addressed to the state in connection with the dynamically changing needs of society. The state's increasing concern for its citizens has

resulted in changes, also in terms of public space and the needs of people with disabilities. New instruments and institutions are being created and actions are being taken to adapt space so that people with special needs have at least minimal access to urban infrastructure. The aim of this study is to characterize the needs of this particular group of people and the current activities undertaken by the Polish state. The work defines the concept of space, mainly public space, and architectural accessibility. Both the legal and organizational conditions created to ensure architectural accessibility were characterized.

Keywords: space, architectural accessibility, people with disabilities, universal design

Cytuj jako:

Niedziółka M., *Nowy wymiar przestrzeni w kontekście potrzeb osób z niepełnosprawnościami*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2023, nr 1(76), s. 77–91. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.04/m.niedziolka

Cite as:

Niedziółka M. (2023). ‘A new dimension of space in the context of needs people with disabilities’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(76), 77–91. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.04/m.niedziolka

Tomasz Gardziński*

PRZEDSIĘBIORSTWA SPOŁECZNE W POLSCE W CZASIE WOJNY W UKRAINIE

DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.05/t.gardzinski

WPROWADZENIE

Podjętym w artykule problemem badawczym jest działalność przedsiębiorstw społecznych (PS¹) w ładzie społecznej gospodarki rynkowej (SGR²) w czasie wojny w Ukrainie. Pomimo negatywnego wpływu wojny w Ukrainie na ich działalność, wspierają uchodźców, co skłania do sformułowania hipotezy, że przedsiębiorstwa społeczne mogą przyczynić się do zmniejszenia negatywnych skutków kryzysu uchodźczego w czasie wojny. Uzasadnieniem podjęcia tematu badawczego jest występująca w literaturze luka badawcza w zakresie łączenia koncepcji PS i SGR w kontekście oceny tego, jak przedsiębiorstwo społeczne może uzupełniać oddolnie braki wynikające ze słabości ładu społecznej gospodarki rynkowej w Polsce³. Motywacją do publikacji są przeprowadzone autorskie badania dedykowane dysertacji doktorskiej o przedsiębiorstwach społecznych

* Tomasz Gardziński – doktorant, Uczelnia Łazarskiego, menadżer ds. kluczowych klientów w ERIF Biuro Informacji Gospodarczej S.A., e-mail: tomasz.gardzinski@lazarski.pl, ORCID: 0000-0001-8491-187X.

¹ PS – Przedsiębiorstwo Społeczne.

² SGR – Społeczna Gospodarka Rynkowa.

³ Syntezę koncepcji przedsiębiorstwa społecznego i społecznej gospodarki rynkowej w ujęciu matrycy instytucjonalnej autor opisał w rozdziale pod tytułem: „Metodologia teorii ładu społeczno-gospodarczego w zarządzaniu przedsiębiorstwem społecznym” w publikacji: *Prospołeczność w życiu społeczno-gospodarczym w XXI wieku* (M. Dahl, E. Florczak (red.), Warszawa: Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, 2021). Poniższe opracowanie ma stanowić rozwinięcie problemu badawczego uzupełnionego o empiryczne dane o działalności PS zgodnie z zapowiedzią autora.

w ładzie społecznej gospodarki rynkowej i ich pozytywnym wpływie na występujące kryzysy. Niniejsze opracowanie jest kontynuacją rozważań z artykułu *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce w czasie pandemii*⁴ opublikowanym w „Myśli Ekonomicznej i Politycznej”. W publikacji autor zweryfikował pozytywnie hipotezę, że przedsiębiorstwo społeczne usytuowane w ładzie społecznej gospodarki rynkowej może niwelować skutki pandemii podejmując dodatkowe działania na rzecz odbiorców w związku z COVID-19, a niniejsze opracowanie dowodzi również na podstawie autorskich badań, że PS w ładzie SGR może także niwelować skutki kryzysu uchodźczego w czasie wojny w Ukrainie.

1. MODEL BADAWCZY JAKO ZARZĄDCZA SIATKA DECYZYJNA PS I ORDOLIBERALNEGO ŁADU SGR

Problem podjęty w niniejszym opracowaniu stanowi część większej całości badań autora, który przyjął w swej dysertacji główną hipotezę, że PS w ładzie SGR może minimalizować skutki kryzysów. Przeprowadzone przez autora badania PS nieoczekiwanie najpierw natrafiło na okres pandemii, której początek miał miejsce 4 marca 2020 r. Gdy wydawało się, że pandemia wywołała największy dotychczas kryzys, 24 lutego 2022 r. nastąpiła inwazja Rosji na Ukrainę, która wywołała nie tylko kryzys uchodźczy, ale kryzys ekonomiczny charakteryzujący się w Polsce zwiększeniem i tak bardzo już wysokiej stopy inflacji, spadkiem PKB, kryzysem na rynku energetycznym oraz kryzysem na rynku płodów rolnych, począwszy od zboża, a ostatnio na rynku owocowym kończąca⁵. W związku z postawioną hipotezą autor nie mógł przejść obok największego kryzysu po pandemii i wykonał kolejne badanie, które wydłużyło proces doktorski, ale niewątpliwie wnosi większy wkład do badań nad tą problematyką. Warto tu przy okazji zwrócić również uwagę, że autor przestrzegał we wcześniejszej publikacji przed wybuchem wojny, że gorszym kryzysem od pandemii może być tylko wojna lub wysoka inflacja⁶.

⁴ T. Gardziński, *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce w czasie pandemii*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2022, nr 2(73), s. 23–47.

⁵ Ponieważ niniejszy artykuł ma swoje ograniczenia objętościowe, autor nie wykazuje wpływu wojny w Ukrainie na ład gospodarczy w Polsce metodą wskaźnikową ordoliberalnych wyznaczników zasad SGR jak to uczynił w publikacji: T. Gardziński, *Przedsiębiorstwo społeczne w walce z wpływem COVID19 na ład gospodarczy*, [w:] A. Chojan, M. Dahl, E. Florczak (red.), *Europa w czasie pandemii COVID-19*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2021, s. 246–307.

⁶ T. Gardziński, *Przedsiębiorczość społeczna w pandemicznym ładzie gospodarki rynkowej*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2021, nr 3(60), s. 54 i 67.

Zbadanie problemu postawionego na wstępie odbywa się pomocniczo poprzez użyty w dysertacji interdyscyplinarny model badawczy będący syntezą obu koncepcji SGR i PS. Prospołeczne koncepcje łączą wymiar makroekonomiczny z wymiarem mikroekonomicznym, w którym PS może niwelować kryzysy, w tym uchodźczy wywołany wojną w Ukrainie. Osiągnięcie tego społecznego celu w obu wymiarach uwarunkowane jest odpowiednimi decyzjami zarządczymi opartymi na określonych wartościach społecznych.

Model badawczy decyzyjnej siatki zarządczej⁷ powstał w wyniku inspiracji dorobkiem polskiego ekonomisty P. Sulmickiego⁸. Na siatce tej dochodzi do sprzężeń, to znaczy przepływów międzygałęziowych pomiędzy podmiotami ładu instytucjonalnego: państwem, samorządem, przedsiębiorstwem rynkowym⁹ i społecznym. Interdyscyplinarna siatka decyzyjna jest matrycą instytucjonalną, autor przyjmuje w warstwie teoretyczno-metodologicznej syntezę teorii ładu gospodarczego z ekonomią instytucjonalną i uwzględniającą komplementarność ordoliberalnego ładu gospodarczego W. Euckena z ładem SGR, L. Erharda¹⁰, a także udowodnionej przez polskich badaczy¹¹ hipotezy o sprzężeniu zwrotnym pomiędzy ładem stanowionym i spontanicznym w ujęciu F.A. von Hayeka. Siatka wraz z wyznacznikami zawiera

⁷ Szerszy opis modelu badawczego decyzyjnej siatki zarządczej [w:] T. Gardziński, *Metodologia...*, *op. cit.*, s. 97–153.

⁸ P. Sulmicki, *Planowanie i zarządzanie gospodarcze*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1978, s. 370.

⁹ Na potrzeby badania kwestii prospołecznych w modelu autor umiejscawia tylko przedsiębiorstwa społeczne oraz nie uwzględnia gospodarstw domowych i jednostek ludzkich, co nie oznacza niemożliwości jego rozbudowania, w tym do międzynarodowej organizacji jakim jest UE.

¹⁰ Hipotezę o komplementarności ładów potwierdził P. Pysz, *Komplementarność i synteza koncepcji polityki gospodarczej Waltera Euckena i Ludwiga Erharda*, [w:] E. Mączyńska, P. Pysz, *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, Warszawa: PTE, 2010. Niemniej jednak, w literaturze występuje za daleko idąca teza o W. Euckeniu jako teoretyku i L. Erharda jako realizatorze społecznej gospodarki rynkowej, co może jako skrót myślowy wydaje się dopuszczalne, lecz w rzeczywistości, jak potwierdza H.F. Wünsche, Erhard pozostawał w luźnym związku z ordoliberalną szkołą myślenia skupioną wokół W. Euckena.

¹¹ P. Pysz, A. Jurczuk, M. Moszyński potwierdzają hipotezę o istnieniu sprzężenia zwrotnego pomiędzy ładem stanowionym i spontanicznym. Patrz: P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński (red.), *Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji – dryf ładu czy jego doskonalenie?*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, 2014, s. 14, 66.

wszystkie ordoliberalne zasady społecznej gospodarki rynkowej, tj.¹² konstytuujące: zasada generalna, gdzie ceny pełnią funkcję wskaźnika rzadkości dóbr i zasobów, drugą zasadą jest stabilna polityka walutowa, trzecią jest otwarty rynek na „wejścia” i „wyjścia” podmiotów gospodarczych, czwartą zasadą jest własność prywatna środków produkcji, piątą jest swoboda zawierania umów, kolejną jest odpowiedzialność materialna za wyniki prowadzonej działalności, szóstą jest stabilność polityki gospodarczej i ostatnią jest spójność zasad rozumiana jako ich współzależność. Zasady regulujące stanowią¹³: kontrola monopoli celem zapewnienia porządku konkurencji, polityka dochodowa uwzględniająca redystrybucję dochodu, gdy powstają rażące różnice pomiędzy podmiotami gospodarczymi, rachunek gospodarczy, gdzie uwzględnia się efekty zewnętrzne przedsiębiorstw przeliczanych często na społeczeństwo oraz przeciwdziałanie anormalnym zachowaniom po stronie podaży.

Badanie modelu na poziomie szczegółowości odbywa się poprzez redukcję metodą izolującej abstrakcji, tj. dla współzależnych subładów typu idealnego (np. usługi, przemysł, rolnictwo) w określonym miejscu zarządczej siatki decyzyjnej interpretacja w sensie logicznym odbywa się na zasadzie „euckenowskiego” podejścia morfologicznego, tj. badaniu wyizolowanego fragmentu rzeczywistości społeczno-gospodarczej¹⁴. **W przypadku badania na potrzeby rozwiązania postawionego na wstępie problemu badawczego autor ograniczył się do miejsca w siatce, gdzie występuje tylko przedsiębiorstwo społeczne z uwzględnieniem sytuacji społeczno-gospodarczej.** W wyniku tej operacji autor łączy indywidualizm metodologiczny z holizmem metodologicznym, co w opinii P. Pysza umożliwia teorię ładu gospodarczego. *Indywidualizm metodologiczny okazuje się dostosowany do analizy horyzontalnych interakcji pomiędzy podmiotami rynkowymi realizującymi w procesie wymiany indywidualne interesy. Z kolei stosowanie holizmu metodologicznego staje się niezbędne w rozważaniach odnoszących się do istniejących i/lub pożądanych reguł gry gospodarczej składających się w ich całości na ład gospodarczy*¹⁵. Z tej perspektywy przedsiębiorstwo społeczne zostaje usytuowane w ładzie społecznej

¹² E. Mączyńska, P. Pysz, *Spółeczna Gospodarka Rynkowa, Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, Warszawa: PTE 2003, s. 73–103.

¹³ W. Eucken, *Podstawy polityki gospodarczej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005, s. 295–330.

¹⁴ T. Gardziński, *Metodologia...*, *op. cit.*, s. 99.

¹⁵ P. Pysz, *Neoliberalizm/keynesizm versus ordoliberalizm, a światowy ład gospodarczy*, referat wygłoszony na Konferencji: PAN-RAS, Moskwa, 25–30.06.2012, s. 14.

gospodarki rynkowej. Ten porządek społeczno-ekonomiczny¹⁶ formalnie i prawnie sprzyja uspołecznieniu kapitału (kapitalizmowi) poprzez rozwój komercyjnego przedsiębiorstwa społecznego¹⁷.

Rysunek 1

Siatka decyzyjna – model badawczy PS i ordoliberalnego ładu SGR

Źródło: opracowanie własne.

¹⁶ Nie do końca zdefiniowany, przez niektórych kwestionowany, przez innych nazywany „nieporządkiem” lub „chaosem”.

¹⁷ J. Brdulak, E. Florczak, T. Gardziński, *The Socialization of Capitalism through Social Enterprises*, „International Journal of Small and Medium Enterprises and Business Sustainability” 2019, vol. 2(4), s. 66–87.

Model badawczy zarządczej siatki decyzyjnej PS i ordoliberalnego ładu SGR

SPOŁECZNA GOSPODARKA RYNKOWA							
RODZAJ ŁADU	ZARZĄDZANIE – SKUTKIEM DECYZJI					RODZAJ PORZĄDKU	
	PODMIOTY ŁADU INSTYTUCJONALNEGO	PLANOWANIE	STEROWANIE	ZASILANIE	ORGANIZOWANIE		
ŁAD STANOWIONY (tworzone prawo gospodarcze)	PAŃSTWO	Zdecentralizowane – strategia UE – strategia rozwoju kraju – strategia polityki społecznej	– polityka cenowa – polityka płacy – polityka podatkowa – polityka pieniężna i walutowa – polityka otwartości rynków (polityka eksportowa) – polityka wobec własności prywatnej – polityka zatrudnienia – polityka społeczna – ekonomia społeczna – polityka socjalna – polityka ekologiczna	– przyjęcie budżetu – polityka zrównoważonego budżetu – rola banku centralnego – fundusze strukturalne – fundusze UE – obligacje rządowe	– polityka konkurencji (polityka antymonopolowa) – stałość polityki gospodarczej – polityka dochodowa – polityka równowagi (2 i 4 zasada regulująca) – swoboda zawierania umów – dialog społeczny – promowanie odpowiedzialności gospodarczej	POLITYKA KOOPERACJI (PRZEDSIĘBIORSTWO „SPOŁECZNE”)	POLITYKA KONKURENCJI (PRZEDSIĘBIORSTWO „RYNKOWE”)
		Scentralizowane (socjalizm) – centralne planowanie					
ŁAD SPONTANICZNY (zachowania podmiotów gospodarczych)	SAMORZĄD	Planowanie strategiczne – strategia rozwoju województwa – strategia rozwoju powiatu – strategia rozwoju gminy	zadania własne zadania zlecone zadania powierzone	– budżet zadaniowy JST – fundusze europejskie			
		PRZEDSIĘBIORSTWO SPOŁECZNE	Zarządzanie przez cele planowanie strategiczne planowanie taktyczne planowanie operacyjne planowanie długookresowe planowanie krótkookresowe	– polityka cenowa – realizacja usług społecznych – demokratyczne zarządzanie – pierwszeństwo pracy przed kapitałem – partycypacja pracowników – ograniczona dystrybucja zysków – dystrybuowanie innowacji – tworzenie miejsc pracy – integracja społeczna i zawodowa lokalnej ludności	Źródła komercyjne: – sprzedaż produktów i usług – kredyty – poręczenia i gwarancje – inwestycje kapitałowe Źródła niekomercyjne: – fundusze samorządowe – fundusze rządowe – fundusze strukturalne – fundusze UE – źródła prywatne – fundacje – biznes – sponsoring (kapitał ludzki i społeczny)	– formy prawne – stała działalność – autonomia działania – ponoszenie ryzyka ekonomicznego – minimalny personel płatny	POLITYKA PORZĄDKU

Źródło: opracowanie własne.

Badania zastane¹⁸ przedsiębiorstw społecznych w Polsce sprawiały trudności interpretacyjne z powodu braku przyjętej prawnie definicji PS, jednakże 5 sierpnia 2022 r. przyjęto ustawę o ekonomii społecznej zawierającą tę definicję. Ze względu na luki informacyjne w zakresie danych statystycznych powstał projekt *Zintegrowany System Monitorowania Sektora Ekonomii Społecznej ZSMSES*¹⁹ realizowany przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (MRPiPS)²⁰ w partnerstwie z Głównym Urzędem Statystycznym GUS²¹. Głównym celem projektu było stworzenie trwałego i kompleksowego systemu monitorowania ekonomii społecznej.

Najświeższe wyniki badań²² w ramach tego projektu GUS publikuje min: w postaci informacji sygnałnej *Podmioty gospodarki społecznej w 2021 r.* a także w raporcie *Kondycja podmiotów ekonomii społecznej w latach 2017–2021* oraz w raporcie *Udział podmiotów ekonomii społecznej w świadczeniu usług społecznych w latach 2019–2021*. Jak wynika z pierwszego raportu GUS, w 2021 r. aktywną działalność prowadziło 97,4 tys. podmiotów gospodarki (ekonomii) społecznej. Zatrudniały one 209,1 tys. osób na podstawie stosunku pracy, z czego 25,9 tys. osób ze względu na przynależność do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Roczne przychody wygenerowane w tej zbiorowości podmiotów kształtowały się na poziomie 40,1 mld zł, a poniesione koszty – 37,6 mld zł²³. Udział zatrudnienia podmiotów ekonomii społecznej PES²⁴ w zatrudnieniu w gospodarce narodowej w odniesieniu do zatrudnienia na

¹⁸ W związku z ograniczeniem objętościowym opracowania autor zawiąza opis badań zastanych do tych, które bezpośrednio dotyczą wpływu wojny w Ukrainie na przedsiębiorczość społeczną, pomijając badania i publikacje bez ujęcia wojny w Ukrainie w pozycjach zwartych, jak np. ostatnie: M.H. Kurlito, *Model Przedsiębiorstwa Społecznego*, Warszawa: Difin, 2016, s. 185–268, czy też: J. Brdulaka i E. Florczak, *Uwarunkowania działalności przedsiębiorstw społecznych w Polsce*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, 2016, s. 84–148, a także wielu innych autorów z tego środowiska.

¹⁹ ZSMSES – Zintegrowany System Monitorowania Sektora Ekonomii Społecznej.

²⁰ MRPiPS – Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

²¹ GUS – Główny Urząd Statystyczny.

²² Poprzednie badanie GUS: *Rachunek satelitarny gospodarki społecznej dla Polski za 2018 r.* oraz pozostałe wyniki badań w ramach projektu ZSMSES: *Działalność jednostek samorządu terytorialnego związana z rozwojem ekonomii społecznej i realizacja budżetów obywatelskich w 2019 r.*, *Organizacje non Profit jako podmioty ekonomii społecznej w 2017 r.*, *Spółdzielnie jako podmioty ekonomii społecznej w 2019 roku*.

²³ GUS, *Podmioty gospodarki społecznej w 2021*, s. 1, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/podmioty-gospodarki-spoecznej-w-2021-r-wyniki-wstepne,23,1.html> [dostęp: 16.07.2023].

²⁴ PES – Podmiot Ekonomii Społecznej.

podstawie stosunku pracy w Polsce wyniósł 1,5% w 2021 r.²⁵. Osoby przynależące do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym stanowiły 12,4% ogółu zatrudnionych, a wartość pożyczek i kredytów zaciągniętych przez PES wyniosła 395,1 mln zł²⁶. W 2018 r. w Polsce łączna wartość produkcji globalnej²⁷ (rynkowej i nierynkowej) wygenerowana przez gospodarkę społeczną wyniosła 62,3 mld zł, czyli 2,94% w relacji do PKB. Produkcja globalna gospodarki społecznej była wyższa niż produkcja globalna w całej gospodarce narodowej w ramach sekcji górnictwo i wydobywanie o 4,8 mld zł²⁸.

W zakresie danych dotyczących działalności PES po rozpoczęciu przez Rosję wojny w Ukrainie GUS opublikował informację sygnałną *Zaangażowanie podmiotów gospodarki społecznej w pomoc w związku z działaniami wojennymi na terytorium Ukrainy (24.02.–31.03.2022 r.)*. Raport informuje, że w okresie od 24 lutego do 31 marca 2022 r. w pomoc w związku z działaniami wojennymi na terytorium Ukrainy zaangażowało się 28,8 tys. (29,6%) podmiotów gospodarki społecznej (ekonomii społecznej). Przekazały one potrzebującym wsparcie rzeczowe o szacunkowej wartości 511 mln zł oraz finansowe w wysokości 140 mln zł. W okresie między 24 lutego a 31 marca 2022 r. 28,6 tys. organizacji non-profit (29,8%) oraz ok. 200 spółdzielni (16,9%) przynależących do sektora ekonomii społecznej podjęło dodatkowe działania na rzecz potrzebujących w związku z wojną prowadzoną na terytorium Ukrainy. Spośród 28,8 tys. zaangażowanych podmiotów gospodarki społecznej 98,1% prowadziło działania na terenie Polski, a 7,8% na terenie Ukrainy²⁹. Głównymi odbiorcami pomocy udzielanej przez podmioty gospodarki społecznej w związku z działaniami wojennymi prowadzonymi na terytorium Ukrainy były osoby fizyczne – wsparcia udzieliło im 67,1% organizacji non-profit i 99,1%

²⁵ GUS, *Kondycja podmiotów ekonomii społecznej w latach 2017–2021*, s. 4, <https://bip.stat.gov.pl/dzialalnosc-statystyki-publicznej/projekty-unijne-w-statystyce/zintegrowany-system-monitorowania-sektora-ekonomii-spoecznej-zsmses/wyniki-badan/> [dostęp: 16.07.2023].

²⁶ GUS, *Podmioty...*, *op. cit.*, s. 2 i 5.

²⁷ Niestety GUS nie podaje tych danych za 2021 rok.

²⁸ GUS, *Rachunek satelitarny gospodarki społecznej dla Polski za 2018 r.*, Warszawa 2021, s. 3, <https://bip.stat.gov.pl/dzialalnosc-statystyki-publicznej/projekty-unijne-w-statystyce/zintegrowany-system-monitorowania-sektora-ekonomii-spoecznej-zsmses/wyniki-badan/rachunek-satelitarny-gospodarki-spoecznej-dla-polski-za-2018-r/> [dostęp: 6.02.2022].

²⁹ GUS, *Zaangażowanie podmiotów gospodarki społecznej w pomoc w związku z działaniami wojennymi na terytorium Ukrainy (24.02.–31.03.2022 r.)*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/zaangazowanie-podmiotow-gospodarki-spoecznej-w-pomoc-w-zwiazku-z-dzialaniami-wojennymi-na-terytorium-ukrainy-24-02-31-03-2022-r,21,1.html> [dostęp: 6.02.2022].

spółdzielni deklarujących zaangażowanie w pomoc. Łącznie podmioty gospodarki społecznej udzieliły wsparcia około 8,0 mln odbiorców (ta sama osoba mogła być odbiorcą wielokrotnie), będących osobami fizycznymi, z czego ponad 7,9 mln odbiorców skorzystało ze wsparcia organizacji non-profit³⁰. Przeciętnie organizacja non-profit udzieliła pomocy 477 osobom fizycznym, a jej główną formą była pomoc rzeczowa i zapewnienie wyżywienia.

Wśród badań pozarządowych możemy wyróżnić badania Stowarzyszenia Klon Jawor autorstwa B. Charyckiej, M. Gumkowskiej i J. Bednarek w postaci raportu *Kondycja organizacji pozarządowych Trendy 2002–2022*. Możemy się z niego dowiedzieć min., że w Polsce mamy obecnie 138 tysięcy organizacji pozarządowych, a ich staż działania na rynku znacznie się zwiększył³¹. Stowarzyszenie Klon Jawor przeprowadziło również w ostatnim czasie badania: „*Ufamy, ale...*” *Polki i Polacy o organizacjach pozarządowych. Raport z badań 2023* oraz raport: „*Efekt mroźący*”. *O kondycji rzecznictwa organizacji pozarządowych*. Na dzień pisania artykułu autor nie odnotował badania o tematyce wojny w Ukrainie. Poprzednio były to badania o pandemii³² i wiele innych od 2002 roku. Porównując badania GUS i Stowarzyszenia Klon Jawor należy zwrócić uwagę na różnicę pomiędzy podmiotem ekonomii społecznej PES a organizacją pozarządową³³, gdzie nie każda organizacja pozarządowa jest PES, skąd bierze się różnica co do ich ilości.

Wśród badań ukazał się Raport Katedry Polityki Społecznej Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego

³⁰ *Ibidem*.

³¹ B. Charycka, M. Gumkowska, J. Bednarek, *Kondycja organizacji pozarządowych Trendy 2002–2022*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, s. 22.

³² B. Charycka, M. Gumkowska, *Praca w pandemii. Raport z badań organizacji pozarządowych 2020/2021; Rok w pandemii. Raport z badań organizacji pozarządowych 2020/2021; 2020. Organizacje pozarządowe wobec pandemii. Raport z badań*, Stowarzyszenie Klon/Jawor.

³³ **Podmiot ekonomii społecznej** – należy przez to rozumieć: a) spółdzielnię socjalną, b) warsztat terapii zajęciowej i zakład aktywności zawodowej, c) centrum integracji społecznej i klub integracji społecznej, d) spółdzielnię pracy, w tym spółdzielnię inwalidów i spółdzielnię niewidomych, oraz spółdzielnię produkcji rolnej, e) **organizację pozarządową**, o której mowa w art. 3 ust. 2 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2022 r. poz. 1327 i 1265), z wyjątkiem partii politycznych, europejskich partii politycznych, związków zawodowych i organizacji pracodawców, samorząd w zawodowych, fundacji utworzonych przez partie polityczne i europejskich fundacji politycznych, f) podmiot, o którym mowa w art. 3 ust. 3 pkt 1, 2 lub 4 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie; Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (Dz.U. z 2022 r. poz. 1812).

realizowanych od początku inwazji Rosji na Ukrainę (24 lutego 2022 r.) do ostatnich dni marca 2022 r. pt.: *Inwazja Rosji na Ukrainę. Społeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny. Raport roboczy – Working Paper Katedry Polityki Społecznej*. Raport został opracowany przez zespół: prof. dr hab. Grażyna Firlit-Fesnak, dr hab. Emilia Jaroszevska, dr hab. Łukasz Łotocki, dr Justyna Łukaszewska-Bezulska, dr Małgorzata Ołdak, dr Piotr Zawadzki, dr hab. Cezary Żołędowski (prof. ucz.), dr Tomasz Żukowski. W raporcie uwzględniono pierwsze dane, informacje i komentarze dotyczące Polski, odnosząc się do takich zagadnień jak: dynamika i skala napływu uchodźców, działania administracji publicznej, reakcja społeczeństwa obywatelskiego, wyzwania dla systemu ochrony zdrowia, konsekwencje dla rynku pracy, znaczenie mediów społecznościowych w sytuacji kryzysowej, wyniki badań opinii publicznej oraz debata polityczna i medialna³⁴.

Na uwagę zasługuje również *Badanie potencjału podmiotów ekonomii społecznej w kontekście usług dla uchodźców z Ukrainy* autorstwa Stowarzyszenia Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych³⁵. Celem badania było wsparcie i wzmocnienie procesu przyjmowania i adaptacji osób uciekających z Ukrainy. Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych w porozumieniu z Ministerstwem Rodziny i Polityki Społecznej, Regionalnymi Ośrodkami Polityki Społecznej, Ośrodkami Wsparcia Ekonomii Społecznej oraz Ogólnopolskim Związkiem Rewizyjnym Spółdzielni Socjalnych przeprowadziło działania mające określić potencjał ES³⁶, PS i PES w zakresie możliwości świadczenia usług obywatelom Ukrainy dotkniętym wojną³⁷.

³⁴ Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, *Inwazja Rosji na Ukrainę. Społeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny. Raport roboczy – Working Paper Katedry Polityki Społecznej*, Warszawa 2022, s. 3.

³⁵ Stowarzyszenie przeprowadziło również badania w pandemii *Badanie w kontekście kryzysu przedsiębiorstw społecznych, wywołanym epidemią wirusa SARS-CoV-2*, Konin, s. 1–16.

³⁶ ES – Ekonomia Społeczna.

³⁷ *Badanie potencjału podmiotów ekonomii społecznej w kontekście usług dla uchodźców z Ukrainy*, Stowarzyszenie Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych, s. 2.

2. PRZEDMIOT I CELE BADANIA

Przedmiotem badania jest działalność przedsiębiorstw społecznych w czasie wojny w Ukrainie, które autor definiuje szerszym amerykańskim podejściem za J. Brdulakiem i E. Florczak, tj. **kryterium koncentrowania zysku na celach społecznych i zarazem dowolną formę instytucjonalno-prawną takiego przedsiębiorstwa. Wobec tego przedsiębiorstwo społeczne określa się jako przedsiębiorstwo realizujące cele społeczne³⁸ w ramach właściwej mu części zysku – znaczącej ze względu na realizowany cel³⁹. Europejska definicja europejskiej sieci badawczej EMES⁴⁰ (*European Research Network*) za przedsiębiorstwo społeczne uznaje natomiast działalność o głównie społecznych celach, której zyski w założeniu są reinwestowane w jej cele lub we wspólnotę, a nie w celu maksymalizacji zysku lub zwiększenia dochodu udziałowców czy też właścicieli⁴¹. Określają je kryteria ekonomiczne:** 1) stała działalność zorientowana na produkcję dóbr i/lub sprzedaży usług 2) wyraźny stopień autonomii działania 3) ponoszenie znacznego ryzyka ekonomicznego w prowadzeniu działalności – 4) istnienie minimalnego personelu płatnego; oraz **kryteria społeczne:** 1) cel przedsiębiorstwa społecznego to wsparcie i rozwój lokalnej społeczności 2) lokalny charakter przedsiębiorstwa społecznego 3) demokratyczne zarządzanie 4) partycypacyjny charakter przedsiębiorstwa społecznego 5) ograniczona dystrybucja zysków⁴².

Obecnie w Polsce prawnie wiążąca definicja ekonomii społecznej i przedsiębiorstwa społecznego wynika z przyjętej ustawy z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej. **Przez ekonomię społeczną należy rozumieć** działalność podmiotów ekonomii społecznej na rzecz społeczności lokalnej w zakresie

³⁸ Cele społeczne sprowadzone do 5 grup celów: 1. Ekonomiczne (umożliwiające funkcjonowanie w warunkach rynkowych); 2. Ludzkie (ilościowe, jakościowe); 3. Środowiskowe; 4. Postęp naukowo-technologiczny; 5. Prawno-ustrojowo-międzynarodowe.

³⁹ J. Brdulak, E. Florczak, T. Gardziński, *Przedsiębiorstwo społeczne elementem współczesnego ładu gospodarki kapitalistycznej*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2020, 55(2), s. 34.

⁴⁰ EMES Europejska Sieć Badawcza powstała w 1996 r., gdy zrealizowano projekt badawczy „Powstanie przedsiębiorstw społecznych w Europie” W roku 2002 zarejestrowana została jako organizacja pozarządowa i rzesza uczelnia i centra badawcze. Adres strony internetowej EMES: <https://emes.net/>.

⁴¹ T. Gardziński, A. Łabenda, *Spółdzielnia socjalna jako dynamicznie powstające przedsiębiorstwo społeczne*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2020, nr 2(69), s. 18.

⁴² J. Defourny, *Od trzeciego sektora do przedsiębiorstwa społecznego*, [w:] J.J. Wygnański, *Antologia kluczowych tekstów. Przedsiębiorstwo społeczne*, Warszawa: FISE, 2008, s. 80–81.

reintegracji społecznej i zawodowej, tworzenia miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz świadczenia usług społecznych, realizowaną w formie działalności gospodarczej, działalności pożytku publicznego i innej działalności o charakterze odpłatnym⁴³. **Status przedsiębiorstwa społecznego** mogą posiadać podmioty ekonomii społecznej, o którym mowa w art. 2 pkt 5 lit. a oraz d–f, oraz jednostka tworząca podmiot ekonomii społecznej, prowadzące: 1) działalność odpłatną pożytku publicznego, o której mowa w art. 8 ust. 1 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, 2) działalność gospodarczą, o której mowa w art. 3 ustawy z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz. U. z 2021 r. poz. 162 i 2105 oraz z 2022 r. poz. 24 i 974), 3) inną działalność o charakterze odpłatnym – jeżeli spełniają warunki określone w ust. 2, art. 4 ust. 1 oraz art. 5–9⁴⁴. Status przedsiębiorstwa społecznego mogą również posiadać podmiot ekonomii społecznej, o którym mowa w art. 2 pkt 5 lit. a oraz d–f, oraz jednostka tworząca podmiot ekonomii społecznej, jeżeli Skarb Państwa, jednostka samorządu terytorialnego, państwowa albo samorządowa osoba prawna lub osoba fizyczna nie posiadają nad podmiotem ekonomii społecznej kontroli w rozumieniu art. 4 pkt 4 ustawy z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów, z wyłączeniem spółdzielni socjalnych założonych przez osoby, o których mowa w art. 4 ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych⁴⁵. Zasady uzyskiwania i utraty statusu PS oraz nadzór nad przedsiębiorstwem społecznym określa rozdział 2 ustawy o ekonomii społecznej.

Ubiegać się o status PS może: spółdzielnia socjalna, spółdzielnia inwalidów i niewidomych, spółdzielnia pracy, spółdzielnia produkcji rolnej, organizacja pozarządowa, kościelna osoba prawna, spółki akcyjne, spółki z o.o. i kluby sportowe działające w formie spółek – o ile nie działają dla zysku, jednostka tworząca podmiot ekonomii społecznej. Działalność PS służy rozwojowi lokalnemu i ma na celu: reintegrację społeczną i zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym lub realizację usług społecznych. PS musi zatrudniać minimum 3 pracowników (na podstawie umów o pracę lub spółdzielczych umów o pracę). Występuje też kryterium – co najmniej 30% osób zatrudnionych to osoby zagrożone wykluczeniem społecznym dotyczące wyłącznie podmiotów, które zostały zakwalifikowane jako prowadzące działania w zakresie reintegracji zawodowej i społecznej. PS musi posiadać organ konsultacyjno-doradczy złożony ze wszystkich pracowników. Zysk lub nadwyżka bilansowa wypracowana

⁴³ Ustawa..., *op. cit.*, s. 1.

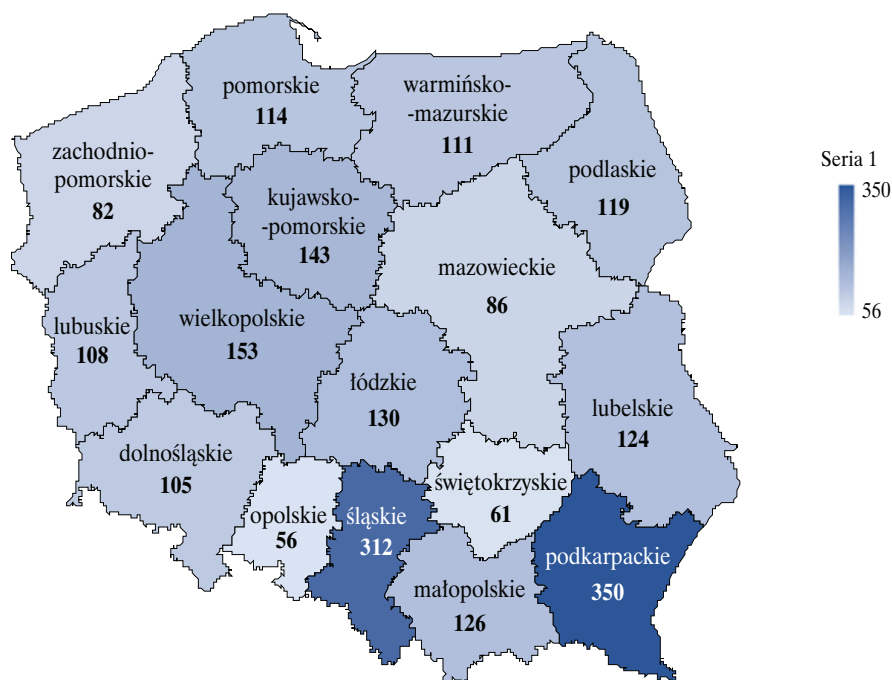
⁴⁴ *Ibidem*, s. 3.

⁴⁵ *Ibidem*.

przez PS w ramach działalności gospodarczej i odpłatnej nie podlega podziałowi pomiędzy członków, udziałowców, akcjonariuszy i pracowników. W przypadku pracowników zagrożonych wykluczeniem społecznym wymagany jest indywidualny plan reintegracji osób, na których zatrudnienie zostało przekazane wsparcie ze środków PFRON⁴⁶, Funduszu Pracy lub poprzez działania OWES⁴⁷. Występuje również obowiązek informowania osób zatrudnianych o możliwości utraty prawa do specjalnego zasiłku opiekuńczego. Ustawa przewiduje także pewne ograniczenia dla PS m.in. brak możliwości udzielania pożyczek. Szczegółowe kryteria i wymagania określa ustawa.

Rysunek 2

Liczba PS na mapie Polski na dzień 2 kwietnia 2023 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy przedsiębiorstw społecznych DES.

Ponieważ wykaz PS powstałych na zasadach określonych w ustawie o ekonomii społecznej na dzień 31.07 zawierał 550 PS⁴⁸, nie mógł być objęty przez

⁴⁶ PFRON – Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

⁴⁷ OWES – Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej.

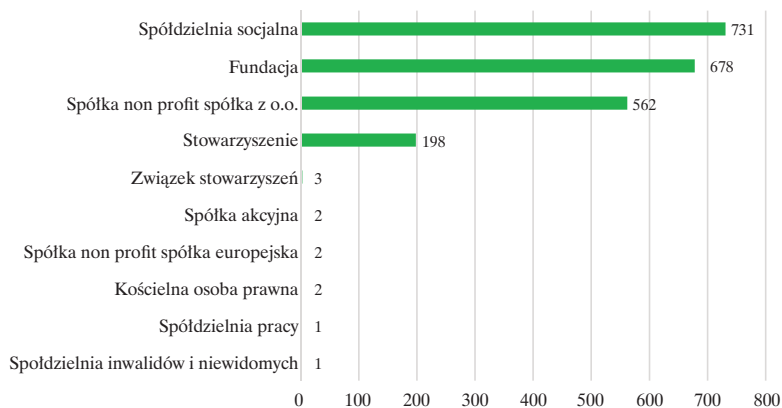
⁴⁸ Rejestr Jednostek Pomocy Społecznej – Przedsiębiorstwa Społeczne: https://rjps.mrips.gov.pl/RJPS/RU/start.do?id_menu=59 [dostęp: 18.07.2023].

autora badaniem ze względu na oczywistą niemiernodajność wyniku w porównaniu do badania PS w czasie pandemii, w którym uczestniczyło 1630 podmiotów. W celu rozwiązania tego problemu badawczego autor wykorzystał bazę przedsiębiorstw społecznych zawierającą dane podmiotów działających w oparciu o Wytyczne CT9⁴⁹ aktywne do końca okresu realizacji projektów, czyli do końca 2023 r. Przedmiotem badania przeprowadzonego w dniach od 2 kwietnia 2023 r. do 31 lipca 2023 r. było 378 podmiotów z 2180 przedsiębiorstw społecznych w bazie, które widzimy na rysunku 1 w podziale ilościowym na województwa. Należy przy tym zaznaczyć, że na podstawie tej samej bazy autor przeprowadził badanie dotyczące pandemii.

Najwięcej podmiotów ze statutem PS jest w województwie podkarpackim (350 PS) jak widać na rysunku 1 oraz w województwie śląskim (312) a najmniej PS, bo 56, jest w województwie opolskim. Należy zauważyć, że baza PS ma wadę, która polega na tym, że PS są wykreślane z listy po upływie czasu na jaki przyznano im status, co nie oznacza, że zaprzestają działalności, ale nie poddają się ponownej weryfikacji, a to mówi o tym, że z jakichś względów nie są zainteresowane przedłużaniem statusu PS. Dla przykładu w przypadku tych podmiotów, które uzyskały status w 2017 r., utraciło go już 67%, a w przypadku tych, które uzyskały status w 2018 r., utraciło go 54%⁵⁰.

Wykres 1

Liczba PS ze względu na formę prawną na dzień 2 kwietnia 2023 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy przedsiębiorstw społecznych DES.

⁴⁹ Baza PS, <http://www.bazaps.ekonomiaspoleczna.gov.pl/> [dostęp: 18.07.2023].

⁵⁰ M. Gajewski, *Badanie potrzeb finansowych i pozafinansowych w sektorze ekonomii społecznej oraz usług społecznych i zdrowotnych*, Serock: Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2020, s. 35.

Natomiast, jak zauważymy na wykresie 1, wśród wszystkich PS dominują 4 formy prawne, najbardziej popularna jest spółdzielnia socjalna w liczbie 731 podmiotów. Następnie fundacja – z wynikiem 678 podmiotów, spółka non-profit (spółka z. o.o.) 562 podmioty oraz 198 stowarzyszeń. Pozostałych sześć form prawnych ma marginalne znaczenie, ponieważ ich liczba wynosi od 1 do 3.

Celem badania⁵¹ jest wykazanie poprzez badanie ankietowe, iż działalność przedsiębiorstwa społecznego usytuowanego w ładzie społecznej gospodarki rynkowej może niwelować skutki kryzysów, w tym skutki wojny w Ukrainie, poprzez podejmowanie dodatkowych działań na rzecz uchodźców. Celem, poprzez zastosowane pytania badawcze, jest także ocena tego, w jaki sposób wojna w Ukrainie wpłynęła na samą działalność przedsiębiorstw społecznych i ich kondycję.

3. OPIS METOD BADAWCZYCH

Przeprowadzone ogólnopolskie badanie wymaga pewnego zastrzeżenia, a mianowicie odbyło się ono z pełną świadomością tego, że może nie obejmować wszystkich PS działających w rzeczywistości gospodarczej, których po prostu nie ma liście w bazie lub były, ale nie powróciły na nią z powodu braku zainteresowania ponowną weryfikacją. Pomimo tej słabości cele badawcze oraz weryfikacja hipotezy uzasadniają dobór próby badawczej oraz przyjęcie ustawowej definicji oraz danych podmiotów z bazy PS działających w oparciu o Wytyczne CT9, ze względu na małą liczbę w wykazie PS powstałych na zasadach określonych w ustawie o ekonomii społecznej. W badaniu wykorzystano metody ilościowe i jakościowe. Ze względu na ograniczenia niniejszego opracowania autor zawęził prezentację wyników do najważniejszych rezultatów badania ilościowego. Ogólnopolskie badanie ilościowe zostało przeprowadzone metodą CAWI⁵² za pomocą indywidualnego zaproszenia mailowego do wypełnienia ankiety on-line wspomaganą metodą CATI⁵³ według

⁵¹ Cel badawczy całego badania jest znacznie szerszy od celu artykułu jakim jest weryfikacja postawionej na wstępie hipotezy, stąd niewykluczona jest kolejna część prezentacji wyników badania.

⁵² CAWI – Computer Assisted Web Interview. Metoda zbierania danych wśród respondentów za pomocą kwestionariusza on-line.

⁵³ CATI – Computer Assisted Telephone Interviewing. Metoda zbierania danych wśród respondentów za pomocą wywiadu telefonicznego. Autor wykorzystał metodę w przy-

scenariusza skryptu rozmowy, czyli tzw. „mixed mode”⁵⁴. Zastosowano również metodę ponagląjącą Dilmana⁵⁵. W celu uniknięcia nieprawidłowo wypełnionych kwestionariuszy przeprowadzono wstępne badanie pilotażowe, które pozwoliło na weryfikację przez korektę i uzupełnienie pytań zamieszczonych w ankiecie. Badanie miało wieloetapowy charakter, począwszy od analizy danych zastanych poprzez *desk research* umożliwiający przygotowanie ankiety badawczej w taki sposób, aby zweryfikować postawioną hipotezę badawczą. Ponadto autor w opracowaniu zastosował metodę komparatystyczną, porównując rezultaty badania w czasie wojny w Ukrainie do tych z okresu pandemii.

4. WPŁYW WOJNY W UKRAINIE NA PS

Oceniając ogólną sytuację PS w związku z wojną w Ukrainie, 238 firm, czyli 64% respondentów uważa, że sytuacja pozostała bez zmian. Natomiast dla 107 firm, czyli dla 29% PS, ogólna sytuacja pogorszyła się w stosunku do 21 firm stanowiących 6% respondentów twierdzących, że ich sytuacja uległa poprawie. Biorąc pod uwagę niekorzystne wskaźniki makroekonomiczne, ogólną sytuację PS należy ocenić jako względnie dobrą, ponieważ 70% tych podmiotów utrzymuje swoje „status quo” oraz w porównaniu z badaniem przeprowadzonym w czasie pandemii, gdzie 41% respondentów odpowiedziało, że ich sytuacja pogorszyła się, a 28% stwierdziła, że pozostała bez zmian⁵⁶. Niemniej jednak 1/3 wskazuje na pogorszenie sytuacji, co powinno być bardzo wyraźnym sygnałem dla instytucji państwowych, że sektor ten wymaga większego wsparcia aniżeli w chwili obecnej.

Wobec kondycji PS w czasie wojny na szczególną uwagę zasługuje zatrudnienie. Dla większości PS, bo dla 47%, liczba wszystkich zatrudnionych osób pozostała bez zmian, a dla 28% wzrosła, przy jednoczesnej redukcji personelu dla 20% takich podmiotów. W porównaniu z badaniem przeprowadzonym w czasie pandemii, kiedy dla 61% liczba zatrudnionych osób pozostała bez zmian, a dla 16% wzrosła, przy jednoczesnej takiej samej redukcji personelu

padku województwa podkarpackiego i lubelskiego ze względu geograficzny przyfrontowy charakter położenia województw.

⁵⁴ Mixed-mode – stosowanie w jednym badaniu więcej niż jednej metody zbierania danych wśród respondentów.

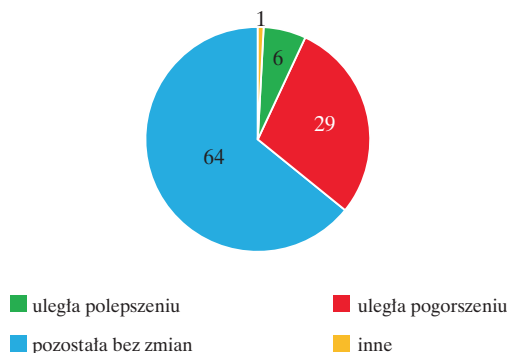
⁵⁵ Stosując procedurę pomagającą Dilmana poprzez przykładowe wywiady telefoniczne czy wysyłanie ponagląjących, kolejnych maili, można osiągnąć średni wzrost ankiet w granicach 74% (M.H. Kurlito, *Model Przedsiębiorstwa...*, op. cit., s. 196).

⁵⁶ T. Gardziński, *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce...*, op. cit., s. 37.

dla 20% takich podmiotów. Co jest ciekawe, w czasie wojny w Ukrainie większość PS (66%) nie korzystała z pomocy wolontariuszów, a dla 30% PS liczebność wolontariuszów wzrastała⁵⁷.

Wykres 2

Ogólna sytuacja PS w związku z wojną w Ukrainie

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

Największe trudności, jakie dostrzegają PS wśród rozmaitych uwarunkowań swojego działania, to przede wszystkim brak stabilności finansowej, uwarunkowania makroekonomiczne, w tym wysoka inflacja i kryzys energetyczny oraz rozbudowana biurokracja. W następnej kolejności są to trudności w pozyskiwaniu funduszy, brak zapewnienia stabilnego zatrudnienia swoim pracownikom, a także nadmierne wymogi formalne podczas korzystania z funduszy. Inne wymienione uwarunkowania sprawiające szczególne trudności to problemy z systemem dotacji ze środków publicznych, kondycja przedsiębiorstwa po pandemii oraz krótkoterminowe granty zmuszające do poszukiwania nowych źródeł finansowania⁵⁸.

W świetle wymienionych trudności wśród uwarunkowań PS pesymistycznie wygląda ocena szans rozwoju w następnych latach, gdyż prawie 58,9% (jak widać w tabeli 1) ocenia to w ciemniejszych barwach, w stosunku do 41,1% oceniających ją jako bez zmian lub bardziej optymistycznie. Porównując z badaniem przeprowadzonym w czasie pandemii, gdzie optymistycznie szanse rozwoju oceniało 24,1%, raczej dobrze 48,5%, bez zmian 13,2%, raczej

⁵⁷ Bardzo znacząco wzrosła 6%; znacząco wzrosła 4%; wzrosła 20%.

⁵⁸ Trudności wśród uwarunkowań działania PS zostały wymienione malejąco od najwyższej liczby wybranej odpowiedzi w ankiecie.

źle 12,6%, a negatywnie 1,5%, jesteśmy świadkami zmiany trendu z optymistycznego na pesymistyczny.

Tabela 2

Ocena szans rozwoju w następnych latach

Ocena	Udział
negatywnie	13
raczej źle	45,9
bez zmian	22,8
raczej dobrze	12,2
optymistycznie	6,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

5. WPŁYW PS NA MINIMALIZACJĘ NEGATYWNYCH SKUTKÓW WOJNY W UKRAINIE

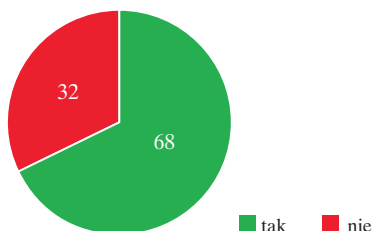
Badanie autora wykazało, że przedsiębiorstwa społeczne podejmowały dodatkowe działania na rzecz uchodźców w związku z wojną na Ukrainie. W odpowiedzi na pytanie, czy podejmowały takowe działania, 68% odpowiedziało, że tak, natomiast 32% odpowiedziało, że nie, jak widać na wykresie 3. W porównaniu z badaniem przeprowadzonym w czasie pandemii, 56% PS podjęło dodatkowe działa na rzecz odbiorców⁵⁹, stąd widać wzrost o 12% w trakcie kryzysu wojennego. Należy zaznaczyć, że brak podejmowania dodatkowych działań PS na rzecz uchodźców wynika głównie z braku możliwości ze względu na model biznesowy (34% PS) lub z braku wystarczających środków (33% PS)⁶⁰. Część PS skupiona była na społecznych działaniach poza wydarzeniami wojennymi uznając, że udzielana pomoc jest już wystarczająca (13% PS).

⁵⁹ *Ibidem*, s. 37.

⁶⁰ Jako inne przyczyny braku podejmowania dodatkowych działań na rzecz uchodźców z Ukrainy respondenci zaznaczyli odpowiedzi: brak wystarczającego wsparcia od państwa (6% PS), brak wolontariuszy (5% PS), inne (9% PS).

Wykres 3

PS które podjęły dodatkowe działania na rzecz uchodźców z Ukrainy

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

Porównując przyczyny braku podejmowania dodatkowych działań do okresu pandemii, 43% respondentów nie zakładała działań na rzecz odbiorców związku z pandemią COVID-19, 21% wskazała na brak wystarczających środków, a także 14% na brak wystarczającego wsparcia zewnętrznego⁶¹, co świadczy o zdecydowanie większej aktywizacji i zaangażowaniu PS w czasie wojny w Ukrainie. Nie każde jednak przedsiębiorstwo społeczne wręcz powinno zajmować się kryzysem uchodźczym w czasie wojny w Ukrainie czy też ostatnio podejmować dodatkowe działania na rzecz odbiorców w czasie pandemii, ponieważ często ich działalność po prostu jest skoncentrowana na innych palących problemach społecznych. PS powstają najczęściej w obszarach, gdzie⁶²:

- stopa bezrobocia jest wyższa, a trwale bezrobotni nie mają szans na znalezienie pracy,
- wadliwe struktury gospodarki nie są w stanie modernizować się o własnych siłach,
- wadliwe struktury demograficzne wskazują na trudności na rynku pracy,
- rejestruje się degradację naturalnych i kulturowych funkcji zasobów regionu,
- słabo rozwinięta infrastruktura techniczna i społeczna blokuje procesy rozwoju.

Rozkład podmiotów, które udzieliły pomocy uchodźcom z Ukrainy w wyniku podjęcia dodatkowych działań na rzecz uchodźców jest podobny do zaangażowania w pomoc uchodźcom ze strony całego społeczeństwa zaraz po ataku Rosji na Ukrainę. W ciągu pierwszych trzech miesięcy od rozpoczęcia inwazji

⁶¹ *Ibidem*, s. 41.

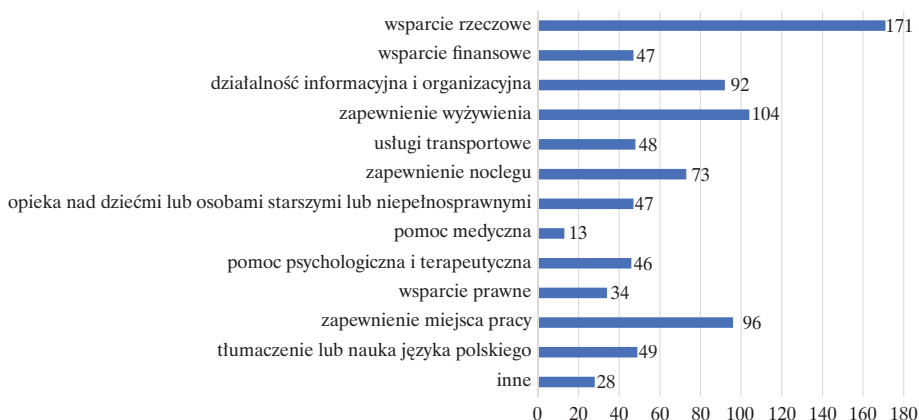
⁶² E. Florczak, T. Gardziński, *Economic transformation through social market economy and social enterprise [Transformacja gospodarcza poprzez społeczną gospodarkę rynkową i społeczne przedsiębiorstwo]*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2020, nr 3(70), s. 26.

Rosji na Ukrainę, w pomoc na rzecz uchodźców zaangażowało się 70% Polaków⁶³. Zjawisko to najważniejsze telewizje na świecie nazwały fenomenem na skalę światową. Oznacza to, że w przypadku PS usytuowanego w modelu badawczym w ładzie spontanicznym fenomenalnie spełnia swoją społeczną misję, działając na rzecz minimalizowania kryzysu, jakim jest napływ do Polski uchodźców z Ukrainy w wyniku wojny wywołanej przez Rosję. Potwierdza to również, że PS dostarczając wsparcia uchodźcom w czasie wojny w Ukrainie, może wspomagać naderwany przez wojnę ład gospodarczy w Polsce.

Na pytanie o wartość wsparcia finansowego, PS odmówiły odpowiedzi w czasie badania w pandemii, natomiast tym razem odpowiedziały 82 podmioty, co dało średnią wartość 90 tysięcy złotych⁶⁴ na jedno przedsiębiorstwo społeczne. **Z badania wynika, że średnio jedno PS pomogło niemal tysiącowi uchodźców⁶⁵. Przedsiębiorstwa społeczne znajdujące się w bazie wsparły ponad 1200 innych organizacji niosących pomoc uchodźcom.**

Wykres 4

Rodzaje wsparcia, jakiego udzieliły PS odbiorcom

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

⁶³ Ł. Baszczak, A. Kiełczewska, P. Kukołowicz, A. Wincewicz, R. Zyzik, *Pomoc polskiego społeczeństwa dla uchodźców w Ukrainy*, Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny, 2022, <https://pie.net.pl/polacy-mogli-wydac-nawet-10-mld-pln-na-pomoc-udzielana-uchodzcom-z-ukrainy-w-pierwszych-miesiacach-wojny/> [dostęp: 22.07.2023].

⁶⁴ Biorąc pod uwagę liczbę PS z bazy (tj. 2180) daje to pomoc finansową estymowaną na poziomie 196 milionów złotych. Szacunki te jednak są obciążone dużym prawdopodobieństwem błędu ze względu na małą ilość odpowiedzi.

⁶⁵ Należy zaznaczyć, że rozkład jest bardzo zróżnicowany, tzn. w mniejszości są PS, które pomogły największej liczbie uchodźców, co jednocześnie sprawia, że średnia jest wysoka.

W przypadku 81% przedsiębiorstw społecznych świadczona pomoc dla uchodźców miała miejsce w Polsce, dla 17% PS zarówno w Polsce i Ukrainie oraz 2% przedsiębiorstw społecznych pomagało w samej Ukrainie.

Rodzaje wsparcia, jakiego PS udzieliły uchodźcom, prezentuje wykres 4, wykazujący, że najczęściej podmiotów realizowało wsparcie rzeczowe, następnie przedsiębiorstwa społeczne zapewniały: wyżywienie, miejsce pracy oraz wspierały działalnością informacyjną i organizacyjną. Dla porównania z badaniem w pandemii najczęściej PS wskazały na świadczone usługi społeczne⁶⁶, następnie wsparcie rzeczowe⁶⁷, wsparcie materialne i stworzenie miejsca pracy⁶⁸ oraz wsparcie finansowe⁶⁹. Oba kryzysy charakteryzują się określonymi oczekiwaniami ludzkimi i zaspokojenie potrzeb wiąże się z konkretnym wsparciem do utrzymania egzystencji.

Jedną z kluczowych potrzeb uchodźców jest zatrudnienie. Na zadane pytanie przedsiębiorstwom społecznym czy mieli Państwo możliwość zatrudnienia uchodźców z Ukrainy, 38% odpowiedziało, że tak. Natomiast 8% PS odpowiedziało, że tak, ponieważ korzystaliśmy z programów wsparcia finansowego. 21% PS nie miało możliwości zatrudnienia uchodźców zaś 14% odpowiedziało „nie”, ze względu na brak wystarczających środków lub dostępu do nich. Zatrudnienia osób z Ukrainy nie przewidywało 14% PS a 4% wykazała inne przyczyny braku możliwości zatrudnienia uchodźców.

6. WSPARCIE PS W PODEJMOWANIU DODATKOWYCH DZIAŁAŃ NA RZECZ UCHODźCÓW

Ważnym elementem dla amortyzacji skutków wojny w postaci przyjmowania uchodźców jest wsparcie państwa. Tymczasem w Polsce nie ma spójnego systemu dotyczącego uchodźców, a nawet nie ma żadnego obozu dla uchodźców, dlatego przyjęcie tak dużej liczby jest uważane za fenomen. Znaczna część uchodźców odnalazła się dzięki przybyłym wcześniej do Polski ponad milionowi imigrantów. Pozostała część była przejmowana głównie przez organizacje pozarządowe, samorządy i polskie społeczeństwo, które przyjmowało uchodźców pod swój dach. Państwo, jednakże wyszło z inicjatywą programów wspierających podmioty ekonomii społecznej, które działają na rzecz uchodźców. Z takich programów skorzystało 28% przedsiębiorstw społecznych, przy

⁶⁶ 123 PS wskazało taką odpowiedź.

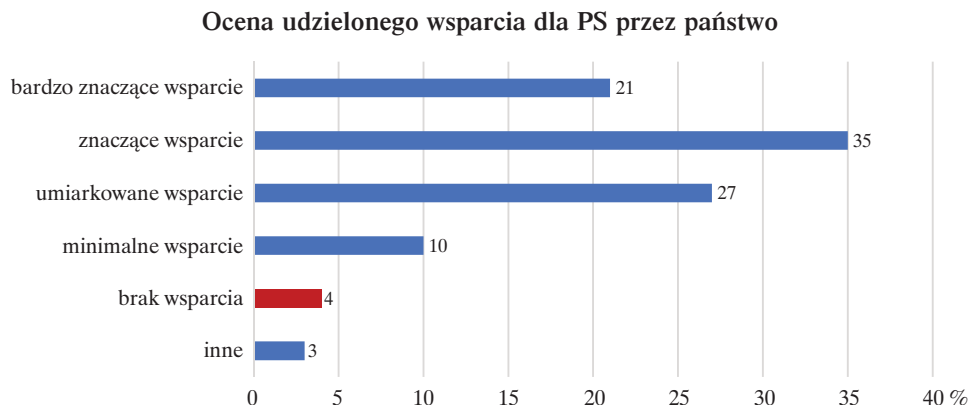
⁶⁷ 58 PS wskazało taką odpowiedź.

⁶⁸ 28 PS wskazało taką odpowiedź.

⁶⁹ 18 PS wskazało taką odpowiedź.

72% PS, które z nich nie skorzystały. Jednak, jak widać na wykresie 5, przedsiębiorstwa społeczne dobrze oceniają wsparcie państwa.

Wykres 5

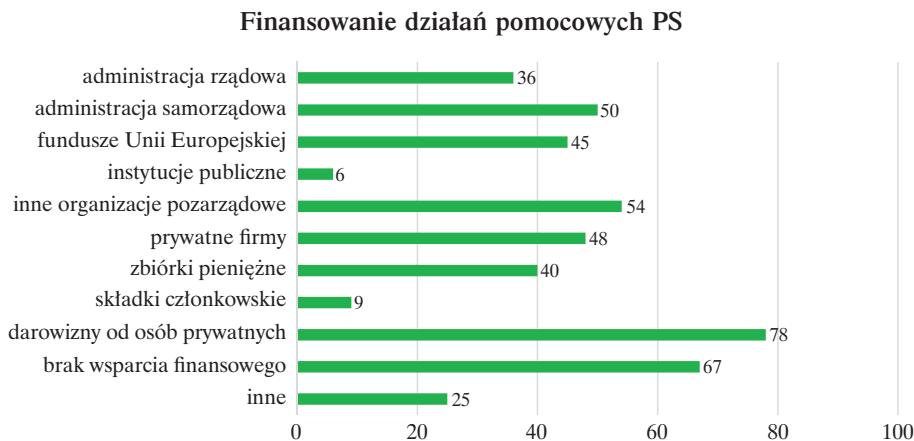

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

Zdaniem 27% respondentów względemu wzmocnieniu uległa współpraca samorządu z PS, a według 70% pozostała bez zmian, przy 3%, które uważało, że współpraca uległa osłabieniu. Trend ten potwierdza obserwacje autora o znaczącym zaangażowaniu samorządów w pomoc dla uchodźców z Ukrainy w kooperacji z podmiotami ekonomii społecznej. Dla porównania, w czasie pandemii tylko dla 13% respondentów wzmocnieniu uległa współpraca samorządu z PS, przy 18% twierdzących, że uległa osłabieniu i wreszcie 69%, którzy uznali, że pozostała bez zmian. Zatem niemal identyczna część badanych w obu badaniach odpowiedziała, że współpraca pozostała bez zmian, ale silniejszy trend wzmocnienia współpracy PS z samorządem ujawnił się dopiero podczas wojny w Ukrainie.

Działania pomocowe podejmowane przez przedsiębiorstwa społeczne na rzecz uchodźców z Ukrainy, jak widać na wykresie 6, były finansowe w największej mierze przez darowizny od osób prywatnych. Jednocześnie największa liczba przedsiębiorców społecznych wskazuje na to, że nie otrzymywali wsparcia finansowego. Następnie przedsiębiorcy społeczni wskazywali na finansowanie przez inne organizacje pozarządowe i administrację samorządową. Dla porównania, w czasie pandemii respondenci wskazywali najczęściej fundusze Unii Europejskiej, potem administrację rządową, następnie zaś samorząd lokalny i inne organizacje samorządowe. Z porównania wynika, że w czasie obu sytuacji kryzysowych rozkład finansowania działań PS jest zróżnicowany.

Wykres 6

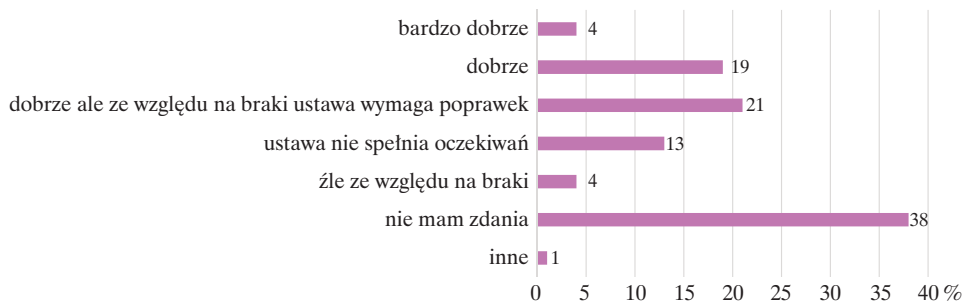

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

Działania przedsiębiorstw społecznych mogłyby być dodatkowo wsparte legislacyjnie przez państwo. Na pytanie, czy potrzebne są nowe regulacje prawne, które usprawnią wsparcie na rzecz uchodźców z Ukrainy, świadczone przez PS, 62% respondentów odpowiedziało, że tak oraz 38%, że nie. W opinii autora poza taką ustawą niezbędne jest stworzenie kompleksowego systemu wsparcia dla uchodźców. Natomiast odpowiedzi na pytanie, jak oceniają przedsiębiorcy społeczni przyjętą ostatnio ustawę o ekonomii społecznej z dnia 5 sierpnia 2022 roku, pokazuje wykres 7. Najwięcej respondentów, bo 38%, nie ma zdania co do nowej ustawy, 4% PS ocenia ją bardzo dobrze, 19% dobrze, a 21% dobrze, ale ze względu na braki ustawa wymaga poprawek. Dla 13% ustawa nie spełnia oczekiwań, a 4% ocenia ją źle.

Wykres 7

Ocena PS przyjętej ustawy o ekonomii społecznej z dnia 5 sierpnia 2022 r.

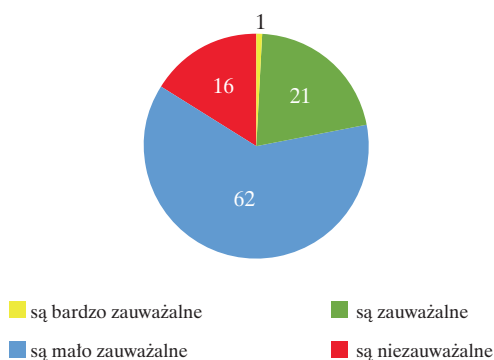
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

7. POZOSTAŁA DZIAŁALNOŚĆ I ROLA PS W POLSKIEJ GOSPODARCE

Działalność przedsiębiorstw społecznych w Polsce zaczęła odgrywać coraz większą rolę w sytuacjach kryzysowych. Na pytanie do przedsiębiorców społecznych o to, czy ich zdaniem PS odgrywają ważną rolę w łagodzeniu kryzysów we współczesnym łańdźcu gospodarczym, aż 64% stwierdziło, że tak, a 36%, że nie. Pomimo to, jak widać na wykresie 8, PS nie są zauważalne w otoczeniu gospodarczym.

Wykres 8

Zauważalność PS w otoczeniu gospodarczym

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

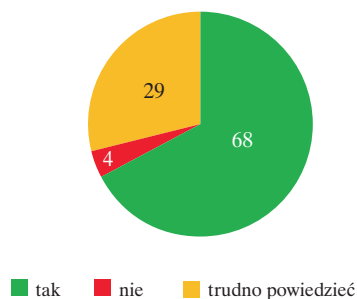
Jak się okazało w badaniu, PS angażują się nie tylko w pomoc odbiorcom w czasie pandemii i uchodźcom w czasie wojny w Ukrainie, czyli bieżących kryzysów, ale również wspierają działania na rzecz środowiska. Wśród przedsiębiorców społecznych 68% potwierdziło, że wspiera działania na rzecz ekologii, przy 32% PS, które nie wspierają tych działań. Tyle samo respondentów, bo 68%, jak widać na wykresie 9, potwierdziło również, że PS stanowi element zrównoważonego rozwoju. Dla 29% trudno powiedzieć, czy przedsiębiorstwo społeczne stanowi element zrównoważonego rozwoju, a dla 4% tak nie jest. Celem PS nie jest sam w sobie zrównoważony rozwój, ale własne cele przedsiębiorstwa społecznego mogą się wpisywać w 17⁷⁰ celów

⁷⁰ 17 celów zrównoważonego rozwoju: koniec z ubóstwem, zero głodu, dobre zdrowie i jakość życia, dobra jakość edukacji, równość płci, czysta woda i warunki sanitarne, czysta i dostępna energia, wzrost gospodarczy i godna praca, innowacyjność przemysł infrastruktura, mniej nierówności, zrównoważone miasta i społeczności, odpowie-

zrównoważonego rozwoju jak np. koniec z ubóstwem, zero głodu czy mniej nierówności społecznych.

Wykres 9

PS elementem zrównoważonego rozwoju

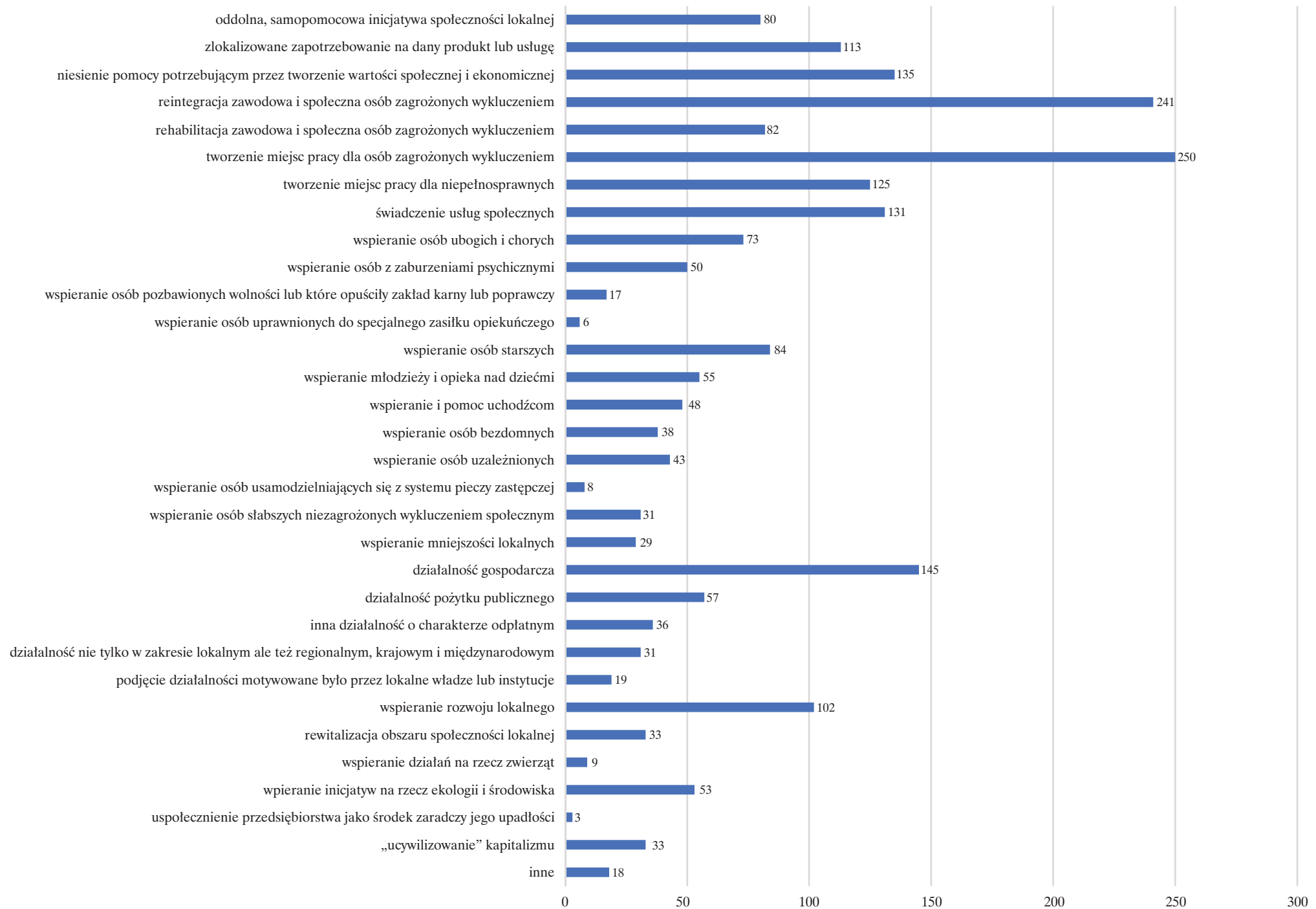

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

Cele przedsiębiorstwa społecznego określają nie tylko definicje czy ustawa o ekonomii społecznej, ale motywy założenia PS przez samych przedsiębiorców społecznych. Wykres 10 wykazuje, jakie cele wymienili w badaniu przedsiębiorcy społeczni. Celem o najważniejszym znaczeniu dla PS jest tworzenie miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem. Następnie reintegracja zawodowa i społeczna osób zagrożonych wykluczeniem oraz działalność gospodarcza jako to, co umożliwia spełnianie misji społecznej i jest jej nieodzownym warunkiem. Kolejnymi ważnymi motywami są niesienie pomocy potrzebującym przez tworzenie wartości społecznej, świadczenie usług społecznych, tworzenie miejsc pracy dla niepełnosprawnych. W następnej kolejności motywy zasługujące na uwagę to zlokalizowane zapotrzebowanie na dany produkt lub usługę świadczące o podejściu rynkowym, gdzie ważna jest konkurencyjność poprzez innowacje oraz wspieranie rozwoju lokalnego świadczące o lokalnym zakorzenieniu i działalności służącej lokalnej społeczności.

działna konsumpcja i produkcja, działania w dziedzinie klimatu, życie pod wodą, życie na lądzie, pokój, sprawiedliwość i silne instytucje, partnerstwa na rzecz celów.

Motywy działalności Przedsiębiorstw Społecznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ilościowego CAWI.

8. KOMPLEMENTARNOŚĆ KONCEPCJI PRZEDSIĘBIORSTWA SPOŁECZNEGO I SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ

W publicystyce używa się często określenia, że współczesny świat wykoleił się lub dosłownie wyskoczył z szyn i ładu społeczno-ekonomicznego⁷¹. Niewątpliwie zdarzeniem to wywołującym po pandemii jest wojna w Ukrainie, która wywołała szereg negatywnych zjawisk makroekonomicznych wymienionych na wstępie. Kryzys uchodźczy niweluje przedsiębiorczość społeczna, ale także inne podmioty. Według Kilońskiego Instytutu Gospodarki Światowej polska pomoc rządowa dla Ukrainy w styczniu bieżącego roku wyniosła 3,56 mld euro w czym 2,4 mld euro to pomoc w postaci sprzętu wojskowego⁷². Natomiast polska pomoc humanitarna dla uchodźców z Ukrainy według OECD jest na pierwszym miejscu spośród krajów UE i jej szacunki za 2022 rok wyniosły 8,36 mld euro. Po Polsce plasują się Niemcy (6,8 mld EUR), Czechy (1,96 mld EUR), Hiszpania (1,36 mld EUR) oraz Rumunia (1 mld EUR)⁷³. Ponadto Polska otrzymała 700 mln złotych z UE na wsparcie uchodźców z Ukrainy i złożyła wniosek o kolejne 200 mln⁷⁴. Jednocześnie w Polsce przebywa najwięcej (wśród państw europejskich) uchodźców (ponad 1,52 mln⁷⁵) z Ukrainy⁷⁶. Na kolejnych miejscach plasują się Niemcy z 1,02 mln, Czechy 464 tys. oraz Włochy z 165 tys. uchodźców z Ukrainy⁷⁷.

Wojna w Ukrainie i tak duże fale uchodźców wpływają nie tylko na ład gospodarczy, ale w pierwszej kolejności na bezpieczeństwo narodowe, od którego jest uzależniony ten drugi.

Pomimo wielu uzasadnionych współcześnie zastrzeżeń środowiska ekonomistów dotyczącej w szczególności polityki fiskalnej i monetarnej, trudniej jest kształtować ład gospodarczy, gdy u sąsiada trwa wojna, ale nie zwalnia to z podejmowania wysiłków na rzecz budowania ładu ekonomicznego zapisanego

⁷¹ E. Mączyńska, P. Pysz (red.), *Społeczna gospodarka rynkowa w dobie pandemii i post-pandemii*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne & Fundacja Konrada Adenauera, 2021, s. 11.

⁷² Kiloński Instytut Gospodarki, <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/> [dostęp: 26.02.2023].

⁷³ OECD, *Responding to the Ukrainian refugee crisis*, [w:] *International Migration Outlook 2022*, OECD Publishing, Paris 2022.

⁷⁴ <https://www.gov.pl/web/mswia/prawie-700-mln-zl-z-ue-na-wsparcie-dla-uchodzcow-z-ukrainy> [dostęp: 31.07.2023].

⁷⁵ 95% uchodźców w Polsce to kobiety i dzieci.

⁷⁶ <https://www.gov.pl/web/polskapomoc/polska-w-scislej-czolowce-panstw-donorow-pomocy-humanitarnej-ukrainie> [dostęp: 31.07.2023].

⁷⁷ *Ibidem*.

w artykule 20 polskiej konstytucji, który brzmi: „Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”⁷⁸. W myśl SGR i zasady subsydiarności, dopiero w sytuacji, gdy wyczerpane zostaną wszystkie możliwości samopomocy, obywatele powinni otrzymać pomoc ze strony państwa⁷⁹. W sytuacji wojny w Ukrainie napływający uchodźcy szybciej otrzymywali pomoc i wsparcie od sektora pozarządowego, samorządów oraz polskiego społeczeństwa aniżeli od państwa polskiego, ale należy podkreślić, że państwo stworzyło ramy do korzystania wśród uchodźców z osłon socjalnych, jak np. 500 plus czy dofinansowania małymi kwotami polskich obywateli przyjmujących uchodźców pod swój dach. W praktyce wszystko to oznacza, że koncepcja PS i SGR jest tym bardziej komplementarna. Cele społecznej gospodarki rynkowej oparte na wolności, odpowiedzialności, zasadzie sprawiedliwości społecznej, godności ludzkiej, zasadzie konkurencji i silnego państwa prawa, w znacznym stopniu odnoszą się do funkcji przedsiębiorstw społecznych działających również poza klasycznym łańcem społecznej gospodarki rynkowej⁸⁰.

Rezultaty pomocy uchodźcom świadczą o tym, że mamy do czynienia ze względnym wyrównywaniem dysproporcji społecznych, a tym samym z pewnym urzeczywistnieniem sprawiedliwości społecznej. W tym kontekście w świetle modelu badawczego będącego decyzyjną siatką zarządczą, PS w ramach funkcjonowania w sferze mikro realizują makroekonomiczne cele SGR, wśród których można wyróżnić następujące zbieżności⁸¹:

- aspekt społeczny – wyodrębniony zarówno w SGR i PS ze szczególnym uwzględnieniem podmiotowości człowieka,
- konkurencyjność – SGR funkcjonuje w ramach dążenia do konkurencji pełnej (efektywnej), dlatego tak istotne jest ujęcie również aspektu komercyjnego w przypadku PS, które, aby utrzymać się na rynku, muszą maksymalizować zysk niezbędny do przetrwania,

⁷⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483).

⁷⁹ M. Dahl, *Niemiecki Model Społecznej Gospodarki Rynkowej jako wzór dla polskich przemian systemowych po 1989 roku*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2015, s. 57.

⁸⁰ E. Florczak, T. Gardziński, *Social enterprise in the order of social market economy*, „International Journal of New Economics and Social Sciences”, Międzynarodowy Instytut Innowacji Nauka – Edukacja – Rozwój w Warszawie, Warszawa 2019, s. 140.

⁸¹ J. Brdulak, E. Florczak, T. Gardziński, *Prospołeczność w gospodarce jako czynnik zmian współczesnej ekonomii*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, *Rola instytucji edukacyjnych w pobudzaniu rozwoju przedsiębiorczości*, t. 17, nr 1, Wydawnictwo Naukowe UP, Warszawa–Kraków 2021, s. 153–164.

- partnerstwo i współdecydowanie w PS przejawiające się w demokratycznym zarządzaniu i kooperacji, a w SGR rozumiane jako prawdziwe partnerstwo w zakładzie pracy,
- problem nierówności społecznych jest w równym stopniu akcentowany w SGR i w PS,
- subsydiarność i pomocniczość jako oś spajająca obie koncepcje SGR i PS⁸².

PODSUMOWANIE

Autor opracowania wykazał w badaniu, że sytuacja w Polsce przedsiębiorstw społecznych w czasie wojny w Ukrainie, pogorszyła się, co deklarowało 29%. Pomimo tego stanu rzeczy przedsiębiorstwa społeczne w Polsce mają wpływ na minimalizację skutków kryzysu uchodźczego, ponieważ 68% PS podejmuje dodatkowe działania na rzecz uchodźców w związku z wojną w Ukrainie. Z badania autora wynika, że średnio jedno PS pomogło niemal tysiącowi uchodźców⁸³. Przedsiębiorstwa społeczne znajdujące się w bazie wsparły ponad 1200 innych organizacji niosących pomoc uchodźcom. Dla porównania, wg statystyk GUS w okresie od 24 lutego do 31 marca 2022 r. przeciętnie organizacja non-profit udzieliła pomocy 477 osobom fizycznym, a jej główną formą była pomoc rzeczowa i zapewnienie wyżywienia. Różnica w ilości może się brać z krótkiego okresu statystyki GUS i większego zbioru podmiotów zdefiniowanych jako PES a nie PS, których liczba jest kilkudziesięciokrotnie mniejsza. Jednakże powyższe dane jednoznacznie potwierdzają postawioną hipotezę, że przedsiębiorstwa społeczne przyczyniają się do zmniejszania negatywnych skutków kryzysu uchodźczego w czasie wojny w Ukrainie. Sektor ekonomii społecznej może nabierać coraz większego znaczenia w ciągle (z różnymi skutkami) wprowadzanym ordoliberalnym ładzie⁸⁴ społecznej

⁸² Trzeba przy tym pamiętać, że przedsiębiorstwo społeczne to podmiot „gospodarki społecznej”, którego nie należy utożsamiać ze społeczną gospodarką rynkową: J. Brdulak, E. Florczak, T. Gardziński, *Przedsiębiorstwo społeczne w kulturze odpowiedzialnego rozwoju*, [w:] S. Partycki, R. Sobiecki (red.), *Wartości i nowoczesność w strategii odpowiedzialnego rozwoju*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2017, s. 104.

⁸³ Należy zaznaczyć, że rozkład jest bardzo zróżnicowany tzn. w mniejszości są PS, które pomogły największej liczbie uchodźców, co jednocześnie sprawia, że średnia jest wysoka.

⁸⁴ Proszę nie mylić ładu gospodarczego z tzw. „nowym ładem” czy też „polskim ładem” obecnym ostatnio w przestrzeni publicznej. „Ład gospodarczy stanowią zatem stabilne formy i warunki ramowe przebiegu procesu gospodarowania, określające obowiązujące

gospodarki rynkowej. Tym sposobem komercyjne, wspierane przez państwo przedsiębiorstwo społeczne stanowić może coraz ważniejszy czynnik uspołecznienia kapitału i poprawy jakości życia społeczno-gospodarczego. Nie tylko w czasie wojny, gdyż jak zauważa G. Kołodko, gospodarka nigdy nie jest w stanie równowagi, nawet w najlepszych czasach⁸⁵. Tym samym skutki samopowielającej się akumulacji kapitału będą mogły stopniowo podlegać także uspołecznieniu⁸⁶.

BIBLIOGRAFIA

- Baszczak Ł., Kiełczewska A., Kukołowicz P., Wincewicz A., Zyzik R., *Pomoc polskiego społeczeństwa dla uchodźców z Ukrainy*, Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny, 2022, <https://pie.net.pl/polacy-mogli-wydac-nawet-10-mln-pln-na-pomoc-udzielana-uchodzcom-z-ukrainy-w-pierwszych-miesiacach-wojny/> [dostęp: 22.07.2023].
- Brdulak J., Florczak E., Gardziński T., *Przedsiębiorstwo społeczne elementem współczesnego ładu gospodarki kapitalistycznej*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2020, 2(55).
- Brdulak J., Florczak E., Gardziński T., *Przedsiębiorstwo społeczne w kulturze odpowiedzialnego rozwoju*, [w:] S. Partycki, R. Sobiecki (red.), *Wartości i nowoczesność w strategii odpowiedzialnego rozwoju*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2017.
- Brdulak J., Florczak E., Gardziński T., *Prospołeczność w gospodarce jako czynnik zmian współczesnej ekonomii*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, *Rola instytucji edukacyjnych w pobudzaniu rozwoju przedsiębiorczości*, t. 17, nr 1, Wydawnictwo Naukowe UP, Warszawa–Kraków 2021.
- Brdulak J., Florczak E., Gardziński T. (2019), *The Socialization of Capitalism through Social Enterprises*, „International Journal of Small and Medium Enterprises and Business Sustainability” 2019, vol. 2(4), s. 66–87.

reguły gry gospodarczej w ramach, których państwo, przedsiębiorstwa, gospodarstwa domowe i jednostki ludzkie podejmują decyzje i realizują działania gospodarcze” P. Pysz, *Spółeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008, s. 37.

⁸⁵ G. Kołodko, *Pandemia: praktyczne reakcje i teoretyczne pytania*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2020, nr 2(55), s. 5–14.

⁸⁶ J. Brdulak, E. Florczak, T. Gardziński, *Uspołecznienie kapitalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2019, nr 1(64), s. 78.

- Brdulak J., Florczak E., Gardziński T., *Uspołecznienie kapitalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2019, nr 1(64).
- Brdulak J., Florczak E., *Uwarunkowania działalności przedsiębiorstw społecznych w Polsce*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, 2016.
- Charycka B., Gumkowska M., Bednarek J., „Efekt mrozący”. *O kondycji rzecznictwa organizacji pozarządowych*, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2022.
- Charycka B., Gumkowska M., Bednarek J., *Kondycja organizacji pozarządowych Trendy 2002–2022*, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2022.
- Charycka B., Gumkowska M., Bednarek J., „Ufamy, ale...” *Polki i Polacy o organizacjach pozarządowych. Raport z badań 2023*, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2023.
- Charycka B., Gumkowska M., *Praca w pandemii. Raport z badań organizacji pozarządowych 2020/2021*, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2021.
- Charycka B., Gumkowska M., *Rok w pandemii. Raport z badań organizacji pozarządowych 2020/2021*, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2021.
- Charycka B., Gumkowska M., 2020. *Organizacje pozarządowe wobec pandemii. Raport z badań*, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2020.
- Dahl M., *Niemiecki Model Społecznej Gospodarki Rynkowej jako wzór dla polskich przemian systemowych po 1989 roku*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2015.
- Defourny J., *Od trzeciego sektora do przedsiębiorstwa społecznego*, [w:] J.J. Wygnański, *Antologia kluczowych tekstów. Przedsiębiorstwo społeczne*, Warszawa: FISE, 2008.
- Eucken W., *Podstawy polityki gospodarczej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005.
- Florczak E., Gardziński T., *Social enterprise in the order of social market economy*, „International Journal of New Economics and Social Sciences”, Międzynarodowy Instytut Innowacji Nauka – Edukacja – Rozwój w Warszawie, Warszawa 2019.
- Florczak E., Gardziński T., *Economic transformation through social market economy and social enterprise [Transformacja gospodarcza poprzez społeczną gospodarkę rynkową i społeczne przedsiębiorstwo]*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2020, nr 3(70).
- Gajewski M., *Badanie potrzeb finansowych i pozafinansowych w sektorze ekonomii społecznej oraz usług społecznych i zdrowotnych*, Serock: Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej 2020.

- Gardziński T., Łabenda A., *Spółdzielnia socjalna jako dynamicznie powstające przedsiębiorstwo społeczne*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2020, nr 2(69).
- Gardziński T., *Przedsiębiorczość społeczna w pandemicznym ładzie gospodarki rynkowej*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2021, nr 3(60).
- Gardziński T., *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce w czasie pandemii*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2022, nr 2(73).
- Gardziński T., *Przedsiębiorstwo społeczne w walce z wpływem COVID-19 na ład gospodarczy*, [w:] A. Chojan, M. Dahl, E. Florczak (red.), *Europa w czasie pandemii COVID-19*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2021.
- Gardziński T., *Metodologia teorii ładu społeczno-gospodarczego w zarządzaniu przedsiębiorstwem społecznym*, [w:] M. Dahl, E. Florczak (red.), *Prospołeczność w życiu społeczno-gospodarczym w XXI wieku*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, 2021.
- GUS, *Kondycja podmiotów ekonomii społecznej w latach 2017–2021*, <https://bip.stat.gov.pl/dzialalnosc-statystyki-publicznej/projekty-unijne-w-statystyce/zintegrowany-system-monitorowania-sektora-ekonomii-spoecznej-zsmses/wyniki-badan/> [dostęp: 16.07.2023].
- GUS, *Podmioty gospodarki społecznej w 2021*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/podmioty-gospodarki-spoecznej-w-2021-r-wyniki-wstepne,23,1.html> [dostęp: 16.07.2023].
- GUS, *Rachunek satelitarny gospodarki społecznej dla Polski za 2018 r.*, Warszawa 2021, <https://bip.stat.gov.pl/dzialalnosc-statystyki-publicznej/projekty-unijne-w-statystyce/zintegrowany-system-monitorowania-sektora-ekonomii-spoecznej-zsmses/wyniki-badan/rachunek-satelitarny-gospodarki-spoecznej-dla-polski-za-2018-r/> [dostęp: 6.02.2022].
- GUS, *Udział podmiotów ekonomii społecznej w świadczeniu usług społecznych w latach 2019–2021*, <https://bip.stat.gov.pl/dzialalnosc-statystyki-publicznej/projekty-unijne-w-statystyce/zintegrowany-system-monitorowania-sektora-ekonomii-spoecznej-zsmses/wyniki-badan/udzial-podmiotow-ekonomii-spoecznej-w-swiadczeniu-uslug-spoecznych-w-latach-2019-2021/> [dostęp: 6.08.2023].
- GUS, *Zaangażowanie podmiotów gospodarki społecznej w pomoc w związku z działaniami wojennymi na terytorium Ukrainy (24.02.–31.03.2022 r.)*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/zaangazowanie-podmiotow-gospodarki-spoecznej-w-pomoc-w-zwiazku-z-dzialaniami-wojennymi-na-terytorium-ukrainy-24-02-31-03-2022-r-,21,1.html> [dostęp: 6.02.2022].

- <https://www.gov.pl/web/mswia/prawie-700-mln-zl-z-ue-na-wsparcie-dla-uchodzcow-z-ukrainy> [dostęp: 31.07.2023].
- <https://www.gov.pl/web/polskapomoc/polska-w-scislej-czolowce-panstw-donorow-pomocy-humanitarnej-ukrainie> [dostęp: 31.07.2023].
- Kiloński Instytut Gospodarki Światowej <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/> [dostęp: 26.02.2023].
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483).
- Kurleto M.H., *Model Przedsiębiorstwa Społecznego*, Warszawa: Difin, 2016.
- Mączyńska E., Pysz P. (red.), *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, Warszawa: PTE, 2010.
- Mączyńska E., Pysz P. (red.), *Społeczna Gospodarka Rynkowa, Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, Warszawa: PTE, 2003.
- Mączyńska E., P. Pysz (red.), *Społeczna gospodarka rynkowa w dobie pandemii i postpandemii*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne & Fundacja Konrada Adenauera, 2021.
- OECD, *Responding to the Ukrainian refugee crisis*, [w:] *International Migration Outlook 2022*, OECD Publishing, Paris 2022.
- Pysz P., Grabska A., Moszyński M., *Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji – dryf ładu czy jego doskonalenie?* Warszawa: PTE, 2014.
- Pysz P., *Społeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Rejestr Jednostek Pomocy Społecznej – Przedsiębiorstwa Społeczne, https://rjps.mrips.gov.pl/RJPS/RU/start.do?id_menu=59 [dostęp: 18.07.2023].
- Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych „*Badanie w kontekście kryzysu przedsiębiorstw społecznych, wywołanym epidemią wirusa SARS-CoV-2*”, Konin 2020.
- Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych, *Badanie potencjału podmiotów ekonomii społecznej w kontekście usług dla uchodźców z Ukrainy*.
- Sulmicki P., *Planowanie i zarządzanie gospodarcze*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1978.
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (Dz.U. z 2022 r. poz. 1812).
- Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, *Inwazja Rosji na Ukrainę. Społeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny. Raport roboczy Katedry Polityki Społecznej*, Warszawa 2022.

PRZEDSIĘBIORSTWA SPOŁECZNE W POLSCE W CZASIE WOJNY W UKRAINIE

Streszczenie

Podjętym przez autora problemem badawczym jest działalność przedsiębiorstw społecznych, które pomimo negatywnego oddziaływania wojny w Ukrainie mają pozytywny wpływ na minimalizację skutków kryzysu uchodźczego. Celem opracowania jest weryfikacja hipotezy, że przedsiębiorstwo społeczne usytuowane w ładzie społecznej gospodarki rynkowej może niwelować skutki kryzysu, podejmując dodatkowe działania na rzecz uchodźców w związku z wojną w Ukrainie. Przesłanką do podjęcia tematu badawczego była występująca w literaturze przedmiotu luka badawcza w zakresie łączenia tych dwóch prospołecznych koncepcji i oceny tego, jak przedsiębiorstwo społeczne może uzupełniać oddolnie braki wynikające ze słabości ładu społecznej gospodarki rynkowej w Polsce. Do weryfikacji hipotezy autor posłużył się badaniem przeprowadzonym na potrzeby dysertacji doktorskiej, trwającym od dnia 2 kwietnia 2023 r. do dnia 31 lipca 2023r. Przedmiotem badania było 378 podmiotów z bazy 2180 przedsiębiorstw społecznych. Kluczowym wnioskiem z przeprowadzonego badania jest to, że przedsiębiorstwa społeczne odczuwające skutki wojny w Ukrainie są również w stanie minimalizować jej skutki, pomagając uchodźcom.

Słowa kluczowe: wojna w Ukrainie, kryzys uchodźczy, przedsiębiorstwo społeczne, ład gospodarczy, społeczna gospodarka rynkowa

SOCIAL ENTERPRISES IN POLAND DURING THE WAR IN UKRAINE

Abstract

The research problem undertaken by the author is the activity of social enterprises, which, despite the negative impact of the war in Ukraine, have a positive impact on minimizing the effects of the refugee crisis. The aim of the article is to verify the hypothesis that a social enterprise situated in the order of a social market economy can mitigate the effects of the crisis by taking additional measures for refugees in connection with the war in Ukraine. The premise for undertaking the research topic is the research gap in the literature in the field of combining these two pro-social concepts and

assessing how a social enterprise can fill the bottom-up gaps resulting from the weakness of the order of the social market economy in Poland. To verify the hypothesis, the author used a study for the purposes of the doctoral dissertation carried out from April 2, 2023 to July 31, 2023. The subject of the study was 378 entities from the database of 2,180 social enterprises. The key conclusion of the study is that social enterprises affected by the war in Ukraine are also able to minimize its effects by helping refugees.

Keywords: war in Ukraine, refugee crisis, social enterprise, economic order, social market economy

Cytuj jako:

Gardziński T., *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce w czasie wojny w Ukrainie*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2023, nr 1(76), s. 92–126. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.05/t.gardzinski

Cite as:

Gardziński T. (2023). ‘Social enterprises in Poland during the war in Ukraine’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(76), 92–126. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.05/t.gardzinski

THE EUROPEAN GREEN DEAL IN ENERGY SECTOR: CHALLENGES AND POSSIBILITIES FOR POLAND AND POST-WAR UKRAINE

DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.06/g.trypolska

INTRODUCTION

According to the IPCC Sixth Assessment Report, having the present level of CO₂ emissions, humanity will burn its carbon budget as early as 2030, beyond which the target of 1.5°C will be impossible to reach¹. Therefore, countries are to take urgent measures to decrease their carbon emissions by all means, especially bearing in mind that reducing the emissions may require significant investments in energy, industry, transport, and agriculture, as well as changes in consumer choices of people in their everyday life. Global climate change has become essential for the EU to review all regulatory policies related to greenhouse gas (GHG) emissions. The EU has set itself the goal of becoming the first carbon-neutral continent by 2050². Over the

* Galyna Trypolska – SGH Warsaw School of Economics, Department of Economic Geography SO “Institute for Economics and Forecasting, UNAS”, Sector of Energy Modelling, e-mail: g.trypolska@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8830-7036.

¹ IPCC (2022). Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/> (access: 07.07.2022).

² Orsted (2020). European Green Deal. How offshore wind can help decarbonise Europe, <https://orstedcdn.azureedge.net/-/media/www/docs/corp/com/about-us/whitepaper/orsted-paper-green-deal-for-europe-web.aspx?la=en&rev=1e6257083f004039839d62aed6b4b8cc&hash=9EA78AC30C5BC12DF6402029E43C5CD3> (access: 07.07.2022).

last fifteen years, the EU's framework climate policy has been revised several times, mainly to tighten the latter. The number of programmes and packages aimed at significant CO₂ reduction, coupled with innovative development of economy increases, is aggravated in the light of the Russia-Ukraine war of 2022, when Russia, being a major fossil fuels supplier to the EU, resorts to reducing natural gas supplies as leverage to ease sanctions.

This article aims to consider the evolution of the EU energy policies that evolved into the European Green Deal (EGD), the impact of the Russia-Ukraine war on the EU energy policies, and review the challenges for Poland, as well as the potential role of post-war Ukraine in the EGD.

1. EVOLUTION OF THE EU ENERGY LEGISLATION

The EGD's main regulatory precondition for introducing changes in the energy sector was the Fourth Energy Package – the “Winter Package: Clean Energy for All Europeans” (2016). It provides several proposals to reform the European energy market. They are aimed at amending the legislation on the energy market and climate legislation, as well as proposing new measures. New directives on integrating climate goals into a new market design were introduced. In particular, the Renewable Energy Directive 2009/28 (RED), repealed by RED II Directive (2018/2001/EU)³, the Energy Efficiency Directive 2012/27 (EED), and the 2018/1999 Governance Regulation have been completely revised. The new RED II Directive entered into force for the EU countries in December 2018. The European Commission estimates that implementing the Fourth Energy Package provisions will create 900,000 new jobs in the EU, mainly in small and medium-sized enterprises⁴.

Regulation (EU) 2018/1999 on the Governance of the Energy Union and Climate Action was the first basis for implementing the Fourth Energy Package. The Regulation sets out the political process in which the Member States and the European Commission must work together to achieve the objectives set. The idea is to create a management system that would ensure

³ EC (2018). Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0082.01.ENG&toc=OJ:L:2018:328:TOC (access: 07.07.2022).

⁴ EC (2019). European Commission, Directorate-General for Energy, *Clean energy for all Europeans*, Publications Office, <https://data.europa.eu/doi/10.2833/9937> (access: 07.07.2022).

the convergence of national and European goals while providing flexibility to adapt to specific national circumstances and needs. Each Member State must develop a national energy and climate plan for 2021–2030. These plans should cover five dimensions of the European Union’s strategy: energy security; research, innovation, and competitiveness; domestic energy market; energy efficiency; and carbon-free energy. The Member States must also ensure the effective contribution of all actors (investors, citizens, and local and regional organisations) to the process. The implementation of the plans will be the subject of a biennial progress report prepared by the Member States under the supervision of the European Commission.

In 2016, the EU announced that it aims to increase energy efficiency by 20% by 2020. Revised Energy Efficiency Directive (Directive (EU) 2018/2002 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 amending Directive 2012/27/EU on energy efficiency) introduced a new energy efficiency target for the Member States: energy efficiency in the EU should increase by at least 32.5% by 2030. The Directive strengthened the rules on metering for individual energy consumption and billing for thermal energy (energy consumers in apartment buildings have the right to receive information on their energy consumption more regularly).

The RED II Directive’s overall EU target for renewable energy consumption by 2030 should be 32%. Progress towards national targets is measured every two years when the EU countries publish national progress reports on renewable energy. This Directive sets a specific target for the transport sector: at least 14% of the energy consumed by road and rail by 2030 must come from renewable sources. RED II defines several criteria for the sustainability of raw materials and greenhouse gas emissions, which must be met by liquids used in transport to be included in the overall target of 14% and be eligible for financial support from the state. RED II introduces sustainability criteria for wood biomass and GHG emission criteria for solid and gaseous fuels from biomass. The European Commission may review and update GHG emissions as technology improves.

Requirements are also set for the consumption of advanced biofuels, i.e. biofuels made from non-food raw materials. Within 14% of this transport target, there is a specific target for advanced biofuels: at least 0.2% in 2022, at least 1% in 2025, and at least 3.5% in 2030. It is not easy for motor biofuels from food and feed crops (first generation) to reduce greenhouse gas emissions significantly. Hence, the RED II Directive imposes a 7% cap on such biofuels and must be withdrawn from the market by 2030. To avoid indirect land-use change (ILUC), which is accompanied by the release of

CO₂ caused by the need to produce biofuels, criteria for the sustainability of raw materials are set, as well as limit values for biofuels from different types of raw materials. In this case, biofuels that do not reduce CO₂ emissions (generation I) can be imported and used. Still, it will not be taken into account for the purpose of energy consumption from renewable sources in transport. Raw materials for biofuels are divided into high and low-risk ILUC fuels. The share of biofuels and bioliquids for transport, if produced from food and feed crops, should be no more than one percentage point higher than the share of such fuels in final energy consumption in the transport sector in 2020 in an EU Member State, with a maximum of 7% of final energy consumption in the road and rail transport sectors in this State. Fuels produced from high-risk raw materials ILUC are subject to restrictions. From 2024 to the end of 2030, this limit will gradually decrease to 0%. Electricity on transport will be credited with a factor of 4 (energy content) if used in cars and 1.5 on the railway. Biofuels can also be used in aviation and water transport but are not required. Second-generation biofuels will be credited with a factor of 1.2. According to the RED Directive, Poland's target for the share of renewable energy in gross final energy consumption is 15% in 2030⁵.

The European Commission has decided to achieve a carbon-neutral economy by 2050, which means that net carbon emissions should be zero. The European Green Deal (EGD) was adopted to achieve carbon neutrality. The provisions of the EGD are embodied in the European Climate Law⁶, which entered into force on 29 July 2021. The law sets a legally binding target of 2050 net-zero greenhouse gas emissions. The EU institutions and the Member States are obliged to take the necessary measures at the EU and national levels to achieve this goal. The law includes measures to monitor progress and adjust our actions in line with existing systems, such as the management process of Member States' national energy and climate plans, regular reports from the European Environment Agency, and the latest scientific data on the effects of climate change. Progress will be reviewed every five years according

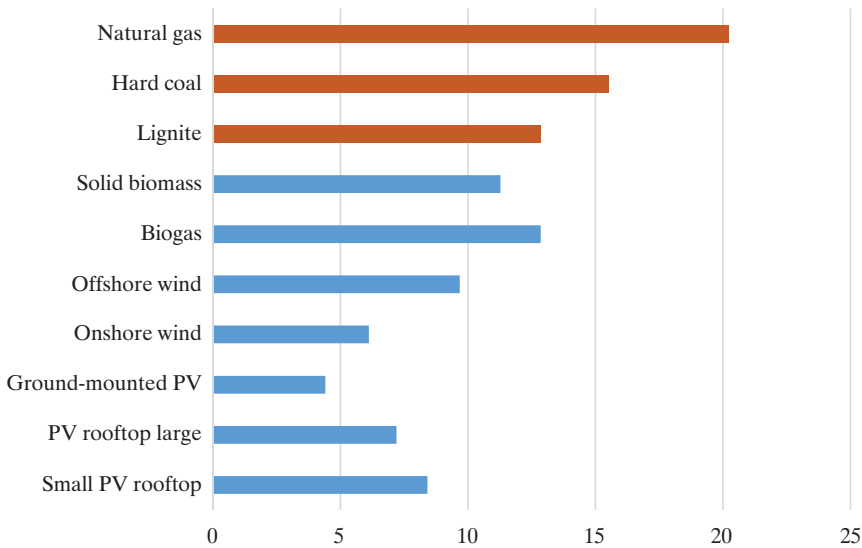
⁵ EEA (2021). Technical background document. Accompanying the report. Trends and projections in Europe 2021. European Environment Agency, <https://www.eea.europa.eu/publications/trends-and-projections-in-europe-2021/technical-background-document/view> (access: 07.07.2022).

⁶ EC (2021a). Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119> (access: 07.07.2022).

to a global analysis under the Paris Agreement. The Climate Act also sets out the steps needed to achieve the 2050 target: a new 2030 target to reduce net greenhouse gas emissions by at least 55% compared to 1990 levels. It is expected that economic growth will be achieved, inter alia, by introducing new technologies such as renewable energy, hydrogen, and fuel cells and using sustainable development principles in industrial production and services. To make the energy transition in the EU, electricity consumption must increase by 150% compared to 2017. Increased energy from RES is economically feasible because, due to relatively inexpensive borrowed capital and the high cost of CO₂ emissions, the Levelized Cost of electricity from RES in the EU is lower than energy from fossil fuels (Fig. 1).

Figure 1

Levelized Cost of electricity from different sources of energy in Germany in 2021, EURcent/kWh

Source: Fraunhofer ISE (2021) Levelized cost of electricity renewable energy technologies, <https://www.ise.fraunhofer.de/en/press-media/press-releases/2021/levelized-cost-of-electricity-renewables-clearly-superior-to-conventional-power-plants-due-to-rising-co2-prices.html#:~:text=Forecasts%20show%20that%20in%202021,€100%2Ft%20in%202030> (access: 07.07.2022).

The proposed budget of the European Commission is EUR 1.8 trillion, and the private sector should invest another EUR 1 trillion. Of these EUR 1.8 trillion, EUR 750 billion will be provided as an incentive package to

address the negative economic consequences of the COVID-19 pandemic, and EUR 1.05 trillion will be provided during 2021–2027⁷.

A practical financial element in the EU has been the Investment Plan for Europe (the so-called Juncker Plan), consisting of the European Fund for Strategic Investments. Public funds are used as leverage to secure private investment. Energy (energy efficiency, renewable energy, and infrastructure) received the most significant expenditures. Of the total EUR 371.2 billion investment approved since its inception in 2014/15, approximately 19% went to energy projects. That allowed more than 8.2 million Europeans to receive energy from RES and to install smart electricity and gas meters in 28 million homes. During the financial period 2014–2020, 20% of spending in the EU was on climate-related activities. In the EU budget for 2021–2027, the European Commission proposed a target of at least 25% of the total EU spending on climate change, including the transition to clean. The R&D budget will increase to almost EUR 100 billion under Horizon Europe, of which around EUR 15 billion will be spent on energy, mobility, and climate research⁸.

To achieve climate neutrality by 2050, there is a kind of intermediate goal, mainly to reduce greenhouse gas (GHG) emissions by 55% by 2030. This is a very ambitious goal, as the latest climate plans of the Member States provide for a reduction in emissions by only 40%. Emissions will be reduced mainly due to the energy sector, including using energy from renewable sources and ceasing coal use. Even more significant growth of intermittent energy sources, such as wind and solar power, in the electricity balance highlights the problems of energy system flexibility and the need for energy storage technologies. To achieve this goal (reduction of GHG emissions by 55% by 2030), a plan to achieve it, called the Fit for 55 package, was presented in July 2021. The latter is a set of proposals to revise and update the EU legislation and implement new initiatives to ensure that the EU policies align with the climate goals agreed by the Council and the European Parliament. The proposed Fit for 55 package aims to bring the EU legislation in line with the 2030 emission reduction target. The package primarily concerns energy, transport, the environment, and the financial system⁹.

The European Commission has proposed a comprehensive set of changes to the existing EU ETS, which should lead to an overall reduction in emissions in the relevant sectors by 61% by 2030 compared to 2005. This will include

⁷ EC (2019) European Commission, Directorate-General for Energy..., *op. cit.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem.*

emissions from maritime transport; emission permits for aviation and the sectors covered by the Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) will be paid; a global compensation and emission reduction scheme will be introduced; funding for the modernization fund and the innovation fund will be increased.

The European Commission is also proposing to create a new autonomous emissions trading system for the buildings and road transport sector to support Member States in achieving their national targets according to the distribution of countries' contributions cost-effectively. This proposal will reduce GHG emissions by 43% in these sectors by 2030 compared to 2005¹⁰.

For non-ETS sectors, as well as LULUCF regulation (land use, land-use change, and forestry), it is proposed to achieve GHG emission reductions at the EU level from 29% to 40% compared to 2005 and to update national targets. EU members. The RED II will be revised. The proposal is to increase the current target by 32% to at least 40% in the energy balance by 2030. The introduction or improvement of sectoral sub-objectives and measures in different sectors is envisaged, focusing on sectors where progress on integrating renewable sources is insufficient (transport, buildings, and industry). The Energy Efficiency Directive will also be revised to increase the current energy efficiency target from 32.5% to 36% for final energy consumption and up to 39% for primary energy consumption. Particular attention will be paid to increasing annual energy-saving commitments in public sector buildings, and measures will be taken to protect vulnerable consumers (i.e. addressing energy poverty).

Significant changes are envisaged in the transport sector; in particular, legislation will be revised to accelerate the development of charging infrastructure for refueling or refueling vehicles with alternative fuels and to provide alternative energy supply for ships in ports and aircraft. The proposal applies to all modes of transport and includes objectives for infrastructure development aimed at improving user comfort. Standards for CO₂ emissions from cars and trucks need to change. Compared to the 2021 target, from 2030, they should be reduced by 50% for passenger cars and 50% for minibusses, and from 2035 they should be reduced by 100% for both passenger cars and minibusses. It means that from 2035, production of vehicles with internal combustion engines will not be possible.

¹⁰ CEU (2021) Fit for 55 package. Brussels, 6 December 2021 (OR. en) 14585/21. Council of the European Union, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14585-2021-INIT/en/pdf> (access: 07.07.2022).

In this case, cars with biomethane will be at a disadvantage, but the relevant European associations are currently working to improve the legislation. Renewable and low-carbon fuels should be used in maritime transport so that the carbon content of fuels should be reduced by 75% by 2050. Despite progress in recent years, the maritime sector is still almost entirely dependent on fossil fuels and is a significant source of greenhouse gases.

The creation of a Social Climate Fund is planned, which would provide for the allocation of EUR 72.2 billion for 2025–2032 to address the uneven impact of the emissions trading system for the transport sector and buildings. The EU Member States will develop Social Climate Plans. The Fund will support vulnerable groups such as households, micro-enterprises, and transport users, as well as increase the energy efficiency of buildings, decarbonization of heating and cooling systems in buildings, greater integration of energy from renewable sources, mobility and access to zero-emission and low-emission transport¹¹.

The individual EU Member States may set even more ambitious climate targets. For example, Germany has pledged to achieve carbon neutrality by 2045. The new law strengthens the intermediate goal of reducing greenhouse gas emissions from 55% to 65% by 2030 compared to 1990. By 2040, a new intermediate target is applied – to reduce greenhouse gas emissions by 88%. The lion's share of the additional reduction will fall on energy and industry. The law also sets specific climate targets for each year after 2030. The law also includes natural carbon sinks (forests and peatlands), which are already essential and whose importance will increase even more after 2050, as Germany plans to achieve negative emissions with the help of these absorbers. It should be noted that the share of energy from RES was not revised¹².

In July 2022, the EU officially recognized natural gas and nuclear energy as those compliant with the EU Green Taxonomy (introduced in 2020¹³),

¹¹ EC (2021b) Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a Social Climate Fund. COM (2021) 568 final 2021/0206 (COD), https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/social-climate-fund_with-annex_en.pdf (access: 07.07.2022).

¹² LOC (2021) Germany: Amendment of Climate Change Act Codifies Climate Neutrality Goal by 2045. Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2021-09-28/germany-amendment-of-climate-change-act-codifies-climate-neutrality-goal-by-2045/> (access: 07.07.2022).

¹³ EC (2020c). Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable

provided that nuclear energy will have its waste processing. The respective provision will be enacted in 2023. Still, it will have long-term consequences for the development of nuclear energy globally with its pros and cons, as well as will jeopardize the ambitions to decrease the EU's attempts to reduce its dependence on imported Russian natural gas, as well as on nuclear energy through Russian "Rosatom"¹⁴. In our opinion, this decision will also change the entire economics of hydrogen output, postponing the wide-scale deployment of green hydrogen, but this question requires further studies.

2. IMPACT OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR ON THE EU ENERGY POLICY

The EU Commissioner for Energy, K. Simson, pointed out: "Russia's invasion of Ukraine has aggravated the security of supply situation and driven energy prices to unprecedented levels"¹⁵, meaning that the Russia-Ukraine war has affected not only Ukrainians but many other countries as well, at least through growing energy prices, which, in turn, were mitigated by the "Energy Prices Toolbox" since October 2021, partially lowering the energy bills of 70 million households across Europe¹⁶. As of late June 2022, many OECD countries have refused to use Russian natural gas and oil or impose an embargo on it as a part of punishing sanctions. Until July 2022, the EU, as a whole, was the primary buyer of Russian fossil fuels, whereas Russia was one of the major suppliers of fossil fuels to the EU (Fig. 2).

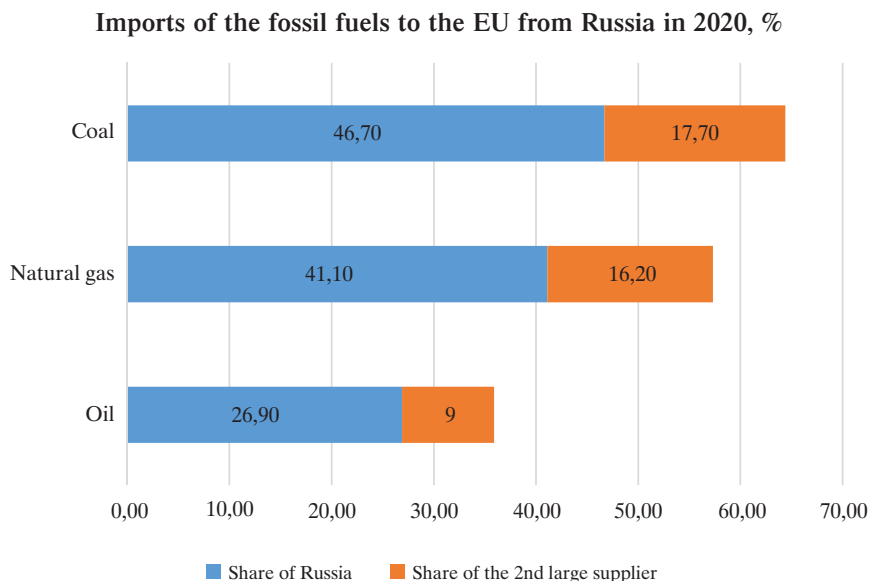
investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0852&from=EN> (access: 11.07.2022).

¹⁴ Greenpeace (2022). How Russian Companies Lobbied for the EU Taxonomy to Include Fossil Gas and Nuclear Energy, <https://cdn.greenpeace.fr/site/uploads/2022/05/How-Russian-Companies-Lobbied-For-the-EU-Taxonomy-To-Include-Fossil-Gas-Nuclear-Energy-1.pdf> (access: 11.07.2022).

¹⁵ EC (2022). REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM/2022/108 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A108%3AFIN> (access: 07.07.2022).

¹⁶ *Ibidem*.

Figure 2

Source: Eurostat (2022). Imports of oil and petroleum products by partner country, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ti_oil/default/table?lang=en (access: 11.07.2022).

Together with the USA and Canada's Russian oil ban, by 5 February 2023, 43% of Russian oil exports will be banned. The impact of these restrictions will be assessed based on the results of 2023 and will be long-lasting. IEA¹⁷ indicates that the reliance of the EU on natural gas from Russia was only increasing during the last decade (Fig. 3).

Russia's fossil fuel industries make 40% of its federal budget and 60% of its exports¹⁸. In the EU, Russian natural gas is used mainly in the residential sector (to heat homes). The latter demand could be covered by heat pumps¹⁹,

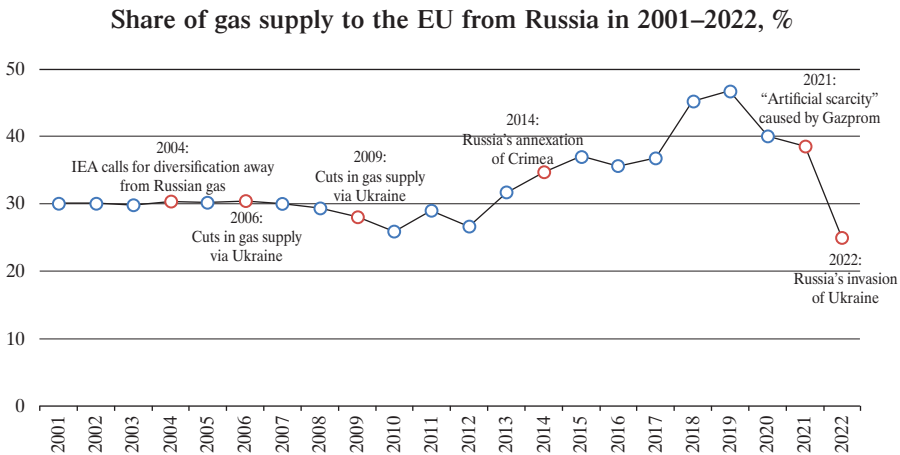
¹⁷ IEA (2022a). Gas Market Report, Q3-2022 including Gas 2022 medium-term forecast to 2025. International Energy Agency, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/c7e74868-30fd-440c-a616-488215894356/GasMarketReport%2CQ3-2022.pdf> (access: 09.07.2022).

¹⁸ Ecoaction (2022). Ukrainian CSO statement to world leaders: Implement Fossil Fuel Non-Proliferation Treaty. Ecoaction, <https://en.ecoaction.org.ua/ukrainian-cso-statement-to-world.html> (access: 07.07.2022).

¹⁹ J. Murray (2020). Heat pumps, not hydrogen, key to decarbonise UK heating. Energy Monitor, <https://www.energymonitor.ai/sectors/heating-cooling/heat-pumps-not-hydrogen-key-to-decarbonise-uk-heating> (access: 07.07.2022).

which would require about 1 TWh of electricity per year²⁰. The EU has decided to cut Russian natural gas imports by two-thirds starting in 2022²¹. As a result, in June 2022, the liquified natural gas from the US overtook Russian piped gas in the EU imports, according to IEA 2022a.

Figure 3

Source: IEA (2022a). Gas Market Report, Q3-2022 including Gas 2022 medium-term forecast to 2025. International Energy Agency, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/c7e74868-30fd-440c-a616-488215894356/GasMarketReport%2CQ3-2022.pdf> (access: 09.07.2022).

Russian natural gas imports to the EU could be cut to as much as 2/3 of the volume, equivalent to 101 billion m³ per year²². The study indicates that the EU could stop importing natural gas from Russia in 2025, which is two years earlier than anticipated before, by fulfilling the Fit for 55 package provisions aimed at enhanced energy efficiency and increased use of renewables so that annual gas consumption in the EU would decrease by 100 billion m³ per year by 2030²³. New natural gas infrastructure is not required (including the Nord Stream-2 pipeline). More than that, coal use decline would gradually

²⁰ Bellona (2022a). Using REPowerEU to its full potential, <https://bellona.org/publication/using-repowereu-to-its-full-potential> (access: 07.07.2022).

²¹ EC (2022). REPowerEU: Joint European Action for more affordable..., *op. cit.*

²² Bellona (2022b). EU can stop Russian gas imports by 2025: Accelerating clean energy avoids fossil lock-in. Bellona, Ember, E3G, Regulatory Assistance Project, https://9tj4025ol53byww26jdkao0x-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/Briefing_EU-can-stop-Russian-gas-imports-by-2025.pdf (access: 07.07.2022).

²³ EC (2022). REPowerEU: Joint European Action for more affordable..., *op. cit.*

reduce, as the Fit for 55 package anticipated, without compromising the EU Green Deal even in the short run. To reach it, a special plan, REPowerEU, was developed²⁴. It anticipates the increased use of renewables and a way to use renewables for hydrogen output. Should the plan's provisions be fulfilled, it would allow for avoiding up to 170 billion m³ of natural gas a year. REPowerEU anticipates the installation of 80 GW of wind and solar facilities for green hydrogen output, as 20 million tons of hydrogen substitute 50 billion m³ of natural gas. Having that done, the cumulative installed capacities of solar and wind energy will reach 980 GW combined (280 GW of solar, 260 GW of wind, and 80 GW of dedicated wind and solar for hydrogen output)²⁵. It also addresses the growing energy prices by establishing retail prices for households and micro-enterprises. The EU State Aid rules will be adopted in countries to support the companies affected by growing prices. The plan also tackles the issue of gas supply reliability, demanding to have the EU gas storage 90% full by the first of October of each year²⁶. In the EU, more than others, some countries were reluctant to introduce the Russian fossil fuels embargo. Apart from political reasons, one of the main rationales for the continuation of the purchase of Russian fossil fuels is the attempt to avoid the devastating impact on the economy of the EU through spiked prices for energy carriers and inflation. However, Chepeliev et al. 2022 show that after the Russian fossil fuels ban, the real income of households may drop by 1.7%, and energy prices may grow by 11%. The impact on households will not be homogenous; thus, subsidies and other forms of support are needed for the most vulnerable groups. Should energy efficiency measures be applied, coupled with increased renewables use, the EU will be entirely on track with its Green Deal agenda due to CO₂ emissions reduction and lowering the carbon price to EUR 40/t CO₂. The impacts of the fossil fuels ban on Russia will be devastating: by 2030, real income loss for Russia will reach USD 1.1 trillion, and real revenue loss will reach USD 1.4 trillion.

Political reasons and the inclusion of nuclear energy in the EU Green taxonomy will lead to the renaissance of nuclear energy globally and may spur the development of small nuclear reactors technology. For instance, Belgium is considering extending its nuclear power plant lifetime. In 2003, the country passed a law to end nuclear generation by 2025. However, with

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Bellona (2022a). Using REPowerEU..., *op. cit.*

²⁶ M.L. Lagana (2022). REPOWER: A European Plan for a More Affordable, Secure and Sustainable Energy, <https://www.bridgeseurope.org/blog/2022/3/30/repower-a-european-plan-for-a-more-affordable-secure-and-sustainable-energy> (access: 07.07.2022).

the Russia-Ukraine war, Belgium intends to minimise its dependence on Russian fossil fuels.

In the meantime, the security and reliability of gas supply issues from other countries will emerge even earlier than the heating season 2022/2023. For instance, after Gazprom ceased natural gas supply to Poland and Bulgaria, natural gas prices spiked up by 24% in Europe, reaching USD 1,200/1,000 m³. The alternative sources of natural gas for the EU countries will be natural gas (in the form of LNG) supplies from Norway, the US, Azerbaijan, Qatar, and Japan. In the coming decade, new gas supplies may come from Africa (Algeria, Niger, Nigeria)²⁷. As of 2022, there are 37 operating LNG terminals in Europe; other five are under construction, and 27 are proposed²⁸. Some of the large European natural gas consumers do not have the facilities to store it (LNG terminals), such as Germany²⁹.

The attempts to rapidly build the new infrastructure for LNG, which might take about five years and be above USD 1 billion worth of investments³⁰, endanger the low-carbon intentions of the EU. Given the carbon divestment trends, these terminals would take many more years to pay back.

The era of fossil fuels has to end, as there are limited options to hit the climate targets. In the meantime, fossil fuel deposits in many countries require new infrastructure and significant investments to deploy the available fossil fuel resources. So, now it is not a matter of changing fossil fuels supply countries; rather, it is a matter of changing the technological paradigms. Thus, the developed world is at the crossroad now: many countries already have established climate targets, and the world is already living in a climate emergency. Thus, more demand reduction (energy saving) coupled with clean energy solutions must be deployed. Currently, climate finance in mitigation and adaptation efforts remains lower than in fossil fuels³¹. Nonetheless, in the view of unreliability of fossil fuels supply globally, some countries may resort to using their phased-out energy facilities. For instance, in July

²⁷ B. Fox (2022). Where is the cash for Europe's dash for gas? 6.04.2022, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/where-is-the-cash-for-europes-dash-for-gas/ (access: 07.07.2022).

²⁸ D. Keane (2022). Europe's rush for energy security through LNG risks fossil fuel lock-in, <https://www.energymonitor.ai/tech/decarbonising-gas/europes-rush-for-energy-security-through-lng-risks-fossil-fuel-lock-in> (access: 07.07.2022).

²⁹ V. Caon (2022). How did Germany come to be so dependent on Russian gas?, <https://www.energymonitor.ai/policy/germany-dependent-russian-gas> (access: 07.07.2022).

³⁰ D. Keane (2022). Europe's rush for energy security..., *op. cit.*

³¹ IPCC (2022). Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/> (access: 07.07.2022).

2022, Germany claimed its intentions to put back into operation its phased-out coal-fired CHPs, stating that it is a short-term solution, which should not compromise its intention of becoming the first carbon-neutral country by 2045.

The EU and the USA claimed a new plan to reduce the reliance on fossil fuels from Russia and to become on track with climatic goals. It anticipates that the USA's supplies of the LNG to the EU will increase by at least 15 billion m³ in 2022; the supplies are anticipated to take place at least until 2030, which is not welcomed by climate activists, as it does not solve climate problems. Higher imports from the US require new infrastructure (pipelines etc.). The EU intended to phase out fossil fuels anyway, but the Russia-Ukraine war forced the EU to make it faster. Besides, funds obtained from exporting its fossil fuels also fuel the war. To halt it, it is expected that a Fossil Fuel Non-Proliferation Treaty will be expanded from nuclear energy to fossil fuels. So far, over 50 cities and 153 thousand people have endorsed it.

Looking for more new climate-friendly technologies to substitute Russian natural gas may spur the development of green hydrogen globally. Considering the potential economy of scale, one may anticipate a significant price decline. Ukraine had to take part in the EU Hydrogen Strategy³² as one of the priority partners of the Eastern Neighborhood, and to make it possible, the research and pilot projects are to start as fast as the war ends, as nearly half of the hydrogen and hydrogen products are to be imported by the EU in 2050³³.

The already available sanctions, coupled with a clear understanding of the risks and scopes of war, make technological giants leave the Russian market for political reasons, as did Vestas (one of the global leaders in wind turbine manufacturing). Vestas left the Russian market in early March 2022, which means they have ceased two production plants and service of the available turbines in Russia.

³² EC (2020a). A hydrogen strategy for a climate-neutral Europe. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 8.7.2020 COM (2020) 301 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0301&from=EN> (access: 07.07.2022).

³³ WEC (2021). Decarbonised hydrogen imports into the European Union: challenges and opportunities. World Energy Council, https://www.weltenergieerat.de/wp-content/uploads/2021/10/WEC-Europe_Hydrogen-Import-Study.pdf (access: 07.07.2022).

3. CHALLENGES OF THE EGD FOR POLAND

Poland is a country with a significant reliance on fossil fuels, especially coal (Fig. 3) and oil. In 2021, Poland was the second-largest importer of oil in the EU, having paid Russia over EUR 14 billion for oil imports. Energy imports from other countries reached 47% in 2019, which is a significant indicator, though being nearly 10% p. smaller than the EU average. In 2018, coal comprised 77% of electricity production³⁴. It imposes a significant risk to climate neutrality. Fig. 4 below indicates that the primary energy production in Poland has declined. The share of energy from renewables in the energy mix is growing (in 2020, it reached 15% of gross final energy consumption compared to 9% in 2010). Poland has quite limited potential for hydro and solar energy (its annual insolation reaches 1400–1900 hours a year).

In contrast, the Baltic Sea offers good potential for offshore wind energy³⁵, and the country enjoys abundant biomass resources. The large-scale energy consumers are located mainly in the country's south and not in the north, where large offshore wind power plants could be located. To ensure the development of onshore wind capacities, Poland intends to abolish the law of 2016, providing that a minimum distance of 10 times the height of the onshore wind farm between the station and residential buildings was established, which in reality stopped the development of new projects. According to the new rules, should they be supported by the Parliament, the minimum distance between a wind farm and a residential building is to be 500 meters. Such a legislation amendment will allow the construction of new wind power plants on 7.08% of Poland's territory, 25 times more than now³⁶.

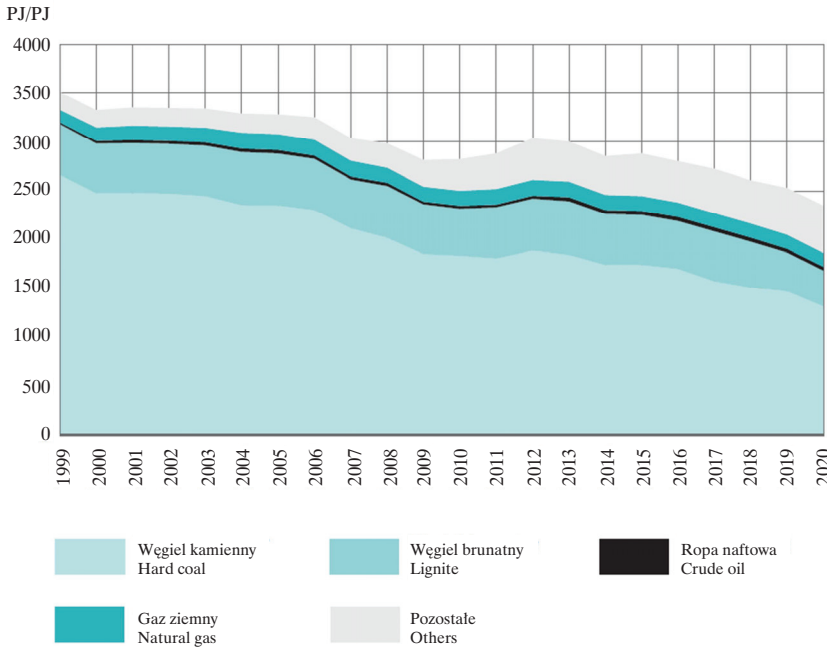
³⁴ McKinsey & Company (2020). Carbon-neutral Poland 2050, <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/electric%20power%20and%20natural%20gas/our%20insights/carbon%20neutral%20poland%202050%20turning%20a%20challenge%20into%20an%20opportunity/carbon-neutral-poland-2050.pdf> (access: 07.07.2022).

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ P. Czyżak, M. Sikorski, A. Wrona (2021). *Wiatr w żagle. Zasada 10H a potencjał lądowej energetyki wiatrowej w Polsce*. In strat Policy Note 01/2021, <https://in strat.pl/wp-content/uploads/2021/05/In strat-Wiatr-w-żagle.pdf> (access: 08.07.2022).

Figure 4

Primary energy production in Poland, PJ

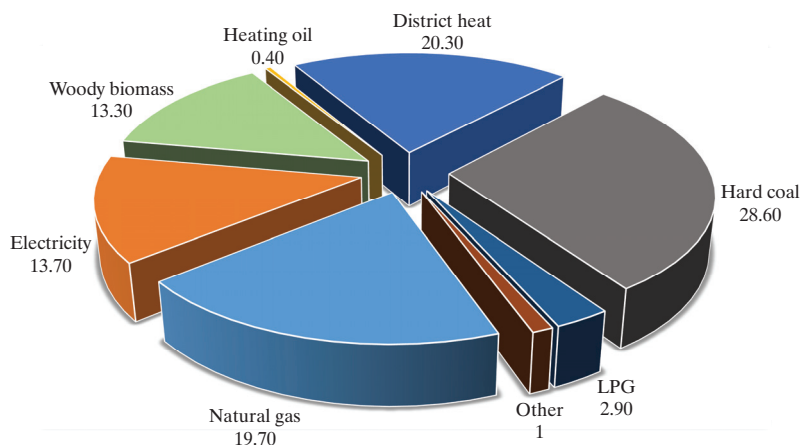
Source: GUS (2021). Energy. Statistics Poland, <https://stat.gov.pl/en/topics/environment-energy/energy/energy-2021,1,9.html> (access: 11.07.2022).

Figure 4 also indicates the decrease in primary energy output, which occurred due to the enhancing energy efficiency and transition towards a service-based economy (as opposed to the industrial planned economy). As a result, Poland's economy's energy intensity (total final consumption) decreased from 79 toe/million USD in 2010 to 61 toe/million in 2019. Additionally, the COVID-19 pandemic dropped the TFC from 77.3 Mtoe to 75.8 Mtoe in 2020³⁷. In the structure of household energy consumption, the share of fossil fuels and their derivatives in 2019 exceeded 95% (Fig. 5).

³⁷ IEA (2022b). Poland 2022 Energy Policy Review. International Energy Agency, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/b9ea5a7d-3e41-4318-a69e-f7d456ebb118/Poland2022.pdf> (access: 07.07.2022).

Figure 5

Structure of household energy consumption per 1 inhabitant in 2019 in Poland, %

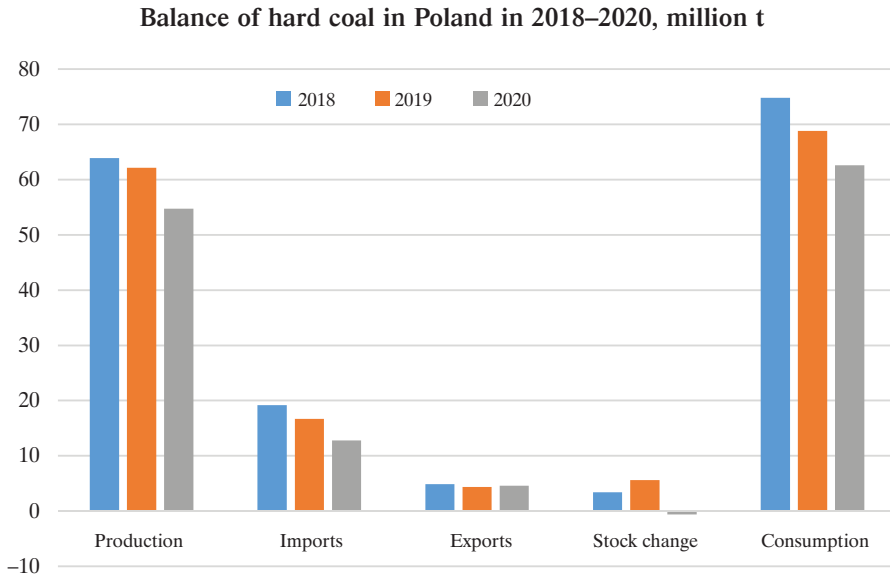
Source: GUS (2021). Energy. Statistics Poland, <https://stat.gov.pl/en/topics/environment-energy/energy/energy-2021,1,9.html> (access: 11.07.2022).

Poland doesn't have nuclear power plants yet. Still, the construction of them is anticipated by the National Energy and Climate Plan until 2040, so that Poland could have the first reactor in 2033 (1–1.6 GW) and the remaining six with a total capacity of 6–9 GW would be commissioned by 2043, which would enable Poland to have up to 16% of nuclear energy in its generation.

Poland has reserves of coal and uses coal intensively. The coal used in Poland is mainly domestically mined (Fig. 6a and 6b). It is an essential consideration from the point of view of employment and just energy transition, as laid-off miners need to be employed elsewhere. As of late 2021, about thirty thousand people were employed in coal mining in Poland³⁸.

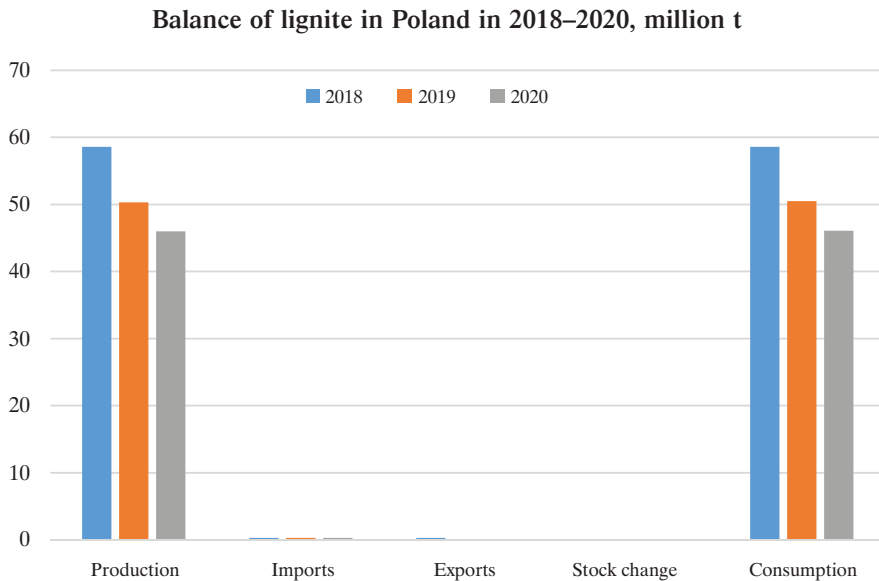
³⁸ A. Wolska (2022). Fit for 55: What challenges for Poland?, <https://www.euractiv.pl/section/energia-i-srodowisko/news/fit-for-55-eu-ets-ets-cbam-european-commission-poland-coalexit-von-der-leyen-timmermans-european-green-deal/> (access: 07.07.2022).

Figure 6a

Source: GUS (2021). Energy. Statistics Poland, <https://stat.gov.pl/en/topics/environment-energy/energy/energy-2021,1,9.html> (access: 11.07.2022).

Figure 6b

Source: GUS (2021). Energy. Statistics Poland, <https://stat.gov.pl/en/topics/environment-energy/energy/energy-2021,1,9.html> (access: 11.07.2022).

In the case of lignite, imports and exports are negligible, whereas stock change was non-existent. Fig. 6a and 6b indicate that hard coal and lignite consumption decreases over time except for 2021, which is not shown in Fig. 6a and 6b when coal demand increased significantly³⁹.

Economic recovery after the COVID-19 pandemic resulted in the growing demand for energy covered with fossil fuels, which does not allow Poland to be on track with the needed CO₂ emissions reduction. Overall in Poland, EGD has two main cornerstones – the substitution of coal and the development of renewable energy⁴⁰. Overall, coal in Poland is essential from the point of view of both economic and energy security⁴¹. Still, it is also a massive source of GHG emissions: in 2018, average emissions in Poland reached 682 gCO₂eq/kWh compared to the EU average of 296 gCO₂eq/kWh⁴².

According to McKinsey, Poland has to triple its rate of decarbonization in 2020–2030 compared to 1990–2020, and even faster decarbonization will be needed in 2030–2050 to become a net-zero emissions economy in 2050.

Poland's National Energy and Climate Plan until 2040 anticipates that there will be no new coal-fired power plants, whereas the energy demand is going to grow. Partially, it will be covered by nuclear energy from 2033. Gradual commissioning of new nuclear units will lead to the overall installed capacities of 6-9 GW⁴³.

In our opinion, in the light of the Russia-Ukraine war, when the potential renaissance of coal is possible in many countries (e.g. in Germany), in the short run, there is a risk of slowing down the coal phase-out in Poland. It is worth noting that such renaissance would be possible only with the use of the domestic coal, as in the EU currently there is an embargo on coal from the Russian Federation. However, even slower phase-out pace is still in line with Poland's commitment to phase out coal by 2049, for which a social contract between the Government and coal trade unions was established in 2021. The agreement presumes that hard coal miners will have employment until retirement, or a severance package will be guaranteed. This is the case only

³⁹ IEA (2022b). Poland 2022 Energy Policy Review..., *op. cit.*

⁴⁰ K. Tomaszewski (2020). *The Polish road to the new European Green Deal – challenges and threats to the national energy policy*, *Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal* 2020, nr 23(2), s. 5–18.

⁴¹ H. Nyga-Lukaszewska, K. Aruga, K. Stala-Szluga (2020). *Energy Security of Poland and Coal Supply: Price Analysis*, "Sustainability" 2020, vol. 12, pp. 1–18.

⁴² K. Tomaszewski (2020). *The Polish road to the new European Green Deal...*, *op. cit.*

⁴³ NECP (2019). *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021–2030*. Ministerstwo Aktywów Państwowych, <http://surl.li/bzrvp> (access: 07.07.2022).

for hard coal, while there are no targets and no intentions to phase out the lignite-based generation⁴⁴. Still, measures are undertaken to ensure the just energy transition, including, but not limited to, the creation of new infrastructure (as in the Silesian Voivodeship, where the IT cluster emerged). To ensure just energy transition, significant subsidies were made for Poland's coal phase-out: according to the EC and the OECD, in 2008–2018, fossil fuel (mostly coal) subsidies in Poland reached EUR 0.5–1.8 billion per year⁴⁵.

As in the EU, GHG emissions in Poland are regulated by the EU Emissions Trading Scheme (ETS). In Poland, the EU ETS covered 47% of all CO₂ emissions in 2019. In the view of Fit for 55, the EU ETS presumes a drastic reduction of carbon emissions, which requires significant investments in Poland's industry and energy sector, and thus is considered difficult to achieve⁴⁶. In 2021, the national emission fee was only 0.07 EUR/t CO₂, compared to the ETS price of 89 EUR/t CO₂⁴⁷. According to McKinsey assessments of 2020, decarbonization would require significant investments – EUR 10–13 billion a year, or 1–2% of GDP annually, within the last 30 years⁴⁸. According to the NECP, its measures would require EUR 195 billion during 2021–2030, or 3.5% GDP, whereas the overall cost of energy transition in 2021–2040 would cost EUR 350 billion⁴⁹, of which EUR 72 billion by 2030 would come from national funds, while the remainder – from the EU funds and private capital.

4. ROLE OF UKRAINE IN THE EGD AND ITS CHALLENGES FOR POST-WAR UKRAINE

Ukraine had announced its intention to join the EGD even before the country gained the status of the EU Candidate country in June 2022, also planning to renew and modernise its important industries (clean energy, industry, mobility, pollution reduction, climate action). In 2021, Ukraine still had its

⁴⁴ IEA (2022b). Poland 2022 Energy Policy Review..., *op. cit.*

⁴⁵ EC (2020b). Final Report Energy Subsidies, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/92ae71b0-173a-11eb-b57e-01aa75ed71a1/language-en> (access: 07.07.2022).

⁴⁶ A. Wolska (2022). *Fit for 55: What challenges for Poland...*, *op. cit.*

⁴⁷ IEA (2022b). Poland 2022 Energy Policy Review..., *op. cit.*

⁴⁸ McKinsey & Company (2020). Carbon-neutral Poland 2050..., *op. cit.*

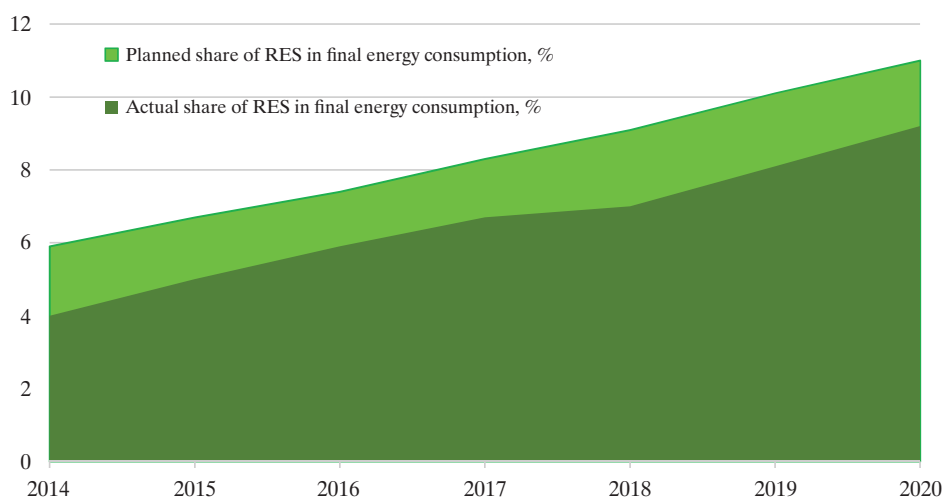
⁴⁹ NECP (2019). Krajowy plan na rzecz energii i klimatu..., *op. cit.*

carbon emissions at the level of 0.3 kg CO₂/EUR GDP compared to the EU-27 average of 0.05 kg CO₂/EUR GDP⁵⁰.

The carbon border adjustment mechanism (CBAM) is an important issue requiring special attention and preparation. The latter will increase the cost of importing carbon-intensive products; so exporting some products to the EU will be unprofitable. However, as a result of the Russian-Ukrainian war, Ukraine should postpone the entry into force of the CBAM⁵¹. Before the war, Ukrainian producers tried to use at least part of their electricity from renewable sources. In 2020, the share of energy from renewable sources in the energy balance was 9.2% (including large hydropower plants), which is 1.1% more than in 2019. According to the 2020 National Renewable Energy Action Plan, in 2020, this share was to be 11%, i.e. the gap was 1.8% (Fig. 7).

Figure 7

Share of energy from renewable sources in final energy consumption in Ukraine, %

Source: SAE (2021). Reaching the targets of 2020 National Renewable Energy Action Plan. State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine, <https://sae.gov.ua/uk/news/4043> (access: 11.07.2022).

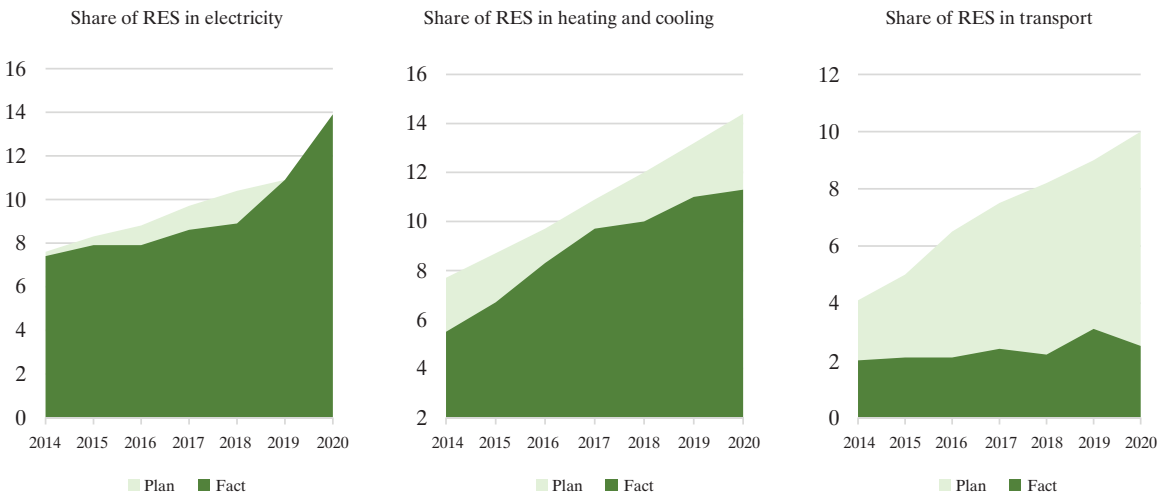
⁵⁰ EnCom (2022). Energy Community Secretariat's Energy Transition Tracker 07/2022. Energy Community, <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2022/07/07.html> (access 13.07.2022).

⁵¹ UAenergy (2022). Expert: the energy system needs monthly support of 250 million euros, <https://ua-energy.org/uk/posts/ekspert-enerhosistema-potrebuie-shchomisiach-noi-pidtrymky-na-250-mln-ievro> (access: 07.07.2022).

The share of RES in electricity generation was a record 13.9%, in the heating and cooling system – 9.3%, and in the transport sector – 2.5% (Fig. 8). In other words, the actual indicators of electricity generation were ahead of the planned ones. According to the results of 2020, this indicator corresponds to the target of 2030, defined by the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035⁵².

Figure 8

Actual and planned energy consumption from RES in Ukraine, %

Source: SAAE (2021). Reaching the targets of 2020 National Renewable Energy Action Plan. State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine, <https://sae.gov.ua/uk/news/4043> (access: 11.07.2022).

The most significant lag in achieving the NREAP2020 was observed in transport. The reasons for the lag are the lack of blending mandate requirement, over-regulation of the industry, as well as the significant growth of electric vehicles fleet. Despite such a significant lag in reaching the targets in the transport sector, Ukraine was still well ahead with its target compared to other Energy Community Contracting Parties⁵³. Due to the destruction of the Kremenchuk oil processing plant and other oil-processing facilities during the war, in 2022, Ukraine turned into a nett-importer of oil products such as

⁵² EnCom (2022). Energy Community Secretariat’s Energy Transition Tracker 07/2022..., *op. cit.*

⁵³ *Ibidem.*

petrol and diesel. Given the fact that Ukraine has high amounts of grain that are impossible to export due to the blockade of marine ports by the Russian fleet, as well as bioethanol production facilities (124 thousand tons/year with the possibility of increasing those to more than 300 thousand tons/year), Ukraine could produce its bioethanol.

As of July 2022, there are ongoing active discussions regarding the target of renewable energy for 2030. Before the war, Ukraine developed the draft of the National Renewable Energy Action Plan until 2030 but did not have the possibility to adapt it. NGOs such as Solar Power Europe, and Wind Europe, together with the respective Ukrainian counterparts, encourage the country to set a target of 40% RES in the energy mix, which would be in line with the European targets. In our opinion, the target mentioned above is too ambitious, as the duration of war is not known yet, as well as the structure of the remaining generation capacity.

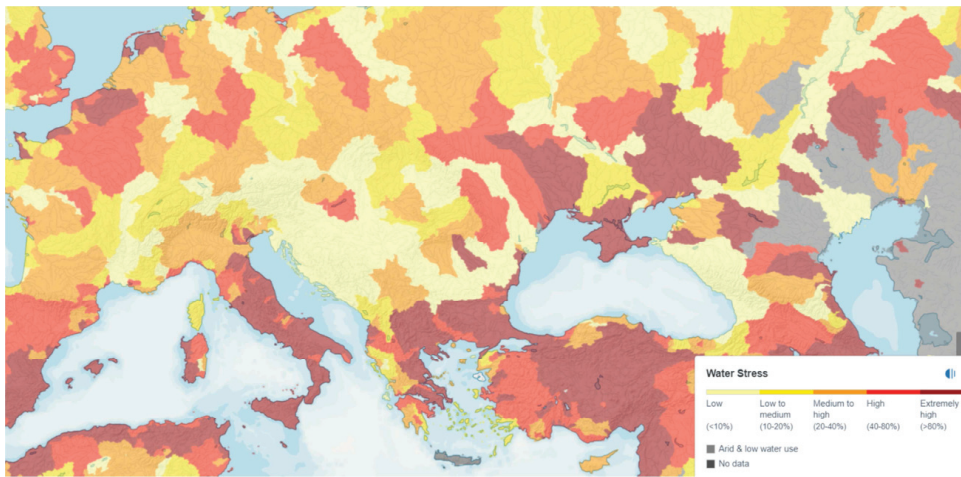
The EU's Hydrogen Strategy has been approved under the EGD. According to the latter, the EU is cooperating with Ukraine; in particular, the production of green hydrogen (i.e. the one produced from renewable energy) and its further export to the EU countries is expected. In 2020, the European Clean Hydrogen Alliance was established. It is projected that green hydrogen will be produced from wind energy in Ukraine. According to estimates by the Institute of Renewable Energy of the National Academy of Sciences of Ukraine and the World Bank, Ukraine has a significant potential for offshore wind energy (250 GW), which can produce up to 19.5 million tons of green hydrogen.

Most offshore wind farms can be located in the south of Ukraine. Since there are almost no large industrial consumers, the electricity of offshore wind farms can be used to produce green hydrogen, and the offshore wind farms themselves do not need to be connected to the United Power System of Ukraine. The primary consumers of green hydrogen can be the transport industry, heavy industry, and district heating. In heavy industry, hydrogen can be used to produce methanol for polymers. Hydrogen can also be a source of ammonia, used as fertilizer, i.e. to replace natural gas. In 2020, the consumption of ammonium nitrate in Ukraine exceeded 2 million tons, and urea-ammonium mixture – by 0.9 million tons. Domestic production of conventional ammonia fertilizers is declining due to increased competition from producer countries in the years of cheap natural gas. Therefore, using green hydrogen to produce ammonia fertilizers in Ukraine should take into account the relevant consequences of fertilizer production costs while improving Ukraine's agricultural and economic security. Ukraine can be

a significant exporter of green hydrogen to the EU countries. As of July 2022, the possibility of creating up to 10 GW of electrolyzers for green hydrogen was considered. However, water availability for green hydrogen production is essential, as Ukraine is a water-deficient country⁵⁴. Water scarcity is expected to persist in the future and even increase due to projected climate change (Fig. 9), so Ukraine will experience even more significant water shortages.

Figure 9

Projected water stress level in 2040

Source: Aqueduct (2022). Water Risk Atlas, <http://bit.ly/water-risk-atlas> (access: 11.07.2022).

At the current stage of technology development (i.e. at 3–5 USD/kg of green hydrogen), it is expected that hydrogen will be exported mainly to the EU. Therefore, there is a conflict of interest – Ukraine needs to spend water on a product that is not intended for consumption in the domestic market.

The Ukrainian power system has a significant need for balancing, which is further deepened as the share of energy from RES in the electricity balance increases. While wind-based electricity can hypothetically be generated at any time of the day when there is wind, including at night, solar-based electricity is generated a maximum of half the time. Ukraine has a severe shortage of maneuverability, and Ukraine’s energy system is one of the least

⁵⁴ S. Snizhko, O. Shevchenko, Yu. Didovets (2021). *Analysis of the Climate Change Impact on the Water Resources of Ukraine*. NGO “Ecoaction”, <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/analiz-vplyvu-vodni-resursy-full.pdf> (access: 07.07.2022).

flexible energy systems in the world⁵⁵. Integration with the ENTSO-E is expected to partially reduce this problem over time, but in 2020 renewable energy, including intermittent energy sources, was even accused by Ukraine of threatening Ukraine's energy security due to destabilization of the energy system due to uncontrolled production of green electricity. It indicates certain unpreparedness not only of the power system to accept a larger share of electricity from RES but also the relative unpreparedness of state institutions for the development of renewable energy. In contrast, plans to increase electricity production from renewable sources were announced in 2014 with the adoption of the National Renewable Energy Action Plan until 2020.

The energy from coal-fired power plants is used to balance the energy system in Ukraine, so the so-called green-coal paradox is observed. Due to the growing share of solar and wind energy, the dependence on thermal generation for balancing the energy system is growing, so the growth of electricity generation from RES leads to an increase in greenhouse gas emissions. To solve the balancing problem, at least 2 GW of highly maneuverable capacity would be needed to integrate RES into the Ukrainian power system in the coming years⁵⁶. The capacity of energy storage devices should reach 500 MW. RES must also provide a load reduction service, i.e. become one of the sources of power system flexibility. Power-to-Gas (P2G) technology must be introduced to convert excess energy into gas, producing electricity to meet peak loads. At the same time, it is necessary to introduce smart grids, as well as measures to manage demand and involve energy consumers in balancing the grid, for example, charging electric vehicles at night, when energy demand is lowest⁵⁷. Household electricity generation also helps increase network flexibility. After the green tariff for domestic installations expires in 2029, incentives for the use of solar energy and storage should be introduced.

In Ukraine, private companies MHP Agro and DTEK build private energy storage systems. MHP implements the technology of the Battery Energy

⁵⁵ Wärtsilä (2020). The Optimal Path Forward for Ukraine's Power System. White paper on power system optimization, <https://www.finnishenergyhub.com/post/оптимальний-шлях-розвитку-енергетичної-системи-україни> (access: 07.07.2022).

⁵⁶ NCREU (2021). Resolution of the NCREU dated 16.06.2021 No. 975: "On the approval of the Report on the assessment of the adequacy (sufficiency) of generating capacities to cover the forecasted demand for electric energy and ensure the necessary reserve in 2020".

⁵⁷ K. Krynytsky, O. Aliyeva (2020). *The green-coal paradox*, <https://ua.boell.org/uk/2020/06/09/zeleno-vugilniy-paradoks-zupiniti-ne-mozhna-dozvoliti-de-koma> (access: 07.07.2022).

Storage System. The project will be launched in four phases: three phases of 5 MW/5 MWh each and the fourth one of 10 MW/10 MWh. In February 2022, the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Development of Energy Storage Plants”⁵⁸ was adopted, i.e. the legal framework for developing this technology is being created.

Despite the ongoing war in Ukraine, there are plans for post-war recovery. The complete vision of recovery was presented at Ukraine Recovery Conference in Lugano, Switzerland, in July 2022. As for energy, it anticipates the allocation of USD 130 billion within the next ten years (out of USD 750 billion needed by the entire economy). It is important to note that it is claimed that these funds will be allocated for energy independence and the EGD. It anticipates the reconstruction of damaged energy facilities, including the several thermal power plants; extension of operating terms of existing nuclear power units and construction of 2 new units at the Khmelnytska NPP; localization of the value chain in the nuclear sphere (construction of fuel production plant, waste storage); localization of production of RES equipment and increase of RES capacity to 30 GW, of which 7.1 GW would be used for electricity output, whereas 10 GW would be used for green hydrogen output; 17 GW of renewables would operate to export electricity to the EU; construction of 3.5 GW hydroelectric power stations and pumping hydroelectric power stations; construction of peak capacities of 1.5–2 GW and batteries with a capacity of 750 MW; expansion of power export capacities up to 7 GW; increase of domestic natural gas mining, which should yield up to 14.2 billion cubic meters of gas per year; creation of reserves of oil and oil products for more than 30 days; recovery of the destroyed Kremenchug Refinery and re/construction of an additional refinery; access to the LNG terminals in Poland, Greece, Croatia, Turkey, Italy, and Germany; construction of 15 GW of electrolyzers.

During COP-26 in Glasgow, Ukraine announced the abandonment of coal in the state-owned electricity generation until 2035⁵⁹, joining Powering Past Coal Alliance. State-owned generation takes about 30% of the entire country’s energy generation. The remaining generation is commenced primarily by vertically integrated energy holding DTEK Group, responsible for 90% of all coal mined in Ukraine and who possesses 75% of heat generation assets

⁵⁸ SCU (2022). Law of Ukraine “On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Development of Energy Storage Installations” dated 15 February 2022 No 2046-IX. Supreme Council of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2046-IX#Text> (access: 07.07.2022).

⁵⁹ K. Krynytsky, O. Aliyeva (2020). *The green-coal paradox...*, *op. cit.*

in Ukraine, i.e. nine CHPs⁶⁰. It announced its carbon neutrality by 2040⁶¹. To ensure coal phase-out, companies generating energy must implement the National Plan for Reducing Emissions from Large Combustion Plants⁶². The Plan is designed to reduce emissions of sulfur dioxide, nitrogen oxides, and dust from large combustion plants with a total thermal capacity of at least 50 MW. At the end of the Plan's action period, each incineration plant must comply with Directive 2010/75/EU requirements on emissions of the above pollutants. There is a high probability that the Plan will not be implemented because coal-fired energy-generating CHPs are outdated and require significant modernization. Still, it makes no sense from an economic point of view. Even though the National Plan for Reducing Emissions from Large Combustion Plants was approved in 2017 and enacted in 2018, its full entry into force was partially postponed several times (however, without changing its horizon year). So, there is a legislative framework in place supporting the coal phase-out. However, one of the negative externalities of carbon-neutrality is the need for socially just transformation of coal regions and the need to employ the laid-off coal miners. Should the state-owned coal mines be closed, nearly 55 thousand jobs are expected to be lost in the mining and electricity sectors⁶³. The so-called coal regions in Ukraine are those in Volyn, Dnipropetrovsk, Donetsk, Luhansk, and Lviv regions, where about 850 thousand inhabitants reside. Coal-related companies are often city forming (about 65 mono-cities in Ukraine), and coal is often the only available energy carrier⁶⁴. These are partially the reasons for the extremely high subsidies level for the coal industry in Ukraine: in 2015–2017, these subsidies reached EUR 1,185 billion, and in 2018–2019 alone, these subsidies in Ukraine reached EUR 751.5 million, being the highest amongst all the

⁶⁰ Ecoaction (2022). Ukrainian CSO statement to world leaders..., *op. cit.*

⁶¹ DTEK (2022). <https://energo.dtek.com/en/> (access: 08.07.2022).

⁶² CMU (2017). Decree of the CMU dated 8 November 2017 No. 796-r “On the National Plan for Reducing Emissions from Large Combustion Plants”. Cabinet of Ministers of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2017-p#Text> (access: 08.07.2022).

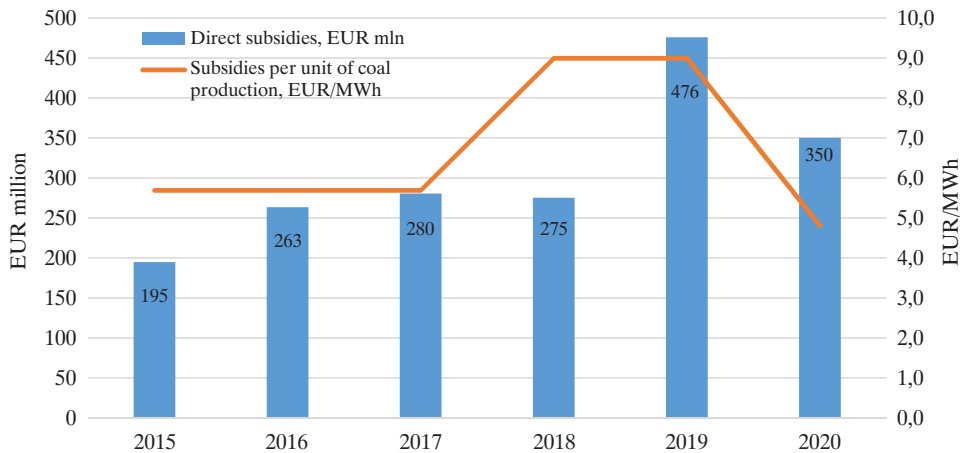
⁶³ M. Preuss, O. Mykhailenko, I. Sabaka, B. Probst, P. Baum, O. Aliieva (2021). *The economic implications of phasing out coal in Ukraine by 2030*, https://ua.boell.org/sites/default/files/2021-08/21-08_03_Economic%20implications%20of%20Ukrainian%20coal%20exit.pdf (access: 08.07.2022).

⁶⁴ CMU (2021). Resolution of the CMU dated 22 September 2021 No. 1024 “On approval of the Concept of the State target program for the fair transformation of the coal regions of Ukraine for the period until 2030”. Cabinet of Ministers of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2021-n#Text> (access: 08.07.2022).

Energy Community Contracting Parties⁶⁵ (Fig. 10). In 2020 Ukraine provided the largest coal subsidies amongst all the Energy Community Contracting Parties in both relative and absolute terms⁶⁶.

Figure 10

Direct subsidies to coal industry (EUR million) and per MWh produced in Ukraine

Source: D. Miljević (2020). *Investments into the past. An Analysis of Direct Subsidies to Coal and Lignite Electricity Production in the Energy Community Contracting Parties 2018–2019*. Energy Community; EnCom (2022). *Energy Community Secretariat’s Energy Transition Tracker 07/2022*. Energy Community, <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2022/07/07.html> (access 13.07.2022).

Just energy transition faces numerous challenges; particularly, coal miners in Ukraine have relatively good salaries (even though mining is subsidized), and these salaries are difficult to substitute in other industries. In Ukraine, the debate on just energy transition has already begun, driven chiefly by NGOs (such as H. Boell Foundation, EcoAction, Germanwatch, and others) and by the UNDP and academia. Studies indicate that in Ukraine, the economic costs associated with current coal production could be higher than the cost of new renewable electricity generation capacities. Besides, existing state-owned coal mines in Ukraine are incredibly unprofitable. The losses of

⁶⁵ D. Miljević (2020). *Investments into the past. An Analysis of Direct Subsidies to Coal and Lignite Electricity Production in the Energy Community Contracting Parties 2018–2019*. Energy Community.

⁶⁶ EnCom (2022). *Energy Community Secretariat’s Energy Transition Tracker 07/2022...*, *op. cit.*

state-owned mines reach EUR 230/t of mined coal; thus, the closure of these mines will reduce government expenditures by 35%, even considering the costs of decommissioning and compensation for workers⁶⁷.

The problem of coal phase-out and just energy transition is extraordinarily complex and long-term. There are no simple one-fits-all solutions for numerous reasons, in particular, because Ukrainians tend to be relatively less socially mobile (taking into consideration internal mobility) compared to people in other countries, such as Germany (during their coal-phase out)⁶⁸ or in the USA. Other countries that have already commenced coal phase-out started this process much earlier. E.g., Germany began the process in the 1990s, and the role of coal in the energy balance of the United Kingdom began to decline as early as in the 1980s, allowing the country to claim coal phase-out by 2024/2025⁶⁹. The coal phase-out process is financially supported: e.g., EUR 14 billion is allocated in Germany until 2038 for mining regions. Additionally, EUR 26 billion will be distributed by the Federal Government for infrastructure, research, and expansion of the existing support policies for coal regions. Cumulative adjustment allowance for laid-off miners will reach EUR 5 billion in 2020–2048.

In Ukraine, the first steps towards coal phase-out are already taken, such as creating the Coordination Center for the Transformation of Coal Regions in 2020⁷⁰. It includes the Prime Minister of Ukraine as its Chair, key Ministries, and several coal-mining town-members such as Vugledar, Torestk, and Myrnohrad. In 2019, a Platform for Sustainable development of coal-mining cities in the Donetsk region was formed, comprising six coal towns with three others to join⁷¹. In 2021, the Parliament approved the Concept of

⁶⁷ M. Preuss, O. Mykhailenko, I. Sabaka, B. Probst, P. Baum, O. Aliieva (2021). *The economic implications of phasing out coal in Ukraine by 2030...*, *op. cit.*

⁶⁸ P-Yu. Oei, H. Brauers, Ph. Herpich (2020). *Lessons from Germany's hard coal mining phase-out: policies and transition from 1950 to 2018*, "Climate Policy" 2020, vol. 20(8), pp. 963-979.

⁶⁹ H. Brauers, P-Yu. Oei, P. Walk (2020). *Comparing coal phase-out pathways: The United Kingdom's and Germany's diverging transitions*, "Environmental Innovation and Societal Transitions" 2020, vol. 37, pp. 238–253.

⁷⁰ CMU (2020). Resolution of the CMU dated 13 May 2020 "On the establishment of the Coordinating Center for the Transformation of the Coal Regions of Ukraine". Cabinet of Ministers of Ukraine, <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennya-koordinacijnogo-centra-a391> (access: 08.07.2022).

⁷¹ Ecoaction (2019). Memorandum on Partnership and creation of the Platform of sustainable development of coal cities of Donetsk region, <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/memorandum-shahtarskyh-mist.pdf> (access: 08.07.2022).

the State Target Program of Just Transformation of Coal Regions of Ukraine until 2030⁷².

However, these measures only indicate an intention *to approach* the problems related to the coal phase-out. Particular efforts must be undertaken primarily concentrated in the so-called social dimension. They might include:

1. Defining a Ministry responsible for coal phase-out and social consequences. Currently, the Ministry of Energy is said to be responsible for the actual phase-out in Ukraine. No Ministry or Office is responsible for the employment of laid-off miners or social programmes.
2. Training programmes enabling the laid-off miners to acquire new knowledge and skills in areas offering a perspective during the next decade. The central or regional government should pay for these training programmes (i.e. they should constitute one of the forms of subsidies). In some cases, these can be training enabling miners to work at the renewable energy facilities, as it was in Canada⁷³:
 - Stocktaking of jobs and industries available in the coal regions.
 - If applicable, invitation of large employers to the respective regions. They might include large foreign auto manufacturers or international appliance producers after the war's end. Such a job replacement is possible in Lviv and Volyn regions, located close to the EU borders.
 - Financial support for the creation of new jobs (subsidies could be provided to companies employing the former coal miners);
 - Enhanced job-seeking assistance by labour registry offices;
 - Simplification of bureaucratic procedures to obtain severance pay;
 - Allocation of funds by companies that undertake mining to cover the environmental damages and ensure site restoration;
 - Development of programs aimed at switching from coal as an energy carrier to other energy carriers.

CONCLUSIONS

Climate change forced the EU to commit to becoming the first carbon-neutral continent by 2050, embodied in the respective legislation. The main regulatory framework includes the European Green Deal, and its provisions are

⁷² CMU (2021). Resolution of the CMU dated 22 September 2021 No. 1024..., *op. cit.*

⁷³ G. Trypolska (2021). *Prospects for employment in renewable energy in Ukraine, 2014–2035*, "Int. J. Global Energy Issues" 2021, vol. 43, pp. 436–457.

incorporated in the European Climate Law, setting a target of net-zero greenhouse gas emissions by 2050. To achieve climate neutrality by 2050, there is an ambitious intermediate goal of GHG emissions reduction by 55% by 2030.

The Russia-Ukraine war underpinned European intention of climate neutrality and seems to force Europe to achieve its targets faster by substituting fossil fuels with more climate-friendly technologies and enhancing energy saving and by means of changing energy strategies of the countries within the EU and beyond. Should the provisions of the particular plan REPowerEU be obeyed, coal use would decline without compromising the EU Green Deal even in the short run. Including nuclear energy in the Green EU taxonomy will lead to the renaissance of nuclear power globally, including the development of small nuclear reactors technology.

Poland significantly relies on fossil fuels, especially coal, and on oil to a smaller extent, being the second largest importer of oil in the EU from the Russian Federation. The share of energy from renewables in the energy mix of Poland was growing and projected to grow, especially at the account of offshore and onshore wind energy and biomass. Still, in the structure of household energy consumption, the share of fossil fuels and their derivatives in 2019 exceeded by 95%. Poland has coal reserves and uses them intensively. The coal used in Poland is mainly domestically mined; thus, phasing out coal requires new employment opportunities for laid-off miners. Poland is not yet on track with the needed CO₂ emissions reduction. Poland has to triple its rate of decarbonization in 2020–2030 compared to 1990–2020, and faster decarbonization will be required in 2030–2050 to become a net-zero emissions economy by 2050. In the short run, there is a risk of slowing the coal phase-out in Poland. According to Fit for 55, the EU ETS presumes a reduction of carbon emissions, which requires significant investments in Poland's industry and energy sector, and thus is considered difficult to achieve.

Ukraine has the intention to join the EGD. In 2020, the share of energy from renewable sources in the energy mix was 9.2%. According to the 2020 National Plan for Renewable Energy, in 2020, this share was to be 11%. The target for renewable energy for 2030 is yet to be established. There are several possibilities for Ukraine to join the EGD, particularly using green hydrogen output, including its further export to the EU, electricity exports to the EU due to integration with the ENTSO-E, and coal phase-out. The abandonment of coal in the state-owned electricity generation is announced by 2035. After the war's end, Ukraine plans to renew its outdated energy-generating infrastructure with the help of recovery packages. The new infrastructure will align with the EGD's provisions for energy.

ACKNOWLEDGMENT

The author warmly thanks the people of Poland and the institutions of Poland who provided their kind help to the people of Ukraine during the time of the Russia-Ukraine War.

REFERENCES

- Aqueduct (2022). Water Risk Atlas, <http://bit.ly/water-risk-atlas> (access: 11.07.2022).
- Akermann A., Krynytsky K. (2021). Ukraine promises to give up coal by 2035, <https://zn.ua/ukr/macrolevel/ukrajina-obitsjaje-vidmovitisja-vid-vuhilljado-2035-roku.html> (access: 08.07.2022).
- Bellona (2022a). Using REPowerEU to its full potential, <https://bellona.org/publication/using-repowereu-to-its-full-potential> (access: 07.07.2022).
- Bellona (2022b). EU can stop Russian gas imports by 2025: Accelerating clean energy avoids fossil lock-in. Bellona, Ember, E3G, Regulatory Assistance Project, https://9tj4025ol53byww26jdkao0x-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/Briefing_EU-can-stop-Russian-gas-imports-by-2025.pdf (access: 07.07.2022).
- Brauers H., Oei P.-Yu., Walk P. (2020). *Comparing coal phase-out pathways: The United Kingdom's and Germany's diverging transitions*, "Environmental Innovation and Societal Transitions" 2020, vol. 37, pp. 238–253.
- Caon V. (2022). *How did Germany come to be so dependent on Russian gas?*, <https://www.energymonitor.ai/policy/germany-dependent-russian-gas> (access: 07.07.2022).
- Chepeliev M., Hertel Th., Mensbrugghe D. (2022). *Cutting Russia's Fossil Fuel Exports: Short-Term Pain for Long Term Gain*, GTAP Working Paper No. 91 April 2022, <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/11023.pdf> (access: 07.07.2022).
- CEU (2021). Fit for 55 package. Brussels, 6 December 2021 (OR. en) 14585/21. Council of the European Union, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14585-2021-INIT/en/pdf> (access: 07.07.2022).
- CMU (2017). Decree of the CMU dated 8 November 2017 No. 796-r "On the National Plan for Reducing Emissions from Large Combustion Plants". Cabinet of Ministers of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2017-p#Text> (access: 08.07.2022).

- CMU (2020). Resolution of the CMU dated 13 May 2020 “On the establishment of the Coordinating Center for the Transformation of the Coal Regions of Ukraine”. Cabinet of Ministers of Ukraine, <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorenniya-koordinacijnogo-centr-a391> (access: 08.07.2022).
- CMU (2021). Resolution of the CMU dated 22 September 2021 No. 1024 “On approval of the Concept of the State target program for the fair transformation of the coal regions of Ukraine for the period until 2030”. Cabinet of Ministers of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2021-n#Text> (access: 08.07.2022).
- Czyżak P., Sikorski M., Wrona A. (2021). *Wiatr w żagle. Zasada 10H a potencjał lądowej energetyki wiatrowej w Polsce*. Instrat Policy Note 01/2021, <https://instrat.pl/wp-content/uploads/2021/05/Instrat-Wiatr-w-żagle.pdf> (access: 08.07.2022).
- DTEK (2022). <https://energo.dtek.com/en/> (access: 08.07.2022).
- EC (2018). Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0082.01.ENG&toc=OJ:L:2018:328:TOC (access: 07.07.2022).
- EC (2019). European Commission, Directorate-General for Energy, *Clean energy for all Europeans*, Publications Office, <https://data.europa.eu/doi/10.2833/9937>.
- EC (2020a). A hydrogen strategy for a climate-neutral Europe. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 8.7.2020 COM (2020) 301 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0301&from=EN> (access: 07.07.2022).
- EC (2020b). Final Report Energy Subsidies, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/92ae71b0-173a-11eb-b57e-01aa75ed71a1/language-en> (access: 07.07.2022).
- EC (2020c). Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0852&from=EN> (access: 11.07.2022).
- EC (2021a). Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving

- climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119> (access: 07.07.2022).
- EC (2021b). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a Social Climate Fund. COM (2021) 568 final 2021/0206 (COD), https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/social-climate-fund_with-annex_en.pdf (access: 07.07.2022).
- EC (2022). REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM/2022/108 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A108%3AFIN> (access: 07.07.2022).
- EEA (2021). Technical background document. Accompanying the report. Trends and projections in Europe 2021. European Environment Agency, <https://www.eea.europa.eu/publications/trends-and-projections-in-europe-2021/technical-background-document/view> (access: 07.07.2022).
- Ecoaction (2019). Memorandum on Partnership and creation of the Platform of sustainable development of coal cities of Donetsk region, <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/memorandum-shahtarskyh-mist.pdf> (access: 08.07.2022).
- Ecoaction (2021). Ukraine will abandon coal by 2035. What can prevent this?, <https://ecoaction.org.ua/ua-vidmovytsia-vid-vuhillia-do-2035.html?fbclid=IwAR1Z2VKJ7RvVsblRQJPvxIZXoZKICUWHFXrQuL6TzJO94HRcHVwPtMLgi90> (access: 08.07.2022).
- Ecoaction (2022). Ukrainian CSO statement to world leaders: Implement Fossil Fuel Non-Proliferation Treaty. Ecoaction, <https://en.ecoaction.org.ua/ukrainian-cso-statement-to-world.html> (access: 07.07.2022).
- EnCom (2022). Energy Community Secretariat's Energy Transition Tracker 07/2022. Energy Community, <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2022/07/07.html> (access 13.07.2022).
- Eurostat (2022). Imports of oil and petroleum products by partner country, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ti_oil/default/table?lang=en (access: 11.07.2022).
- Fox B. (2022). *Where is the cash for Europe's dash for gas?*, 6.04.2022, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/where-is-the-cash-for-europes-dash-for-gas/ (access: 07.07.2022).
- Fraunhofer ISE (2021). Levelized cost of electricity renewable energy technologies, <https://www.ise.fraunhofer.de/en/press-media/press-releases/2021/>

- levelized-cost-of-electricity-renewables-clearly-superior-to-conventional-power-plants-due-to-rising-co2-prices.html#:~:text=Forecasts%20show%20that%20in%202021,€100%2Ft%20in%202030. (access: 07.07.2022).
- Greenpeace (2022). How Russian Companies Lobbied for the EU Taxonomy to Include Fossil Gas and Nuclear Energy, <https://cdn.greenpeace.fr/site/uploads/2022/05/How-Russian-Companies-Lobbied-For-the-EU-Taxonomy-To-Include-Fossil-Gas-Nuclear-Energy-1.pdf> (access: 11.07.2022).
- GUS (2021). Energy. Statistics Poland, <https://stat.gov.pl/en/topics/environment-energy/energy/energy-2021,1,9.html> (access: 11.07.2022).
- IEA (2022a). Gas Market Report, Q3-2022 including Gas 2022 medium-term forecast to 2025. International Energy Agency, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/c7e74868-30fd-440c-a616-488215894356/GasMarketReport%2CQ3-2022.pdf> (access: 09.07.2022).
- IEA (2022b). Poland 2022 Energy Policy Review. International Energy Agency, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/b9ea5a7d-3e41-4318-a69e-f7d456ebb118/Poland2022.pdf> (access: 07.07.2022).
- IPCC (2022). Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/> (access: 07.07.2022).
- Keane D. (2022). *Europe's rush for energy security through LNG risks fossil fuel lock-in*, <https://www.energymonitor.ai/tech/decarbonising-gas/europe-s-rush-for-energy-security-through-lng-risks-fossil-fuel-lock-in> (access: 07.07.2022).
- Krynytskyi K., Aliyeva O. (2020). *The green-coal paradox*, <https://ua.boell.org/uk/2020/06/09/zeleno-vugilniy-paradoks-zupiniti-ne-mozhna-dozvoliti-dekoma> (access: 07.07.2022).
- Lagana M.L. (2022). *REPOWER: A European Plan for a More Affordable, Secure and Sustainable Energy*, <https://www.bridgeurope.org/blog/2022/3/30/repower-a-european-plan-for-a-more-affordable-secure-and-sustainable-energy> (access: 07.07.2022).
- LOC (2021). Germany: Amendment of Climate Change Act Codifies Climate Neutrality Goal by 2045. Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2021-09-28/germany-amendment-of-climate-change-act-codifies-climate-neutrality-goal-by-2045/> (access: 07.07.2022).
- McKinsey & Company (2020). Carbon-neutral Poland 2050, <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/electric%20power%20and%20natural%20gas/our%20insights/carbon%20neutral%20>

- poland%202050%20turning%20a%20challenge%20into%20an%20opportunity/carbon-neutral-poland-2050.pdf (access: 07.07.2022).
- Miljević D. (2020). *Investments into the past. An Analysis of Direct Subsidies to Coal and Lignite Electricity Production in the Energy Community Contracting Parties 2018–2019*. Energy Community.
- Murray J. (2020). *Heat pumps, not hydrogen, key to decarbonise UK heating*, Energy Monitor, <https://www.energymonitor.ai/sectors/heating-cooling/heat-pumps-not-hydrogen-key-to-decarbonise-uk-heating> (access: 07.07.2022).
- NCREU (2021). Resolution of the NCREU dated 16.06.2021 No. 975: “On the approval of the Report on the assessment of the adequacy (sufficiency) of generating capacities to cover the forecasted demand for electric energy and ensure the necessary reserve in 2020”.
- NECP (2019). Krajowy plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030. Ministerstwo Aktywów Państwowych, <http://surl.li/bzrvp> (access: 07.07.2022).
- Nyga-Łukaszewska H., Aruga K., Stala-Szluga K. (2020). *Energy Security of Poland and Coal Supply: Price Analysis*, “Sustainability” 2020, vol. 12, pp. 1–18.
- Oei, P-Yu, Brauers, H., Herpich, Ph. (2020). *Lessons from Germany’s hard coal mining phase-out: policies and transition from 1950 to 2018*, “Climate Policy” 2020, vol. 20(8), pp. 963–979.
- Orsted (2020) European Green Deal. How offshore wind can help decarbonise Europe <https://orstedcdn.azureedge.net/-/media/www/docs/corp/com/about-us/whitepaper/orsted-paper-green-deal-for-europe-web.ashx?la=en&rev=1e6257083f004039839d62aed6b4b8cc&hash=9EA78AC-30C5BC12DF6402029E43C5CD3> (access: 07.07.2022).
- Preuss M., Mykhailenko O., Sabaka I., Probst B., Baum P., Aliieva O. (2021). *The economic implications of phasing out coal in Ukraine by 2030*, https://ua.boell.org/sites/default/files/2021-08/21-08_03_Economic%20implications%20of%20Ukrainian%20coal%20exit.pdf (access: 08.07.2022).
- SAEE (2021). Reaching the targets of 2020 National Renewable Energy Action Plan. State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine, <https://sae.gov.ua/uk/news/4043> (access: 11.07.2022).
- SCU (2022). Law of Ukraine “On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Development of Energy Storage Installations” dated 15 February 2022 No 2046-IX. Supreme Council of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2046-IX#Text> (access: 07.07.2022).
- Snizhko S., Shevchenko O., Didovets Yu. (2021). *Analysis of the Climate Change Impact on the Water Resources of Ukraine*. NGO “Ecoaction”,

- <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/analiz-vplyvu-vodni-resursy-full.pdf> (access: 07.07.2022).
- Tomaszewski K. (2020). *The Polish road to the new European Green Deal – challenges and threats to the national energy policy*, “Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal” 2020, vol. 23(2), pp. 5–18.
- Trypolska G. (2021). *Prospects for employment in renewable energy in Ukraine, 2014–2035*, “Int. J. Global Energy Issues” 2021, vol. 43, pp. 436–457.
- UAEnergy (2022). Expert: the energy system needs monthly support of 250 million euros, <https://ua-energy.org/uk/posts/ekspert-enerhosystema-potrebuie-shchomisiachnoi-pidtrymky-na-250-mln-ievro> (access: 07.07.2022).
- Wärtsilä (2020). *The Optimal Path Forward for Ukraine’s Power System. White paper on power system optimization*, <https://www.finnishenergyhub.com/post/оптимальний-шлях-розвитку-енергетичної-системи-україни> (access: 07.07.2022).
- WEC (2021). *Decarbonised hydrogen imports into the European Union: challenges and opportunities*. World Energy Council, https://www.welternergierat.de/wp-content/uploads/2021/10/WEC-Europe_Hydrogen-Import-Study.pdf (access: 07.07.2022).
- Wolska A. (2022). *Fit for 55: What challenges for Poland?*, <https://www.euractiv.pl/section/energia-i-srodowisko/news/fit-for-55-eu-ets-ets-cbam-european-commission-poland-coalexit-von-der-leyen-timmermans-european-green-deal/> (access: 07.07.2022).

THE EUROPEAN GREEN DEAL IN ENERGY SECTOR: CHALLENGES AND POSSIBILITIES FOR POLAND AND POST-WAR UKRAINE

Abstract

This paper explores the evolution of EU energy policies leading to the European Green Deal (EGD), highlighting the impact of the Russia-Ukraine war on these policies. The EGD, enshrined in the European Climate Law, commits the EU to achieving carbon neutrality by 2050. It involves reducing net greenhouse gas emissions by at least 55% by 2030 compared to 1990. The EU’s journey towards carbon neutrality faces multifaceted challenges, with the Russia-Ukraine war introducing geopolitical uncertainties. The paper explores the development of EU energy legislation, notably the Fourth

Energy Package, and its integration with climate goals. It also examines the impact of the Russia-Ukraine war on EU energy policies, which has led to a reassessment of energy supply sources and increased emphasis on renewables and energy efficiency. The article delves into Poland's challenges as it strives to align with the EGD. Poland's transition from coal-dominated energy production to renewables and nuclear energy poses economic and employment challenges and the need for substantial investments. Despite these challenges, the EU's commitment to reducing carbon emissions and geopolitical developments is pushing Poland towards a more sustainable energy future. Ukraine's role in the EGD and its challenges in a post-war context are complex and multifaceted. Ukraine's commitment to join the EGD is a significant step towards aligning its environmental and energy policies with European standards. The country's cooperation with the EU on green hydrogen production is a positive development, even though Ukraine's water scarcity is a concern. Ukraine faces challenges related to energy system flexibility, especially as the share of renewable energy sources increases. The country's commitment to phasing out coal in state-owned electricity generation by 2035 is commendable. Ensuring a just transition for coal miners and coal-dependent regions is a complex and long-term task. Securing adequate financial support for Ukraine's transition to a green economy, including energy independence and EGD compliance, is crucial. Effective planning, international cooperation, and support for a just transition will be essential for Ukraine to achieve its environmental and energy goals while addressing the complexities arising from the war.

Keywords: the European Green Deal, Poland, Ukraine, energy policy, the Russia-Ukraine war, carbon neutrality

EUROPEJSKI ZIELONY ŁAD W ENERGETYCE: WYZWANIA I MOŻLIWOŚCI DLA POLSKI I POWOJENNEJ UKRAINY

Streszczenie

W opracowaniu zbadano ewolucję polityk energetycznych UE prowadzącą do Europejskiego Zielonego Ładu (EGD), podkreślając wpływ wojny rosyjsko-ukraińskiej na tę politykę. Dyrektywa EGD, zapisana w europejskim prawie klimatycznym, zobowiązuje UE do osiągnięcia neutralności pod względem emisji dwutlenku węgla do 2050 r. Obejmuje ona redukcję emisji

gazów cieplarnianych netto o co najmniej 55% do 2030 r. w porównaniu z 1990 r. Dążenie UE do neutralności pod względem emisji dwutlenku węgla stoi w obliczu wieloaspektowych wyzwań, przy czym wojna rosyjsko-ukraińska wprowadza niepewność geopolityczną. W artykule zbadano rozwój prawodawstwa energetycznego UE, w szczególności Czwartego Pakietu Energetycznego, i jego integrację z celami klimatycznymi. Dokonano także analizy wpływu wojny rosyjsko-ukraińskiej na politykę energetyczną UE, co skłoniło autorkę do ponownej oceny źródeł dostaw energii i zwiększonego nacisku na odnawialne źródła energii i efektywność energetyczną. Autorka analizuje wyzwania stojące przed Polską w dążeniu do dostosowania się do EGD. Przejście Polski z produkcji energii opartej na węglu na odnawialne źródła energii i energię jądrową stwarza wyzwania gospodarcze i związane z zatrudnieniem oraz potrzebę znacznych inwestycji. Pomimo tych wyzwań zaangażowanie UE w redukcję emisji gazów cieplarnianych oraz rozwój sytuacji geopolitycznej popychają Polskę w kierunku bardziej zrównoważonej przyszłości energetycznej. Rola Ukrainy w EGD i stojące przed nią wyzwania w kontekście powojennym są złożone i wieloaspektowe. Zaangażowanie Ukrainy w przystąpienie do EGD stanowi znaczący krok w kierunku dostosowania jej polityki w aspekcie ochrony środowiska i energii do standardów europejskich. Współpraca tego kraju z UE w zakresie produkcji ekologicznego wodoru jest pozytywnym zjawiskiem, mimo że niedobór wody na Ukrainie stanowi problem. Ukraina stoi przed wyzwaniami związanymi z elastycznością systemu energetycznego, zwłaszcza w związku ze wzrostem udziału odnawialnych źródeł energii. Godne pochwały jest zobowiązanie kraju do wycofywania węgla z państwowej produkcji energii elektrycznej do 2035 r. Zapewnienie sprawiedliwej transformacji górnikom i regionom zależnym od węgla jest zadaniem złożonym i długoterminowym. Kluczowe znaczenie ma zapewnienie odpowiedniego wsparcia finansowego na rzecz przejścia Ukrainy na gospodarkę ekologiczną, w tym niezależności energetycznej i zgodności z dyrektywą EGD. Skuteczne planowanie, współpraca międzynarodowa i wsparcie na rzecz sprawiedliwej transformacji będą miały zasadnicze znaczenie dla osiągnięcia przez Ukrainę celów środowiskowych i energetycznych, przy jednoczesnym uporaniu się ze złożonymi kwestiami wynikającymi z wojny.

Słowa kluczowe: Europejski Zielony Ład, Polska, Ukraina, polityka energetyczna, wojna rosyjsko-ukraińska, neutralność węglowa

Cytuj jako:

Trypolska G., *Europejski Zielony Ład w energetyce: wyzwania i możliwości dla Polski i powojennej Ukrainy*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2023, nr 1(76), s. 127–166. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.06/g.trypolska

Cite as:

Trypolska G. (2023). ‘The European Green Deal in energy sector: challenges and possibilities for Poland and post-war Ukraine’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(76), 127–166. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.06/g.trypolska

Anna Rutkowska-Gurak*

ROLNICTWO W MIEŚCIE PRZYSZŁOŚCI?*

DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.07/a.rutkowska-gurak

WPROWADZENIE

Fenomen miejski jest zjawiskiem, którego znaczenie podkreśla szybko urbanizujący się świat i fakt wyboru miast jako miejsc osiedlenia przez wzrastającą liczbę mieszkańców naszego globu. Chociaż proces ten jest odwracalny w skali jednostki, to jest procesem nieodwracalnym w skali zbiorowej z uwagi na masowość ruchów migracyjnych ze wsi do miast, a ponadto głębokie i wielopłaszczyznowe przeobrażenia społeczno-kulturowe, ekonomiczne i morfologiczne towarzyszące temu procesowi¹. W ostatnim okresie pozycjonowanie miast w globalnej gospodarce jeszcze wzrosło, a wraz z nim koncentracja zainteresowania decydentów, polityków, władz miejskich, środowiska akademickiego oraz opinii publicznej na mieście, jego atrybutach, potencjale i ofercie lokalizacyjnej, przewagach konkurencyjnych, jak też problemach i wyzwaniach rozwojowych. Wielowarstwowe i wielozadaniowe miasto jest więc opisywane jako lokomotywa rozwoju, akcelerator innowacji, synteza zmiany czy pomost ku przyszłości². Tempo, zakres i głębokość zmian często

* Anna Rutkowska-Gurak – dr nauk ekonomicznych, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, e-mail: agurak@sgh.waw.pl.

** Artykuł stanowi publikację pokonferencyjną odnoszącą się do referatu pt. „Rolnictwo w mieście przyszłości?” wygłoszonego przez autorkę na konferencji naukowej „Przestrzeń we współczesnej gospodarce”, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa, 9 czerwca 2022 r.

¹ *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*, New York: Department of Economic and Social Affairs Population Division, United Nations, 2019, s. 1, <https://www.un.org/development> [dostęp: 25.06.2022].

² P. Pach, *Miasto temat rzeka*, Wrocław: Politechnika Wroclawska, 2019; D. Szymańska, *Urbanizacja na świecie*, Warszawa: PWN, 2007.

wychodzi poza możliwości wyobrażenia i akceptacji, o czym przekonał się francuski poeta Ch. Baudelaire, który opisując zmiany Paryża drugiej połowy XIX w., pisał w wierszu „Łabędź”: „Tak się zmienia kształt miasta, prędzej jeszcze niż serce człowieka”³.

Miasta materializują ideę zmiany, będąc zarazem tej zmiany impulsem i siłą sprawczą, co pokazują procesy historycznego rozwoju, w którym miasta odgrywały pionierską rolę na mapie przemian społeczno-gospodarczych i wprzęgniętych w ten proces pochodzie technologii i innowacji. Znajdując się w nieustannej transformacji, zmieniały swoje struktury przestrzenno-funkcjonalne i wizje rozwoju, tworząc nowe strategie i odłony miejskości. W ten proces wpisuje się również rolnictwo miejskie, stanowiąc jedną ze współczesnych odłon miejskiej przyszłości.

I. ROLNICTWO MIEJSKIE

– PARADOKS CZY ELEMENT NOWEJ TRAJEKTORII ROZWOJU?

Rolnictwo miejskie stanowi niewątpliwie zaskakującą odłonek miejską, jako że miasto powstało w swoistej dychotomii do obszarów wiejskich i charakterystycznej dla nich działalności rolniczej. Na to fundamentalne zagadnienie zwrócił uwagę już pod koniec XIX w. F. Ratzel, pisząc, że miasto wyróżnia specjalny rodzaj działalności gospodarczej, którą jest działalność pozarolnicza. Z tego powodu wiele krajów uznaje kryterium funkcjonalne jako podstawę nadania praw miejskich wybranym jednostkom osadniczym, spełniającym wymóg charakterystyki zatrudnienia z przewagą pracujących poza rolnictwem⁴. Geneza powstania miast wiąże się bowiem z ruchami migracyjnymi ludności ze wsi do miast⁵ wywołanymi zmianami w gospodarce rolnej i wzrostem wydajności rolnictwa. Proces ten powodował uwalnianie rolników pracujących na wsi, którzy przenosząc się do miast stawali się siłą napędową rozwoju nowego typu osadnictwa. Z kolei, powstałe nadwyżki produkcji rolniczej mogły być przeznaczone dla wyżywienia wzrastającej liczby mieszkańców

³ A. Klimek, *Kształt miasta zmienia się szybciej niż serce śmiertelnika*, [w:] M. Gibiec D. Wiśniewska, L. Ziętkowski (red.), *Miasto w procesie przemian od czasów nowożytnych do współczesności*, Kraków: Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 2019, s. 311.

⁴ Szerzej na ten temat: A. Rutkowska-Gurak, *System osadniczy*, [w:] K. Kuciński (red.), *Geografia ekonomiczna*, Warszawa: Wolters Kluwer, s. 352–353.

⁵ W. Maik, *Podstawy geografii miast*, Toruń: UMK, 1997; W. Rakowski, *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji*, Warszawa: PWN, 1980.

miejskich jednostek osadniczych, rozwijających się w kontraście funkcjonalnym do wsi⁶.

Tak więc wraz z początkiem osadnictwa obserwuje się swoistą współzależność rozwoju miast i wsi. Miejski świat rozrastał się niejako kosztem wiejskiego, który stanowił zaplecze jego rozwoju, a zarazem podlegał w coraz większym stopniu jego sile transformacji⁷. Miasta rozwijały się, wzbogacając się nie tylko o zasoby ludzkie, które stawały się podstawą ich wzrostu ilościowego i rozwoju jakościowego, ale również uzyskiwały cenny zasób przestrzeni, rozrastając się terytorialnie kosztem otaczających terenów wiejskich. Ta ekspansja odbywała się kosztem wsi, które redukując swoje granice upodabniały się do miast poprzez zmiany morfologii przestrzeni, zmiany społeczno-kulturowe czy zmiany ekonomiczne (dywersyfikacja funkcji). I chociaż ta początkowa dychotomia zaczęła nabierać z upływem czasu cech kontinuum miasto – wieś⁸ jednak nie nastąpiło pełne zatarcie się różnic. Hall i Barret wskazując na niejednoznaczność okołomiejskiej strefy, oceniają różnice miasto – wieś jako odnoszące się bardziej do stopnia niż typu⁹.

Różnice struktur ekonomicznych: działalność pozarolnicza versus rolnictwo można ocenić jako jedną z podstawowych charakterystyk, które tworzyły genotyp miasta i wsi¹⁰. Wpisują się one w wielopłaszczyznowy obraz miast różniących się statystycznie (liczba ludności, gęstość zaludnienia), morfologicznie (forma i intensywność zabudowy, ilość, gęstość, jakość infrastruktury), ekonomicznie oraz kulturowo (styl życia i relacje społeczne), chociaż w tym ostatnim zakresie zacieranie różnic wydaje się najszybsze i najsilniejsze¹¹.

⁶ Por. A. Rutkowska-Gurak, *Rural Worlds versus Urban Worlds*, [w:] D. Niedziółka, M. Mróz, M. Gurbała (red.), *Understanding World Economy*, 2022 (oddany do publikacji).

⁷ P. Hummel, *Asymilacja prowincjonalnej ludności napływowej oraz imigracje wewnątrz miasta w Warszawie przelomu XIX i XX wieku*, [w:] M. Gibiec, D. Wiśniewska, L. Ziętkowski (red.), *Miasto w procesie przemian od czasów nowożytnych do współczesności*, Kraków: Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 2019.

⁸ Na procesy upodobniania wsi do miast wskazują m.in. S. Kalinowski, Ł. Komorowski, A. Rosa, *Koncepcja smart villages przykłady z Polski*, Warszawa: PAN, 2021, s. 129–131.

⁹ Por. T. Hall, H. Barret, *Cities: Urban Worlds*, [w:] P. Daniels, M. Bradshaw, D. Shaw, J. Sidaway, T. Hall (red.), *An Introduction to Human Geography*, Harlow: Pearson Education Limited, 2016, s. 191–192.

¹⁰ Por. Hummel, *Asymilacja prowincjonalnej...*, *op. cit.*

¹¹ Już w latach 60. XX w. McLuhan użył po raz pierwszy terminu „globalna wioska”, dostrzegając globalny proces unifikacji wzorców kulturowych. Por. M. McLuhan, *The Electronic Age-The Age of Implosion*, [w:] J.A. Irving (red.), *Mass Media in Canada*

Pomimo tak określonej pierwotnej dychotomii miasto – wieś, która ztracając aspekty kontrastu nie utraciła podstawy genezy podziału miasto – wieś, obserwuje się trend wchodzenia rolnictwa do miasta z całym pochodnym bagażem treści i znaczeń funkcjonalnych właściwych dla tej aktywności ekonomicznej. W tym kontekście pojawienie się rolnictwa w mieście może być traktowane jako paradoks o pewnej tymczasowości podlegającej weryfikacji historycznej lub jako nowa trajektoria rozwoju.

2. UWARUNKOWANIA ROZWOJU ROLNICTWA MIEJSKIEGO

Wchodzenie rolnictwa do miast jest wyzwaniem, z którym mierzą się współczesne miasta stojące wobec szeregu wyzwań rozwojowych. Ich reakcję należy odczytywać w kontekście trendów zachodzących w świecie w świetle stwierdzenia, iż fenomen miejski stał się warunkiem rozumienia najważniejszych aspektów współczesnego globalnego życia społeczno-gospodarczego i politycznego, na co wskazał już pod koniec XX w. Lefebvre,¹² obserwując intensyfikację procesów globalizacji, której towarzyszyła postępująca urbanizacja i wzrost roli miast jako centrów życia decyzyjnego i społeczno-gospodarczego.

Ważnym współcześnie wyzwaniem, z którym mierzą się miasta, jest turbulencja otoczenia związana ze zmianami klimatycznymi, kryzysem pandemii, a w ostatnim okresie kryzysem geopolitycznym wywołanym wojną w Ukrainie. Kryzysy te z jednej strony wymusiły nowe działania, ale, co jest równie interesujące, przyspieszyły trendy, które można było dostrzec jeszcze przed pandemią. Zwracał na to uwagę już w pierwszym okresie pandemii znany brytyjski architekt Norman Foster, omawiając przewidywane konsekwencje wpływu pandemii na miasta¹³. Tak stało się również w odniesieniu do rolnictwa w mieście, które było (w pewnym zakresie i w formach eksperymentalnych) wprowadzane do miast już w poprzedniej dekadzie.

Nowa, współczesna odsłona rolnictwa miejskiego jest związana z dążeniem miast do poprawy swojego wizerunku jako obszarów, które pomimo niewielkiego globalnie udziału w powierzchni ziemi mają dominujący udział w negatywnym wpływie na środowisko, określonym syntetycznie poprzez ich ślad ekologiczny. Przewiduje się, że rozwój miejskiego rolnictwa będzie miał

Ryerson Press, 1962, s. 179–205; M. McLuhan, *Media Research: Technology, Art and Communication*, New York, London: Routledge, 2013.

¹² H. Lefebvre, *Writings on Cities*, Oxford, Malden: Blackwell, 1996, s. 191.

¹³ N. Foster, *Norman Foster: przyszłość miast to rolnictwo, a nie parkingi*, „Rzeczpospolita”, 16.10.2020, <https://sukces.rp.pl/> [dostęp: 6.07.2022].

korzystny wpływ na redukcję śladu ekologicznego i śladu węglowego miast, skutkując pozytywnym wpływem na planetę (klimat i środowisko) poprzez efekt ekologiczny związany z funkcjonowaniem obszarów zielonych, a także skróceniem łańcucha dostaw dzięki produkcji lokalnej, eliminującej zbędne, często międzykontynentalne przewozy. Istotną lokalną konsekwencją wzmocnienia optyki środowiskowej jest korzystny wpływ tego typu rozwiązań również na funkcjonowanie ekosystemu miejskiego oraz na jakość życia w mieście¹⁴.

Nowy impuls do zainteresowania problematyką rozwoju rolnictwa miejskiego zrodziła w ostatnim okresie kryzysowa sytuacja związana z pandemią, a zwłaszcza niedawny „wybuch” kryzysu politycznego wywołanego wojną w Ukrainie. Będący konsekwencją działań wojennych globalny kryzys żywnościowy, wynikający z przerwania dostaw żywności głównie z Ukrainy dla wielu krajów świata (także Polski), unaoczniał jak ważne jest utrzymywanie własnych mocy produkcyjnych produkcji rolnej i działania w kierunku uzyskania pewnego zakresu samowystarczalności żywnościowej. Zwiększenie bezpieczeństwa żywnościowego stało się swojego rodzaju priorytetem, również dla miejskiej gospodarki lokalnej odpowiadającej za jakość życia mieszkającej w miastach ludności.

Eskalacja zjawisk kryzysowych i napięć społeczno-ekonomicznych przyspieszyła już wcześniej obserwowane trendy w urbanistyce i zarządzaniu przestrzenią miast, stymulujące zielone przestrzenie i rolnictwo miejskie, jak model miast-ogrodów E. Howarda¹⁵ oraz wieże w zieleni Le Corbusiera¹⁶. Współcześni urbaniści inspirowani ideą włączenia „naturalnej infrastruktury” i budowy tożsamości miejsc przefiltrowanych przez aktualne potrzeby społeczne, ekologiczne, estetyczne, ekonomiczne i funkcjonalne czerpią z koncepcji Howarda i dobrych praktyk modernizmu (koncepcje postmodernizmu, neomodernizmu), akcentując przestrzenie otwarte i strefy bez ruchu samochodowego oraz tworząc w miastach zabudowę z dostępem do zieleni i światła. Neguje się tym samym budowę odhumanizowanych przestrzeni

¹⁴ Waga powyższych zagadnień wynika z szeregu przedsięwzięć i porozumień podejmowanych na szczeblu nie tylko regionalnym, ale również międzynarodowym. Ich potwierdzeniem w skali globalnej było podpisanie przez wszystkie państwa świata w 2015 r. rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ: Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju, wytyczającej wśród 17 celów (oraz 169 zadań), które mają być osiągnięte do 2030 roku. Wśród nich znajdują się także i te adresowane bezpośrednio do miast. *Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, United Nations, 2015, point 11.

¹⁵ E. Howard, *Garden cities of To-Morrow*, London: Swan Sonnenschein, 1902, s. 133.

¹⁶ Szerzej na ten temat: B. Green, *The Smart Enough City*, Cambridge: The MIT Press, 2020, s. 147–148.

miejskich, czego skrajnie negatywnym przykładem była budowa i funkcjonowanie jednego z największych amerykańskich osiedli, Pruitt Igoe w St. Louis, które zostało wyburzone na początku lat 70. XX w.¹⁷

Wchodzenie przestrzeni z zielenią i rolnictwem do miast wpisuje się w trendy współczesnych przekształceń miast. Sprzyja to bowiem budowie miast nowoczesnych i otwartych na zmiany, które dążą do sprostania wymogom kształtowania miasta zielonego (*green city*) i zrównoważonego (*sustainable city*) a zarazem inteligentnego (*smart city*) i odpornego na kryzysy (*resilient city*)¹⁸. Rolnictwo miejskie jest elementem współzależnym tych koncepcji stając się składową zielonej przestrzeni, a także sprzyjając tworzeniu podstaw zrównoważonego rozwoju miast, ograniczającego obciążenie lokalnego środowiska i pozytywnie oddziaływującego na całość ekosystemu (skrócenie łańcucha dostaw). Tworzy to warunki dla miasta odpornego, cechującego się rezyliencją, a więc miasta, które potrafi radzić sobie ze zmianami, jest odporne na negatywne zdarzenia i posiada umiejętności odbudowy po kryzysie. W kontekście obecnej sytuacji geopolitycznej są to szczególnie pożądane właściwości miast, niezbędne do elastycznej adaptacji do zmian i umożliwiające dwukierunkowe, aczkolwiek sprzężone działania: tworzenie odporności na zmiany klimatu i przeciwdziałanie zagrożeniom bezpieczeństwa żywnościowego.

Obecna sytuacja kryzysowa przyspiesza to dążenie miast, zwiększając m.in. skalę działań związanych z oszczędną gospodarką surowcami energetycznymi i promocją surowców ekologicznych. Pobudza to przyjazne środowisku użytkowanie przestrzeni miejskiej poprzez rozwój elektromobilności¹⁹ i selekcję ruchu samochodowego (ograniczanie i zakaz wjazdu do centrum/miast samochodów z silnikiem spalinowym)²⁰, co tworząc lepszą jakość

¹⁷ A. Rutkowska-Gurak, *Szlakami geografii ekonomicznej. Przestrzeń – Instytucje – Metodologia. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Kucińskiemu*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2020, s. 171–173.

¹⁸ *Transforming our World...*, op. cit., point 11.

¹⁹ J. Brdulak, *Udział i rola transportu samochodowego w rynku energii – podejście dynamiczne w ramach rozwoju zrównoważonego*, [w:] J. Brdulak, M. Kruhlaya, C. Krysiuk, M. Molenda, M. Mróz, D. Niedziółka, P. Pawlak, A. Stankowska (red.), *Problemy rozwoju rynku energii w Polsce*, Warszawa: SGH, 2021.

²⁰ 5. Radykalną kontynuacją tych zmian na poziomie regionalnym (UE) jest przyjęcie w dn. 8.06.2022 r. przez Parlament Europejski projektu Komisji Ochrony Środowiska Naturalnego, Zdrowia Publicznego i Bezpieczeństwa Żywności (ENVI) o całkowitym zakazie sprzedaży aut z silnikami spalinowymi (zakaz rejestracji aut niezeroemisyjnych) od 2035 r. A. Woźniak, *UE pożegna samochody spalinowe w 2035 roku*, 8.06.2022, <https://www.rp.pl/biznes/art36479021-ue-pozegna-samochody-spalinowe-w-2035-roku> [dostęp: 21.06.2022].

przestrzeni (czyste powietrze), stymuluje także możliwości wchodzenia rolnictwa do miast.

We współczesny wymiar wyzwań włącza się logika miasta inteligentnego. Rozwojowi nowoczesnej przestrzeni z rolnictwem sprzyja inteligentny wymiar myślenia o mieście powiązany z aplikacją najnowszych technologii zmieniającej i kształtującej wszystkie obszary *smart city*, a są nimi: środowisko, gospodarka, mobilność, zarządzanie, technologia oraz ludzie²¹. W procesie tym rola *smart people* jest fundamentalna, bo przedsiębiorczy, otwarci i świadomi ludzie są oczekiwany i niezbędnym kreatorem innowacji prowadzących do transformacji przestrzeni i stymulacji przeobrażeń kształtujących przyszłość miast.

3. FORMY PRZESTRZENNEJ INTEGRACJI ROLNICTWA Z MIASTEM

Miejskie rolnictwo jest coraz bardziej widoczne w przestrzeni miejskiej, co odzwierciedla obecny kierunek intensyfikujących się nowych relacji miasta i rolnictwa. Ma ono zróżnicowany charakter i jest integrowane w tkanę miejską w różny sposób, zależny od charakteru działalności rolniczej, form organizacji, stosowanych metod, technik i technologii, czy wreszcie rodzaju podmiotów organizujących i/lub prowadzących rolniczą działalność produkcyjną. Produkcja rolna organizowana w mieście jest oparta na tradycyjnych technikach i technologiach wykorzystujących naturalne ekosystemy (środowisko naturalne i jego zasoby, tj. gleba, powietrze, światło, woda), bądź też opiera się na nowoczesnych technikach i technologiach bazujących na sztucznym i kontrolowanym środowisku.

4. TRADYCYJNE ROLNICTWO W MIASTACH

Tradycyjne rolnictwo występuje w mieście w postaci ogrodów miejskich i społecznych, pasiek, ogrodów na dachach, czy mikrofarm. **Ogrody miejskie** są klasyczną formą integracji rolnictwa w wielu miastach świata. Funkcjonują one obecnie w przestrzeni miejskiej w różnej skali i w różnych lokalizacjach, przy czym obserwuje się tendencję ich powrotu do centrów miast. Interesującą praktyką są nowojorskie ogrody społeczne, które powstały w latach 70. XX w. jako wyraz oddolnej „rewitalizacji” Południowego Bronxu. W pierwszej

²¹ Por. B. Green, *The smart enough...*, *op. cit.*

kolejności ogrody zostały założone przez mieszkańców zagospodarowujących zdegradowane, puste parcele, a następnie przez zorganizowane działanie stowarzyszeń społecznych przeciwdziałające wykupowi inwestycyjnemu gruntów poprzez wyprzedzającą formalizację ich stanu prawnego. Nowojorskie ogrody są współczesnym przykładem inspiracji dla europejskich miast, takich jak Paryż (w USA i Kanadzie w 2012 r. zarejestrowano 18 tys. ogrodów społecznych; tylko w Nowym Yorku GrowNYC's Bronx Community Gardens, zakładająca 10 ogrodów rocznie zarejestrowała obecnie 600 ogrodów miejskich²²).

Inicjatywa zakładania ogrodów w USA ciągle się rozwija, o czym świadczy także działalność stowarzyszenia non-profit Big Green założonego w 2011 r. promującego zakładanie przydomowych i przyszkolnych warzywno-owocowych ogrodów w amerykańskich miastach. O skuteczności działania stowarzyszenia świadczy dalekosiężny przepływ wiedzy w tym zakresie, wsparty działaniem ogólnokrajowej sieci Learning Gardens, docierającej codziennie do 250 000 uczniów²³. W przestrzeni polskich miast formą tego typu tradycyjnego rolnictwa są **ogródki działkowe**. Od bieżącego roku ich funkcjonowanie (rozwój, zakup, inwestycje) będzie promowane poprzez fundusze unijne. Rodzinne ogródki działkowe (ROD), których w Polsce jest blisko 5000, otrzymują wsparcie unijne na „zwiększanie terenów zieleni oraz działania ekologiczne ograniczające hałas i zanieczyszczenie powietrza oraz chroniące zwierzęta”²⁴.

Boom na ogrody działkowe występujący w Polsce i w różnych miastach świata ma wiele przyczyn. Rozwija się m.in. w ramach funkcji proekologicznej umożliwiając rozprzestrzenianiu się zieleni i służąc wzmocnieniu zielonych płuc miast, co ma pozytywny wpływ na funkcjonowanie ekosystemów miejskich (przewietrzanie, ograniczenie spływu wód opadowych, ochrona bioróżnorodności). Ogrody pełnią również funkcję prozdrowotną (ochrona przed hałasem i zanieczyszczeniem), a także rekreacyjną. Ich atutem dla użytkowników, co okazało się szczególnie zaletą w czasie pandemii, jest posiadanie „własnej” przestrzeni, czego wartość wzrosła w okresie dystansowania społecznego. Nowym uwarunkowaniem staje się dziś, w sytuacji kryzysu geopolitycznego (wzrostu kosztów żywności, ryzyka przerwania ciągłości dostaw) ich rola dla bezpieczeństwa żywnościowego.

²² *GrowNYC's Bronx Community Gardens*, <https://www.grownyc.org/gardens/bronx> [dostęp: 10.07.2022].

²³ B. Mazur, *Amerykański Ruch Miliona Ogrodów*, 19.05.2021, <https://raportcsr.pl/amerykanski-ruch-miliona-ogrodow/> [dostęp: 28.06.2022].

²⁴ *Ibidem*.

Inną formą tradycyjnego rolnictwa, chociaż nietradycyjnie lokalizowanego od niedawna w miastach, jest pszczelarstwo, pełniące podobne funkcje (aprowizacyjną i ekologiczną – ochrona bioróżnorodności). W polskich miastach tego typu rolnictwo istnieje w związku z legalizacją umiejscawiania **pasiek** w miastach na podstawie aktów prawa miejscowego, tj. uchwały rady miejskiej w sprawie Regulaminu utrzymania czystości i porządku na terenie miasta²⁵. W Polsce od 2015 r. kolejne miasta wydawały zezwolenia na trzymanie miodnych pszczół i pasiek, np. Warszawa, Bydgoszcz, Kielce, Kraków (2015 r.), Lublin, Rzeszów (2016 r.), Katowice, Olsztyn (2017 r.)²⁶.

W ostatnim okresie nastąpiła intensyfikacja działań w kierunku organizacji pasiek miejskich przez różne kategorie inwestorów. Należą do nich nie tylko mieszkańcy, ale także władze miejskie, instytucje publiczne, przedsiębiorstwa komunalne czy organizacje pozarządowe (np. Fundacja Veolia Polska, Greenpeace Polska). Pasieki są lokalizowane w różnych miastach (wielkość, funkcje) i na różnych obszarach przestrzeni miejskiej (parki, lasy, skwery, dachy budynków). Do spektakularnych pierwszych lokalizacji należy pasieka miejska na dachu Nowohuckiego Centrum Kultury w Krakowie (powstała w 2017 r. w ramach projektu „Pasieka Kraków” przewidującego budowę pasiek na 11 budynkach miejskich)²⁷, miejska pasieka w Katowicach powstała na dachu Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia w 2017 r. jako jedna z pierwszych dwóch w mieście²⁸ czy spektakularna pasieka warszawska na dachu Hotelu Regent, z której miód jest dobrem rzadkim, włączonym jako dodatkowa atrakcja w ofertę hotelową tego nietypowego inwestora²⁹. Do innych warszawskich lokalizacji należy działająca od 2015 r. pasieka miejska na dachu Pałacu Kultury i Nauki (2015 r.), pasieka „uniwersytecka” na dachu SGH działająca od 2018 r.³⁰, czy będąca w grupie późniejszych inwestycji, pasieka Stalowa przy zajezdni MZA. O szybkim rozwoju

²⁵ Jedynym ograniczeniem lokalizacji jest, aby ule były oddalone 10m od granicy nieruchomości (okien) oraz drogi. E. Szymański, *Prawne aspekty lokalizowania pasiek w miastach wojewódzkich*, <https://www.pasieka24.pl/> [dostęp: 25.06.2022].

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Wystartował projekt „Pasieka Kraków”*, 20.07.2017, <https://pszczoly.eu/> [dostęp: 29.06.2022].

²⁸ *W Katowicach pojawiły się kolejne miejskie ule*, <https://pszczoly.eu/w-katowicach-pojawily-sie-kolejne-miejskie-ule-pszczoly-eu/> [dostęp: 14.06.2022].

²⁹ A. Czupryn, *Ule w mieście*, „Polska The Times” 11.10.2014, polskatimes.pl/ule-w-miescie-w-warszawie-pszczoly-mieszkaja-na-dachach/ar/3605741 [dostęp: 14.06.2022].

³⁰ *Pszczola Główna Handlowa*, „Gazeta SGH” 21.12.2018.

pszczelarstwa miejskiego świadczy to, że tylko w Warszawie działało w 2019 r. ponad 400 pasiek, obejmujących ponad 1000 uli³¹.

Fot. 1. Warszawa: Pasieka na dachu SGH, Archiwum SGH

Fot. 2. Warszawa: pierwsze miodobranie w pasiece przy zajezdni Stalowa, maj 2021, <https://warszawa.naszemiasto.pl/>

Okazuje się, że miasta stanowią dla pszczół przyjazne środowisko, albowiem zapewniają lepszą przeżywalność rodzin pszczelich podczas zim (dłuższy okres wegetacji roślin), mniejszą inwazję pasożytów, a więc wyższe ilości zbieranego miodu. Miód ma także wysokie walory i jest bogaty w składniki odżywcze z uwagi na obfitą miejską roślinność (parki, lasy, obszary zielone rolnictwa miejskiego), którą wzbogacają celowo organizowane przez miasta środowiska dla miejskich pszczół w formie skwerów i pasów łąk kwiatnych. Miód miejski spełnia również standardy jakości, gdyż nawet w zanieczyszczonych miastach Śląska (jak Katowice) ilość metali ciężkich jest poniżej dopuszczalnej normy³².

Nową formą miejskiego rolnictwa wkraczającą z impetem do miast jest przestrzeń rolnicza organizowana na dachach, czyli tzw. **zielone dachy**. Jest ona współcześnie traktowana jako nieodzowny element nowoczesnej, energooszczędnej architektury³³ i projektowana jako element kompozycyjny domów i całych osiedli zrównoważonego *smart city*. Coraz częstszą praktyką stają się farmy uprawiające warzywa czy zioła na dachach budynków. Wymaga to przepływu nowej wiedzy i technik, by wprowadzić tradycyjne rolnictwo w nietradycyjne lokalizacje, tak jak to miało miejsce w przypadku funkcjonującej już 10 lat eksperymentalnej farmy warzyw nad dachem AgroParisTech

³¹ H. Gadomska, *Warszawskie królowe i robotnice*, „National Geographic” 16.12.2019, <https://www.national-geographic.pl/artukul/warszawskie-krolowe-i-robotnice-jak-sie-maja-miejskiej-pasieki> [dostęp: 6.07.2022].

³² *W Katowicach pojawiły się...*, *op. cit.*

³³ Por. D. Niedziółka (red.), *Zielona energia*, Warszawa: CeDeWu, 2012; J. Brdulak, *Problemy rozwoju rynku energii w Polsce*, Warszawa: SGH, 2021.

w Paryżu, czerpiącej wiedzę z doświadczeń afrykańskiego rolnictwa miejskiego na Madagaskarze (użycie organicznych odpadów) oraz praktyk z ogrodów komunalnych w Nowym Jorku³⁴.

5. ROLNICTWO MIEJSKIE W SZTUCZNYM ŚRODOWISKU

Inną formą integracji rolnictwa jest produkcja rolnicza organizowana w sztucznym środowisku, którą można integrować z tkanką miejską, wprowadzając funkcje rolnicze do już istniejących budynków i powierzchni zamkniętych. Pełni ono alternatywną rolę w stosunku do tradycyjnego rolnictwa, gdyż jego „swoboda lokalizacji” eliminuje wpływ dotychczasowych ograniczeń środowiska miejskiego. Jest to rolnictwo oparte na nowoczesnych technikach i technologiach wykorzystujące technologie alternatywne w stosunku do opartych na wykorzystaniu gleby (*soil-less growing technologies*), a takim jest regeneracyjne rolnictwo **hydroponiczne (i akwaponiczne)** oraz **rolnictwo wertykalne**.

Systemy: akwaponiczny i hydroponiczny wykorzystują alternatywne techniczne systemy produkcji żywności oparte o wodę, która krążąc w obiegu zamkniętym zastępuje glebę (*water-working system*). Te hybrydowe systemy, używające produkty techniczne, takie jak szkło, plastik i pompy mechaniczne, umożliwiają uprawę żywności bezpośrednio w wodzie bogatej w składniki odżywcze przy ułamku jej zużycia. Oba systemy różni sposób udostępniania roślinom składników odżywczych; w hydroponice są one ręcznie dodawane, podczas gdy akwaponika rozwija swój ekosystem, a więc symbiotyczne współzależności między rybami a uprawami (woda z akwakultury zasila system, w którym produkty uboczne rozkładane są przez bakterie na azotany i azoty, a następnie wchłaniane przez rośliny jako produkty odżywcze).

Interesującym przykładem regeneracyjnego systemu produkcji żywności jest farma miejska w Manchesterze³⁵, stanowiąca akademicki eksperyment zaprojektowany i wdrożony przez Queen’s University Belfast (zastosowane rozwiązanie należało do pierwszych tego typu w Wielkiej Brytanii). Z sukcesem funkcjonująca ta nietypowa farma miejska wykorzystuje podwyższony hydroponiczny i akwaponiczny system żywnościowy zorganizowany częściowo w budynku a częściowo na dachu pod szkłem, gdzie poziom światła jest najwyższy. Farma została założona w budynku pofabrycznym niegdyś przemysłowego Manchesteru, co pokazuje jak rewolucyjnie może zmieniać się

³⁴ Ch. Aubry, *Urban agriculture: tomorrow’s cities will be green*, 13.04.2021, <https://ideas4development.org/en/urban-agriculture-cities/> [dostęp: 14.06.2022].

³⁵ A. Jenkins, G. Keeffe, N. Hall, *Planning Urban Food Production into Today’s Cities*, „Journal on Food, Agriculture and Society” 2015, nr 1(3), s. 35–47.

przestrzeń w miastach i jak nietypowe mogą być odsłony sukcesji funkcji miejskich w miastach; w omawianym przypadku funkcja przemysłowa została zastąpiona przez funkcję rolniczą³⁶.

Rolnictwo wertykalne jest formą upraw usytuowanych pionowo umieszczonych w piętrowych ciągach w zamkniętej przestrzeni (*indoor agriculture*) w wieżowcach³⁷, a także w innych budynkach/pomieszczeniach bez dostępu światła, np. magazynie, piwnicy lub nawet zmodernizowanym kontenerze transportowym. Wykorzystuje ono technologie bezglebowe takie jak hydroponika, ale bez naturalnego oświetlenia³⁸, stąd też jest określane terminologicznie jako typ rolnictwa w całkowicie kontrolowanym środowisku (*controlled environment agriculture* – CEA)³⁹. Automatyzacja systemu jest kluczem do jego wydajności. Do monitorowania upraw i tworzenia optymalnych warunków wzrostu w gospodarstwach pionowych wykorzystuje się nowoczesne technologie: oprogramowanie, robotykę i analitykę danych. Obejmuje to kontrolę temperatury, wilgotności, CO₂ i światła dostarczanego przez ledowe oświetlenie⁴⁰.

Fot. 3. System wertykalny, <https://www.usda.gov/>

³⁶ Na temat sukcesji funkcji pisze m.in. K. Kuciński, *Geografia ekonomiczna Zarys teoretyczny*, Warszawa: SGH, 1994; A. Rutkowska, *Miasto jako środowisko lokalizacji przedsiębiorstw (na przykładzie Służewca Przemysłowego)*, Warszawa: SGH, 1997.

³⁷ Ch. Banerjee, L. Adenaueer, *Up, Up and Away! The Economics of Vertical Farming*, „Journal of Agricultural Studies” 2014, vol. 2, nr 1, s. 40–60.

³⁸ Określenie: rolnictwo wertykalne stosuje się również dla upraw z pionowym układem roślin w specjalnie skonstruowanych szklarniach odnosząc się tylko do układu rozmieszczenia roślin.

³⁹ *Vertical Farming for the Future*, U.S. Department of Agriculture 25.10.2021, <https://www.usda.gov/> [dostęp: 12.07.2022].

⁴⁰ *The Trendy, Spendy Future of Tech-Enabled Indoor Farming*, <https://www.wired.com/story/indoor-farming-vertical-farming-freight-farms/> [dostęp: 20.07.2022].

Przyjmuje się, że rozwój rolnictwa regeneracyjnego, a zwłaszcza rolnictwa wertykalnego może zrewolucjonizować rolnictwo i mieć duży wpływ na rozwój rolnictwa miejskiego z uwagi na proekologiczny charakter, duże rozmiary produkcji i nowe zasady lokalizacji⁴¹. Oba typy rolnictwa są traktowane jako rolnictwo zrównoważone z uwagi na małe zużycie wody, nawet do 95% mniejsze niż rolnictwo tradycyjne, a także brak zużycia pestycydów, co powoduje że niektóre typy rolnictwa hydroponicznego (w zależności od sposobu wzbogacania wody) są certyfikowane jako rolnictwo organiczne. Wysokie plony i możliwość produkcji w systemie całorocznym uniezależniają rolnictwo od środowiska, dając tym samym możliwość kontroli systemu i zwiększają wielokrotnie rozmiary produkcji, dodatkowo dyskontowane w układzie pionowym rolnictwa wertykalnego. Ważną zaletą tego rolnictwa jest to, że wykorzystuje istniejące budynki i zajmuje ograniczoną przestrzeń, co wyróżnia szczególnie uprawy w wymiarze pionowym. W obszarach zurbanizowanych jest to szczególnie korzyścią z uwagi na trudności z pozyskaniem wolnych, nieużytkowanych gruntów, a także wysokie ceny ziemi (dzięki optymalizacji zużycia przestrzeni 1 akr przestrzeni wertykalnej pod dachem stanowi ekwiwalent 4–6 akrów pola w zależności od rodzaju uprawy, a nawet 30 akrów dla uprawy truskawek)⁴².

Jednak rozwój tego typu rolnictwa ma także słabe strony⁴³. Dotyczy to również aspektu środowiskowego, gdyż przy produkcji powstaje dużo odpadów (plastik). Innym mankamentem jest duże zużycie wody w bezglebowej uprawie roślin oraz duża konsumpcja energii generowana przez całoroczny system sztucznego oświetlenia, a ponadto, wysoka wrażliwość tego sztucznego, wysublimowanego systemu na awarie oraz wysoki koszt funkcjonowania wiążący się z dużym zaawansowaniem technologicznym i nakładami na infrastrukturę. Podnoszone są także kwestie nienaturalnego charakteru rolnictwa, co dotyczy rolnictwa wertykalnego (ekspozycja na sztuczne oświetlenie).

Miejskie rolnictwo pojawia się w miastach jako wyraz zmiany funkcji transformującej się przestrzeni miejskiej, ale jest także pożądanym elementem projektów urbanistycznych przyszłych inteligentnych miast, przewidujących

⁴¹ O. Robbins, *Hydroponics: How It Works, Benefits and Downsides, & How to Get Started*, 24.02.2021, <https://foodrevolution.org/blog/hydroponics/> [dostęp: 24.07.2022] oraz *Vertical farming – the future concept of agriculture*, <https://www.hausvonedden.com/urban-living/urban-gardening-vertical-farming-two-future-concepts/> [dostęp: 24.07.2022]; Ch. Banerjee, L. Adenauer, *Up, Up and Away...*, *op. cit.*

⁴² Ch. Banerjee, L. Adenauer, *Up, Up and Away...*, *op. cit.*, s. 49.

⁴³ O. Robbins, *Hydroponics: How It Works...*, *op. cit.*; Ch. Banerjee, L. Adenauer, *Up, Up and Away...*, *op. cit.*

odrębną przestrzeń także dla rolnictwa, tak jak to ma miejsce w Oceanix City⁴⁴. Jest to pierwsze na świecie pływające miasto powstające u wybrzeży Korei Południowej, które ma być całkowicie odporne na podtopienia. Pierwszy etap projektu, który jest inspirowany zmianami klimatu, ma być zrealizowany już w 2025 r. kiedy wprowadzą się pierwsi jego mieszkańcy. Pływające miasto ma być zbudowane na sześciu platformach składających się z sześciu osiedli. Miasto zaprojektowano na 10 000 osób, dla których przewidziano mieszkania w siedmiopiętrowych budynkach zbudowanych z bambusa. Oceanix City ma zapewnić bliskość funkcji miejskich dla mieszkańców, jako tzw. 10-minutowe miasto i funkcjonować w sposób zrównoważony (własne źródła energii ekologicznej, elektromobilny transport). W pobliżu osiedli nie zabraknie miejskiej przestrzeni rolniczej, takiej jak pola pod uprawę żywności oraz farmy owoców morza i ryb. Kontakt z lądem zapewnią specjalne pływające ekologiczne środki transportu.

6. PRZYSZŁE MIASTO A ROLNICTWO – PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Rozwój rolnictwa miejskiego jest zjawiskiem (nowym) o wzrastającym znaczeniu dla miast, tak w kontekście przestrzenno-funkcjonalnym, jak i ekologicznym, ekonomicznym i społecznym. Miejskie rolnictwo rozwija się w miastach z uwagi na szeroko rozumiane bezpieczeństwo żywnościowe, określone potrzebą zabezpieczenia żywności dla wzrastającej liczby ludności miast, co przyspieszają i warunkują zmiany klimatu i potrzeby zrównoważonego rozwoju, wymuszające mniejsze obciążenie środowiska, a także kryzysy i turbulencje (pandemia, wojna w Ukrainie). W sytuacji wzrastającej presji ekologicznej i żywnościowej miasta włączają się do produkcji żywnościowej, co skutkuje skróceniem łańcucha dostaw, pożądanym ekologicznie oraz sprzyjającym budowie rezyliencji miejskiej.

Tak uwarunkowane procesy rozwoju miejskiego rolnictwa są charakterystyczne dla krajów z różnych regionów i o różnym poziomie społeczno-gospodarczym, co jest odzwierciedleniem współzależności procesów globalnych i lokalnego kontekstu rozwoju⁴⁵. O ile w krajach rozwiniętych miejskie rolnictwo jest zjawiskiem nowym, gdyż zaczęło rozwijać się w okresie ostatniej

⁴⁴ J. Rybski, *Powstaje pływające miasto*, National Geographic, 10.12.2021, <https://www.national-geographic.pl/artukul/powstaje-plywajace-miasto-budowa-rozpoznie-sie-juz-w-przyszlym-roku> [dostęp: 14.06.2022].

⁴⁵ Por. K. Kuciński (red.), *Glokalizacja*, Warszawa: Difin, 2011; P. Kisiel, *Współczesne miasto – między nowoczesnością a postnowoczesnością*, [w:] P. Kisiel, A. Urbaniak, K. War-

dekady, to w krajach słabo rozwiniętych sytuacja jest bardziej zróżnicowana, aczkolwiek tendencja zmian jest taka sama – obserwuje się powrót rolnictwa do miast lub ożywienie i urynkowanie jego rozwoju oraz także ciągłość dotychczasowej koegzystencji przestrzenno-funkcjonalnej⁴⁶.

Przestrzeń rolnicza ma różny charakter i jest integrowana w przestrzeń miejską w różny sposób z uwagi na niedobór wolnych terenów, jako uzupełniająca funkcja lub poprzez sukcesję funkcji. Rolnictwo miejskie wykorzystuje różne metody, techniki i technologie, z których część jest bardzo zaawansowana. Umożliwiają one rozwój produkcji rolniczej w przestrzeni otwartej w formie ogrodów komunalnych/rodzinnych czy upraw na dachach lub wewnątrz istniejących budynków, gdzie rolnictwo funkcjonujące w sztucznie kontrolowanym środowisku ogranicza wykorzystanie zasobów (woda, teren), korzystając z atutów produkcji o wysokich plonach w ciągłym (całorocznym) systemie. Różnorodność form organizacyjnych rolnictwa (rodzaj upraw, forma, skala) sprawia, że wkracza ono do przestrzeni miast współtworzone przez różne podmioty, często działające w partnerstwie, w tym także mieszkańców, a więc staje się zajęciem dla wzrastającej liczby osób niebędących rolnikami, korzystających z transferu wiedzy.

Rolnictwo miejskie w obecnej formie integracji jest nowym elementem funkcjonalnym miast o wzrastającym znaczeniu dla miast przyszłości, tj. miast zrównoważonych, zielonych, odpornych i inteligentnych. Wielokierunkowe wchodzenie nowoczesnego rolnictwa do miast, występujące jako zjawisko globalne, zmienia perspektywę ekonomiczną roli rolnictwa w miastach, co oznacza przejmowanie funkcji obszarów wiejskich i może być odczytane jako nowa forma ekspansji miast, której konsekwencją jest upodabnianie miast do wsi. Powoduje to dalsze zacieranie różnic miasto – wieś.

W tej perspektywie zasadne staje się pytanie, które postawił sześć dekad wcześniej wybitny socjolog J. Ziółkowski⁴⁷, obserwując gwałtowne zmiany cywilizacji związane z epoką industrialną. Rozważał wówczas, jak daleka może być transformacja świata w kierunku urbanizacji i czy może mieć miejsce pełna urbanizacja globu z ekonomicznego punktu widzenia poprzez całkowite uniezależnienie ekonomiczne miast od wsi, zwracając przy tym uwagę, że wieś jako instytucja ekonomiczna zachowa swój walor tylko wówczas, gdy będzie dostawcą środków żywności. I chociaż wówczas nie przewidywał on możliwości tak dalekosiężnych zmian, biorąc pod uwagę ówczesne uwarunkowania

mińska-Zygmunt (red.), *Miasto, ekonomia, kultura. Księga dedykowana prof. Annie Karwińskiej*, Warszawa: Scholar, 2019.

⁴⁶ A.W. Drescher, Ch. Isendahl, M.C. Cruz, H. Karg, *Urban and Peri-Urban...*, op. cit.

⁴⁷ J. Ziółkowski, *Urbanizacja Miasto Osiedle, Studia socjologiczne*, Warszawa: PWN, 1965.

rozwoju cywilizacyjnego, to we współczesnych realiach określonych przez nowe paradygmaty radykalnie zmieniające także funkcjonowanie miast, taka perspektywa zyskuje nową treść i znaczenie. Rozumiejąc bowiem pionierską, innowacyjną rolę miast w rozwoju cywilizacji należy uznać i zrozumieć fakt, iż „miasto przyszłości niewiele będzie przypominać miasto znane z dotychczasowego doświadczenia”⁴⁸.

BIBLIOGRAFIA

- Aubry Ch., *Urban agriculture: tomorrow's cities will be green*, 13.04.2021, <https://ideas4development.org/en/urban-agriculture-cities/> [dostęp: 14.03.2022].
- Brdulak J., *Udział i rola transportu samochodowego w rynku energii – podejście dynamiczne w ramach rozwoju zrównoważonego*, [w:] J. Brdulak, M. Kruhlaya, C. Krysiuk, M. Molenda, M. Mróz, D. Niedziółka, P. Pawlak, A. Stankowska (red.), *Problemy rozwoju rynku energii w Polsce*, Warszawa: SGH, 2021.
- Czupryn A., *Ule w mieście*, „Polska The Times” 11.10.2014, polskatimes.pl/ule-w-miescie-w-warszawie-pszczoly-mieszkaja-na-dachach/ar/3605741.
- Food for cities: Production systems (UPA)*, <https://www.fao.org/fcit/upa/en/> [dostęp: 30.07.2022].
- Foster N., *Norman Foster: przyszłość miast to rolnictwo, a nie parkingi*, „Rzeczpospolita” 16.10.2020, <https://sukces.rp.pl/> [dostęp: 6.07.2022].
- Gadomska H., *Warszawskie królowe i robotnice*. „National Geographic” 16.12.2019, <https://www.national-geographic.pl/arttykul/warszawskie-krolowe-i-robotnice-jak-sie-maja-miejskiej-pasieki> [dostęp: 6.07.2022].
- Green B., *The Smart Enough City*, Cambridge: The MIT Press, 2020.
- GrowNYC's Bronx Community Gardens*, <https://www.grownyc.org/gardens/bronx> [dostęp: 10.07.2022].
- Hall T., Barret H., *Cities: Urban Worlds*, [w:] P. Daniels, M. Bradshaw, D. Shaw, J. Sidaway, T. Hall (red.), *An Introduction to Human Geography*, Harlow: Pearson Education Limited, 2016.
- Howard E., *Garden cities of To-Morrow*, London: Swan Sonnenschein, 1902.
- Hummel P., *Asymilacja prowincjonalnej ludności napływowej oraz imigracje wewnątrz miasta w Warszawie przełomu XIX i XX wieku*, [w:] M. Gibiec, D. Wiśniewska, L. Ziętkowski (red.), *Miasto w procesie przemian od cza-*

⁴⁸ *Ibidem*, s. 29.

- sów nowożytnych do współczesności, Kraków: Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 2019.
- Jenkins A., Keeffe G., Hall N., *Planning Urban Food Production into Today's Cities*, „Journal on Food, Agriculture and Society” 2015, nr 1(3).
- Kalinowski S., Komorowski Ł., Rosa A., *Koncepcja smart villages. Przykłady z Polski*, Warszawa: PAN, 2021.
- Kisiel P., *Współczesne miasto – między nowoczesnością a postnowoczesnością*, [w:] P. Kisiel, A. Urbaniak, K. Warmińska-Zygmunt (red.), *Miasto ekonomia kultura. Księga dedykowana prof. Annie Karwińskiej*, Warszawa: Scholar, 2019.
- Klimek A., *Kształt miasta zmienia się szybciej niż serce śmiertelnika*, [w:] M. Gibiec D. Wiśniewska, Ziętkowski (red.), *Miasto w procesie przemian od czasów nowożytnych do współczesności*, Kraków: Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 2019.
- Kuciński K. (red.), *Glokalizacja*, Warszawa: Difin, 2011.
- Lefebvre H., *Writings on Cities*, Oxford, Malden: Blackwell, 1996.
- Maik W., *Podstawy geografii miast*, Toruń: UMK, 1997.
- Mazur B., *Amerykański Ruch Miliona Ogrodów*, 19.05.2021, <https://raportcsr.pl/amerykanski-ruch-miliona-ogrodow/> [dostęp: 28.06.2022].
- McLuhan M., *Media Research: Technology, Art and Communication*, New York, London: Routledge, 2013.
- McLuhan M., *The Electronic Age – The Age of Implosion*, [w:] J.A. Irving (red.), *Mass Media in Canada*, Ryerson Press, 1962.
- Niedziółka D. (red.), *Zielona energia*, Warszawa: CeDeWu, 2012.
- Pach P., *Miasto temat rzeka*, Wrocław: Politechnika Wroclawska, 2019.
- Pszczółka Główna Handlowa*, „Gazeta SGH” 21.12.2018.
- Rakowski, *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji*, Warszawa: PWN, 1980.
- Robbins O., *Hydroponics: How It Works, Benefits and Downsides, & How to Get Started*, 24.02.2021, <https://foodrevolution.org/blog/hydroponics/>.
- Rutkowska A., *Miasto jako środowisko lokalizacji przedsiębiorstw (na przykładzie Służewca Przemysłowego)*, Warszawa: SGH, 1997.
- Rutkowska-Gurak A., *Rural Worlds versus Urban Worlds*, [w:] D. Niedziółka, M. Mróz, M. Gurbala (red.), *Understanding World Economy 2022* (oddany do druku).
- Rutkowska-Gurak A., *System osadniczy*, [w:] K. Kuciński (red.), *Geografia ekonomiczna*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Rutkowska-Gurak A., *Szlakami geografii ekonomicznej Przestrzeń-Instytucje- Metodologia. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Kucińskiemu*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2020.

- Rybski J., *Powstaje pływające miasto*, „National Geographic” 10.12.2021, <https://www.national-geographic.pl/artukul/powstaje-plywajace-miasto-budowa-rozpoznie-sie-juz-w-przyszlym-roku> [dostęp: 14.06.2022].
- Szymańska D., *Urbanizacja na świecie*, Warszawa: PWN, 2007.
- Szymański E., *Prawne aspekty lokalizowania pasiek w miastach wojewódzkich*, <https://www.pasieka24.pl/> [dostęp: 25.06.2022].
- The Trendy, Spendy Future of Tech-Enabled Indoor Farming*, <https://www.wired.com/story/indoor-farming-vertical-farming-freight-farms/> [dostęp: 20.07.2022].
- Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, United Nations, 2015, <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/database/> [dostęp: 10.06.2022].
- Vertical Farming for the Future*, U.S. Department of Agriculture 25.10.2021, <https://www.usda.gov/> [dostęp: 12.07.2022].
- Vertical farming – the future concept of agriculture*, <https://www.hausvoneden.com/urban-living/urban-gardening-vertical-farming-two-future-concepts/> [dostęp: 24.07.2022].
- W Katowicach pojawiły się kolejne miejskie ule*, <https://pszczoly.eu/w-katowicach-pojawily-sie-kolejne-miejskie-ule-pszczoly-eu/> [dostęp: 10.06.2022].
- World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*, Department of Economic and Social Affairs Population Division, United Nations, New York 2019, <https://www.un.org/development>.
- Woźniak A., *UE pożegna samochody spalinowe w 2035 roku*, 8.06.2022, <https://www.rp.pl/biznes/art36479021-ue-pozegna-samochody-spalinowe-w-2035-roku> [dostęp: 21.06.2022].
- Wystartował projekt „Pasieka Kraków”*, 20.07.2017, <https://pszczoly.eu/> [dostęp: 29.06.2022].
- Ziółkowski J., *Urbanizacja Miasto Osiedle, Studia socjologiczne*, Warszawa: PWN, 1965.

ROLNICTWO W MIEŚCIE PRZYSZŁOŚCI?

Streszczenie

Miasta materializują ideę zmiany, będąc zarazem tej zmiany impulsem i siłą sprawczą. W ten proces wpisuje się również rolnictwo miejskie, stanowiąc

jedną ze współczesnych odsłon miejskiej przyszłości. Rolnictwo miejskie w obecnej formie integracji jest nowym elementem funkcjonalnym miast o wzrastającym znaczeniu dla miast przyszłości, tj. miast zrównoważonych, zielonych, odpornych i inteligentnych.

Słowa kluczowe: miasto, rolnictwo w mieście, innowacje

AGRICULTURE IN THE CITY OF THE FUTURE?

Abstract

Cities embody the idea of change, being at the same time the impulse and driving force of this change. Urban agriculture is also a part of this process, constituting one of the contemporary perspectives of the urban future. Urban agriculture in its current form of integration is a new functional element of cities gaining increasing importance for the future cities i.e. sustainable, green, resilient and smart cities.

Keywords: city, urban agriculture, innovations

Cytuj jako:

Rutkowska-Gurak A., *Rolnictwo w mieście przyszłości?*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2023, nr 1(76), s. 167–185. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.07/a.rutkowska-gurak

Cite as:

Rutkowska-Gurak A. (2023). ‘Agriculture in the city of the future?’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(76), 167–185. DOI: 10.26399/meip.1(76).2023.07/a.rutkowska-gurak

R E C E N Z J E I S P R A W O Z D A N I A

R E V I E W S A N D R E P O R T S

Adrian Chojan

JACEK BRDULAK, DARIUSZ KOTLEWSKI, MARTA KRUHLAYA,
MARCIN MOLENDĄ, MACIEJ MRÓZ, DOROTA NIEDZIÓŁKA, PIOTR PAWLAK,
ROLA ENERGII W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU,
OFICYNĄ WYDAWNICZĄ SGH, WARSZAWA 2022, SS. 127

RECENZJA

W ostatnich latach termin „energia” nie tylko nabrał szczególnego znaczenia społecznego, ale również na dobre wpisał się w aktualny dyskurs polityczny i gospodarczy. Ostatnie wydarzenia geopolityczne (między innymi przykład wojny ukraińsko-rosyjskiej) sprawiły, że państwa świata zaczęły bardzo poważnie traktować mechanizm dywersyfikacji źródeł energii. W tym samym czasie oczekiwania licznych interesariuszy w postaci organizacji pozarządowych i różnego typu stowarzyszeń zaczęły propagować ideę zrównoważonego rozwoju i zestawiać ją z rolą i znaczeniem energii. Współczesny zglobalizowany świat nie może już dłużej uciekać przed realnym wdrażaniem idei zrównoważonego rozwoju. Skala degradacji środowiska naturalnego, zmiany klimatyczne i związane z tym konsekwencje dla życia gospodarczego i społecznego wymuszają faktyczne uwzględnienie zrównoważonego rozwoju w pozyskiwaniu energii.

Należy zwrócić uwagę, że w ostatnich latach ukazało się wiele wartościowych publikacji naukowych, które odnoszą się do idei zrównoważonego rozwoju. Wymienić można chociażby pozycje przygotowane przez Ewelinę Florczak, Laszlo Chrisa czy Barbarę Kryk. Problematyka ta na stałe zagościła w kanonach współczesnej nauki.

Uzupełnieniem naukowej debaty związanej ze zrównoważonym rozwojem jest publikacja autorstwa Jacka Brdulaka, Dariusza Kotlewskiego, Marty Kruhlai, Marcina Molendy, Macieja Mroza, Doroty Niedziółki i Piotra Pawlaka. Praca *Rola energii w zrównoważonym rozwoju* w naukowy sposób łączy zagadnienia energii i idei zrównoważonego rozwoju. Recenzowana publikacja, wydana w 2022 roku nakładem Oficyny Wydawniczej Szkoły Głównej Handlowej, została przygotowana w układzie problemowym i zawiera sześć spójnych ze sobą rozdziałów oraz zakończenie.

Przechodząc do analizy poszczególnych rozdziałów, warto zwrócić uwagę, że Dorota Niedziółka w opracowaniu otwierającym recenzowaną publikację podejmuje problem Zielonego Ładu, starając się odpowiedzieć na pytanie, czy tytułowe zagadnienie jest ideą czy strategią. Przedstawia Zielony Ład z perspektywy europejskiej, amerykańskiej i chińskiej. Szkoda, że Autorka nie pokusiła się o dłuższą analizę prezentowanych zagadnień – z pewnością byłoby to cennym uzupełnieniem dyskursu w tym zakresie.

Maciej Mróz w kolejnym rozdziale podejmuje problematykę kierunków rozwoju infrastruktury naftowej i gazowej w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju Polski, ukazując to zagadnienie na tle Unii Europejskiej. Tekst opiera się na dużej liczbie danych, co z jednej strony pozwala udowodnić stawiane przez Autora tezy, z drugiej zaś jest bardzo dobrym uzmysłowieniem Czytelnikowi miejsca, jakie zajmuje Polska wśród innych państw członkowskich Unii Europejskiej.

Rozdział trzeci autorstwa Dariusza Kotlewskiego obejmuje zagadnienie roli sieci elektroenergetycznej w scenariuszu zrównoważonego rozwoju. Autor ukazuje Czytelnikowi specjalistyczne zagadnienia związane z analizowanym tematem, osadzając je również w polskich realiach, a także uwzględniając wydarzenie krytyczne, np. pandemię COVID-19.

Marcin Molenda i Marta Kruhlaya prezentują interesujące, aczkolwiek rzadko poruszane zagadnienie bezpieczeństwa energetycznego przedsiębiorstw turystycznych. Rozdział ten wzbudził u recenzenta szczególne zainteresowanie ze względu na zawarte w nim treści. Ważną częścią tego opracowania jest obszar 4.3., tj. bezpieczeństwo energetyczne przedsiębiorstwa turystycznego a zrównoważona energetyka.

W piątym rozdziale recenzowanej pozycji Jacek Brdulak i Piotr Pawlak przedstawiają międzynarodowe aspekty zmian jakościowych transportu samochodowego w zakresie elektromobilności. Samo zagadnienie elektromobilności jest współcześnie niezwykle popularne i nierzadko budzi kontrowersje. Autorzy w swoim wywodzie przedstawiają wiele interesujących zagadnień, jak np. politykę UE w zakresie wdrażania elektromobilności transportu samochodowego, czy też uwarunkowania wdrażania elektromobilności w polskim transporcie samochodowym.

Autorem ostatniego z rozdziałów jest Piotr Pawlak, który podjął próbę ukazania wybranych dylematów związanych z rozwojem elektromobilności. Autor ten pokazuje problemy i szanse związane z rozwojem elektromobilności, a także możliwe zmiany w branży TSL powodowane wdrażaniem elektromobilności.

Recenzowana publikacja jest wartościowym opracowaniem ukazującym wybrane aspekty związane z energią i zrównoważonym rozwojem. Zdaniem recenzenta szkoda, że poszczególni Autorzy nie pokusili się o dłuższe analizy, które mogłyby stać się interesującym materiałem dla Czytelników zgłębiających przedstawione zagadnienia, a także inspiracją do dalszych badań i analiz. Nie zmienia to jednak faktu, że prezentowana publikacja powinna być podstawową lekturą dla tych wszystkich, którym bliska jest problematyka energii analizowana w kontekście idei zrównoważonego rozwoju.

AKTUALNA LISTA RECENZENTÓW

Recenzenci afiliowani w polskich ośrodkach naukowych

- prof. zw. dr hab. Józef M. Fiszer, Instytut Studiów Politycznych PAN
- prof. dr hab. Piotr Madajczyk, Instytut Studiów Politycznych PAN
- prof. dr hab. Andrzej Sakson, UAM w Poznaniu
- prof. dr hab. Jerzy Wieczorek
- prof. dr hab. Krzysztof Jasiewicz
- prof. zw. dr hab. Stanisław Koziej, Uczelnia Łazarskiego
- prof. dr hab. Zdzisław Puślecki, UAM w Poznaniu
- prof. dr hab. Paweł Chmielnicki, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Tomasz Stępniewski, Katolicki Uniwersytet Lubelski
- dr hab. Paweł Borkowski, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Beata Piskorska, KUL w Lublinie
- dr hab. Tomasz G. Grosse, Uniwersytet Warszawski
- dr hab. Tadeusz Wallas, UAM w Poznaniu
- dr hab. Katarzyna Kołodziejczyk, Uniwersytet Warszawski
- dr hab. Jakub Wódka, Instytut Studiów Politycznych PAN
- dr hab. Mikołaj Tomaszuk, UAM w Poznaniu
- dr hab. Aleksandra Laskowska-Rutkowska, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Piotr Stanek, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
- dr hab. Paweł Olszewski, Instytut Studiów Politycznych PAN
- dr hab. Krzysztof Łazarski, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Wojciech Bieńkowski, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Joanna Działo, Uczelnia Łazarskiego
- dr Krzysztof Beck, Uczelnia Łazarskiego
- dr Jarosław Jura, Uczelnia Łazarskiego
- dr Justyna Bokajło, Uniwersytet Wrocławski
- dr Adrian Chojan, Uczelnia Łazarskiego
- dr Martin Dahl, Uczelnia Łazarskiego
- dr Maciej Grodzicki, Uniwersytet Jagielloński
- dr Michał Możdżeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
- dr Jakub Janus, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
- dr Małgorzata Gałązka-Sobotka, Uczelnia Łazarskiego
- dr Piotr Stolarczyk, Uczelnia Łazarskiego

Recenzenci afiliowani w zagranicznych ośrodkach naukowych

- dr Jens Boysen (Niemcy)
- dr Anna Phirtskhalashvili (Gruzja)
- dr Jaroslav Kit (Ukraina)
- dr Nathaniel Copsey, Aston University (Wielka Brytania)
- dr Marcin Kazimierzczak, Universitat Abat Oliba CEU (Hiszpania)
- prof. dr Fatima Arib, Cadi Ayyad University (Maroko)
- prof. dr hab. Ana Yetano Sánchez de Muniaín (Hiszpania)
- prof. Dr Andrii Verstiak (Ukraina)
- dr Karen Jackson, University of Westminster (Wielka Brytania)
- dr hab. Marcin Roman Czubala Ostapiuk (Hiszpania)
- Douglas E. Selvage (Stany Zjednoczone)

ZASADY ETYCZNE OBOWIĄZUJĄCE W ODNIESIENIU
DO PUBLIKACJI ZAMIESZCZANYCH W KWARTALNIKU
„MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA”

Redakcja „Myśli Ekonomicznej i Politycznej” dba o utrzymanie wysokich standardów etycznych czasopisma i przestrzega stosownych zasad. Zasady te zostały oparte na COPE’s Best Practice Guidelines for Journal Editors. Są to:

Zasady dotyczące redakcji

Decyzje o publikacji

Redaktor naczelny stosuje się do aktualnego stanu prawnego w zakresie zniesławienia, naruszenia praw autorskich i plagiatu oraz ponosi odpowiedzialność za decyzje, które ze złożonych w Redakcji artykułów powinny zostać opublikowane.

Poufność

Żadnemu członkowi zespołu redakcyjnego nie wolno ujawniać informacji na temat złożonej pracy komukolwiek, kto nie jest upoważniony procedurą wydawniczą do ich otrzymania.

Ujawnienie i konflikt interesów

Nieopublikowane artykuły lub ich fragmenty nie mogą być wykorzystane w badaniach własnych członków zespołu redakcyjnego bądź recenzentów bez wyraźnej pisemnej zgody autora.

Zasady dotyczące autorów

Autorstwo pracy

Autorstwo powinno być ograniczone do osób, które znacząco przyczyniły się do pomysłu, projektu, wykonania lub interpretacji pracy. Jako współautorzy powinny być wymienione wszystkie osoby, które miały udział w powstaniu pracy.

Ujawnienie i konflikt interesów

Autor powinien ujawnić wszelkie źródła finansowania projektów w swojej pracy oraz wszelkie istotne konflikty interesów, które mogą wpłynąć na jej wyniki lub interpretację.

Oryginalność i plagiat

Autor przekazuje do redakcji wyłącznie oryginalną pracę. Powinien upewnić się, że nazwiska autorów cytowanych w pracy i/lub fragmenty prac cytowanych dzieł zostały w niej w prawidłowy sposób zacytowane lub wymienione.

Ghostwriting/guestautorship

Ghostwriting/guestautorship są przejawem nierzetelności naukowej i wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane. Autor składa oświadczenie, którego celem jest zapobieganie praktykom ghostwriting/guestautorship.

Zasady dotyczące recenzentów

Poufność

Wszystkie recenzowane prace są traktowane jak dokumenty poufne.

Anonimowość

Wszystkie recenzje wykonywane są anonimowo, a Redakcja nie udostępnia danych autorów recenzentom.

Standardy obiektywności

Recenzje powinny być wykonane w sposób obiektywny i rzetelnie.

Ujawnienie i konflikt interesów

Informacje poufne lub pomysły nasuwające się w wyniku recenzji muszą być utrzymane w tajemnicy i nie mogą być wykorzystywane do innych celów. Recenzenci nie mogą recenzować prac, w stosunku do których występuje konflikt interesów wynikający z relacji z autorem.

ETHICAL PRINCIPLES APPLICABLE TO FOR PUBLICATIONS IN THE QUARTERLY 'ECONOMIC AND POLITICAL THOUGHT'

'Economic and Political Thought' Editorial Board strives to ensure high ethical standards. Articles submitted for publication in 'Economic and Political Thought' are assessed for their integrity, compliance with ethical standards and contribution to the development of scholarship.

The principles listed below are based on the COPE's Best Practice Guidelines for Journal Editors.

Ethical standards for editors

Decision on publication

The Editor-in-Chief must obey laws on libel, copyright and plagiarism in their jurisdictions and is responsible for the decisions which of the submitted articles should be published. The Editor may consult with the Associate Editors and/or reviewers in making publication decisions. If necessary, the Advisory Board's opinion is also taken into consideration. The decision to publish an article may be constrained by the risk of potential libel, copyright or other intellectual property infringement, plagiarism or self-plagiarism and doubts concerning authorship or co-authorship, i.e. the so-called ghost and guest authorship.

Confidentiality

No member of the Editorial Board is entitled to reveal information on a submitted work to any person other than the one authorised to be informed in the course of the editorial procedure, its author, reviewers, potential reviewers, editorial advisors or the Publisher. The Editor does not provide authors with the information about reviewers and vice versa.

Conflict of interests and its disclosure

Unpublished articles or their fragments cannot be used in the Editorial Board staff's or reviewers' own research without an author's explicit consent in writing. The Editor does not appoint reviewers who are authors', subordinates or are in other direct personal relationships (if the Editor knows about them).

Ethical standards for authors

Authorship

Authorship should reflect individuals' contribution to the work concept, project, implementation or interpretation. All co-authors who contributed to the publication should be listed. Persons who are not authors but made substantial contributions to the article, should be listed in the acknowledgements section. The author should make sure that all co-authors have been listed, are familiar with and have accepted

the final version of the article, and have given their consent for submitting the article for publication. Authors who publish the findings of their research should present the research methodology used, an objective discussion of the results and their importance for academic purposes and practice. The work should provide reference to all the sources used. Publishing false or intentionally untrue statements is unethical.

Conflict of interests and its disclosure

Authors should disclose all sources of their projects funding, contribution of research institutions, societies and other entities as well as all other conflicts of interests that might affect the findings and their interpretation.

Originality and plagiarism Authors must only submit original works. They should make sure that the names of authors cited in the work and/or cited fragments of their works are properly acknowledged or referenced.

Ghost/guest authorship

Ghost authorship is when someone makes a substantial contribution to a work but he/she is not listed as an author or his/her role in the publication is not acknowledged. Guest authorship takes place when someone's contribution is very small or inexistent but his/her name is listed as an author.

Ghost and guest authorship are manifestations of a lack of scientific integrity and all such cases will be disclosed, involving a notification of component entities (institutions employing the authors, scientific societies, associations of editors etc.). The Editorial Board will document every instance of scientific dishonesty, especially the violation of the ethical principles binding in science.

In order to prevent ghost or guest authorship, authors are requested to provide declarations of authorship.

Ethical standards for reviewers

Confidentiality

All reviewed works should be treated as confidential documents. They cannot be shown to or discussed with third parties who are not authorised members of the Editorial Board.

Anonymity

All reviews are made anonymously; neither does the Editor reveal information on authors to reviewers.

Objectivity standards

Reviews should be objective. Derogatory personal remarks are inappropriate. Reviewers should clearly express their opinions and provide adequate arguments. All doubts as well as critical and polemical comments should be included in the review.

Conflict of interests and its disclosure

Confidential information and ideas arising as a result of a review must be kept secret and cannot be used for personal benefits. Reviewers should not review works of authors if there is a conflict of interests resulting from their close relationship.

INFORMACJA DLA AUTORÓW KWARTALNIKA
„MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA”

1. Czasopismo przyjmuje oryginalne, niepublikowane prace naukowe dotyczące szeroko rozumianej problematyki ekonomicznej i politycznej. Nadsyłane materiały powinny zawierać istotne przyczynki teoretyczne lub ciekawe zastosowanie empiryczne. Publikowane są także recenzje oraz sprawozdania z życia naukowego szkół wyższych. Artykuły są przedmiotem recenzji, a warunkiem opublikowania jest pozytywna opinia recenzenta.
2. Materiał do Redakcji należy przekazać w jednym egzemplarzu znormalizowanego maszynopisu (30 wierszy na stronie, po 60 znaków w wierszu, ok. 1800 znaków na stronie) wraz z tekstem zapisanym na nośniku elektronicznym lub przesłanym pod adresem: wydawnictwo@lazarski.edu.pl
3. Przypisy należy umieszczać na dole strony, podając najpierw inicjały imienia, nazwisko autora, tytuł pracy, nazwę wydawnictwa, miejsce i rok wydania, numer strony. W przypadku prac zbiorowych należy podać imię i nazwisko redaktora naukowego. Szczegółowe wskazówki dla autorów opublikowane są na stronie internetowej Oficyny Wydawniczej Uczelni Łazarskiego pod adresem <https://www.lazarski.pl/pl/badania-i-rozwoj/oficyna-wydawnicza-uczelni-lazarskiego/dla-autorow/>.
4. Zdjęcia i rysunki mogą być dostarczone w postaci oryginalnej (do skanowania) lub zapisane w formatach TIFF, GIF, BMP.
5. Do artykułu należy dołączyć bibliografię oraz streszczenie i słowa kluczowe, podając cel artykułu, zastosowaną metodykę, wyniki pracy oraz wnioski. Streszczenie nie powinno przekraczać 20 wierszy maszynopisu. Jeżeli w streszczeniu występują specjalistyczne terminy albo zwroty naukowe lub techniczne, należy podać ich odpowiedniki w języku angielskim.
6. Artykuł powinien mieć objętość od 18 do 25 stron znormalizowanego maszynopisu (nie licząc bibliografii), natomiast recenzja, komunikat naukowy i informacja – 12 stron.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania w nadesłanej pracy skrótów, zmiany tytułów, podtytułów oraz poprawek stylistycznych.
8. Opracowanie należy podpisać pełnym imieniem i nazwiskiem, podać swój adres z numerem telefonu, e-mail, stopień lub tytuł naukowy, nazwę instytucji naukowej, w której autor jest zatrudniony, numer ORCID.

PROCEDURA RECENZOWANIA PUBLIKACJI W KWARTALNIKU
„MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA”

Rada Programowa i Kolegium Redakcyjne kwartalnika „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” na posiedzeniu 30 czerwca 2011 r. jednogłośnie przyjęły następujące zasady obowiązujące przy recenzowaniu publikacji w kwartalniku „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”.

1. Do oceny każdej publikacji Kolegium Redakcyjne powołuje co najmniej dwóch recenzentów zewnętrznych, czyli specjalistów wywodzących się spoza Uczelni Łazarskiego.
2. Jeden z wyżej wymienionych dwóch recenzentów musi pochodzić z zagranicznych ośrodków naukowo-badawczych.
3. W postępowaniu recenzyjnym obowiązuje tzw. *double-blind peer review process*, czyli zasada, że autor publikacji i jej recenzenci nie znają swoich tożsamości.
4. Recenzenci składają pisemne oświadczenia o niewystępowaniu konfliktu interesów, jeśli chodzi o ich relacje z autorami recenzowanych tekstów.
5. Recenzja ma formę pisemną i kończy się jednoznacznym wnioskiem dotyczącym dopuszczenia publikacji do druku lub jej odrzucenia.
6. Powyższa procedura i zasady recenzowania publikacji są podawane do publicznej wiadomości na stronach internetowych kwartalnika „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”.
7. Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji nie są podawane do publicznej wiadomości, natomiast są ujawniane dane recenzenta każdego numeru kwartalnika.

Powyższe procedury i zasady recenzowania są zgodne z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Redaktor Naczelny
dr Adrian Chojan

INFORMATION FOR AUTHORS SUBMITTING ARTICLES
TO *ECONOMIC AND POLITICAL THOUGHT*

1. The quarterly accepts original unpublished scientific articles devoted to issues within a broad field of economics and political studies as well as management. Submitted manuscripts should provide substantial theoretical generalisations. The journal also publishes reviews and reports on academic life. The submission of an article means the author approves of and follows commonly accepted rules of publication ethics and publication malpractice. Articles are subject to evaluation by two reviewers and their positive opinion is a condition for their publication.
2. Manuscripts should be submitted in one copy of a standard typescript (30 lines of 60 characters each, i.e. ca. 1,800 characters per page) together with a digital version saved on a data storage device and emailed to wydawnictwo@lazarski.edu.pl.
3. Footnotes should be placed at the bottom of a page providing the initials of the author's given name and surname, the year of publication, the title, the name of a journal or a publisher, the place of publication (in case of books) and a page number.
In case of books with multiple authors, give the first name and surname of their editors. Online material is to be described in the same way as articles in print journals or books followed by a URL and the date of access. It is also necessary to add a bibliography after the article text. Detailed information for authors is published on the Lazarski University Publishing House website: <https://www.lazarski.pl/pl/badania-i-rozwoj/oficyna-wydawnicza-uczelni-lazarskiego/dla-auto-row/> (We encourage you to read the English version).
4. Photographs and drawings can be submitted in the original version (for scanning) or saved in TIFF, GIF and BMP formats.
5. An article should be accompanied by references, key words, and abstract informing about its aim, methodology, work outcomes and conclusions. An abstract should not exceed 20 lines of typescript.
6. An article should be in the range between 18 and 25 pages of a standard typescript (not including references) and a review, scientific news or information 12 pages.
7. The editor reserves the right to introduce changes in the manuscript submitted for publication, e.g. shorten it, change the title and subheadings as well as correct the style.
8. A manuscript shall contain the author's full given name and surname, their residence address with the telephone/fax number, their email address, the scientific degree or title and the name of the scientific institution the author works for.

ECONOMIC AND POLITICAL THOUGHT
PUBLICATION REVIEW PROCEDURE

1. The Editorial Board appoints at least two independent reviewers, i.e. specialists who are not Lazarski University employees, to evaluate each publication.
2. One of the two reviewers shall be an employee of a foreign research centre.
3. The reviewing procedure is a so-called double-blind peer review process, i.e. follows a rule that an author and reviewers do not know their identity.
4. Reviewers submit written declarations of non-existence of a conflict of interests in their relations with the authors of articles being reviewed.
5. A review must be developed in writing and provide an unambiguous recommendation to accept a manuscript for publication or decline it.
6. The above procedure and rules of reviewing are published on the *Economic and Political Thought* website.
7. The names of reviewers of particular publications are not revealed. However, the name of the reviewer of each quarterly issue is publicised. The above procedures and reviewing principles conform to the directives of the Ministry of Science and Higher Education.

Editor-in-chief
dr Adrian Chojan

Uczelnia Łazarskiego rozpoczęła działalność 1 października 1993 r. Dziś jest to jedna z najbardziej prestiżowych niepublicznych uczelni w Polsce. Prowadzi studia na siedmiu kierunkach: prawo, administracja, stosunki międzynarodowe, ekonomia, finanse i rachunkowość, zarządzanie oraz kierunek lekarski.

W 2006 r. Uczelnia uzyskała uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora nauk prawnych, w 2016 uprawnienia do nadawania stopnia doktora habilitowanego nauk prawnych, a obecnie czyni starania o uzyskanie uprawnień do nadawania stopnia naukowego doktora nauk ekonomicznych i w dziedzinie nauk społecznych w zakresie nauk o polityce. Od 2012 roku na kierunku stosunków międzynarodowych działa Centrum Naukowe Uczelni Łazarskiego i Instytutu Studiów Politycznych PAN. Kierunek ten w 2016 roku uzyskał ocenę wyróżniającą Polskiej Komisji Akredytacyjnej.

Uczelnię Łazarskiego wyróżnia wysoki stopień umiędzynarodowienia; prowadzi w języku angielskim studia I i II stopnia w trybie stacjonarnym na trzech kierunkach: ekonomia, stosunki międzynarodowe i zarządzanie. Cztery programy studiów otrzymały akredytację Coventry University z Wielkiej Brytanii – ich absolwenci otrzymują dwa dyplomy: polski i angielski. Uczelnia prowadzi też współpracę z prestiżowymi uniwersytetami amerykańskimi: Georgetown University w Waszyngtonie, University of Kentucky w Lexington i University of Wisconsin w La Crosse.

Nasza Uczelnia zajmuje trzecie miejsce w rankingach uczelni niepublicznych, a Wydział Prawa i Administracji od wielu lat jest liderem w rankingach wydziałów prawa uczelni niepublicznych. Realizowane u nas programy nauczania są współtworzone z wybitnymi praktykami i odpowiadają oczekiwaniom pracodawców. Dzięki temu 96% naszych absolwentów znajduje pracę w trakcie lub zaraz po studiach.

W ramach Uczelni działa również Centrum Kształcenia Podyplomowego, oferujące wysokiej jakości usługi z zakresu kształcenia podyplomowego, szkoleń i doradztwa dla firm, instytucji oraz jednostek administracji państwowej i samorządowej. Absolwentom studiów prawniczych oferujemy anglojęzyczne studia LLM (odpowiednik MBA), umożliwiające zdobycie międzynarodowego dyplomu prawniczego.

Wykładowcy Uczelni to znani w kraju i za granicą dydaktycy, którzy łączą pracę naukową z doświadczeniem zdobytym w renomowanych i cenionych na rynku firmach i instytucjach. To również znakomici profesorowie z Wielkiej Brytanii, Niemiec i Stanów Zjednoczonych.

Uczelnia Łazarskiego posiada certyfikaty „Wiarygodna Szkoła”, „Uczelnia walcząca z plagiatami”, „Dobra Uczelnia, Dobra Praca” oraz „Uczelnia Liderów”.